

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)**

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА ІХ

Редакційна колегія: **А.Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України (голова); **С.В. Руденко**, канд. філос. наук (відповідальний секретар); **І.С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **В.Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **А.М. Лой**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Лубський**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А.О. Приятельчук**, канд. філос. наук, доц.; **М.Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **П.П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **В.І. Ярошовець**, д-р філос. наук, проф.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 6 від 29 березня 2010 року)*

Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – Ч. IX. – 143 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; ☎ (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Секція
"ПОЛІТИЧНА ДУМКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ"

Підсекція
"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕнь:
ВІД ВИТОКІВ ДО 18-го ст."

А.С. Постовойтенко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ПРОБЛЕМА ОСОБИ І ДЕРЖАВИ
В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ Т. ГОББСА І ДЖ. ЛОККА

Теоретичні розробки державності беруть свій початок ще в поглядах мислителів Стародавнього Світу та античності, але більш розвинених форм, наближених до сучасних, набувають саме у західній соціально-політичній думці XVII–XVIII ст. Особливого значення в цьому розумінні набувають праці Т.Гоббса і Дж.Локка, які можна вважати першими систематичними дослідженнями політичного механізму з точки зору специфіки взаємовідносин держави та індивіда.

На думку Т.Гоббса всю сукупність існуючих в світі тіл поєднують суспільство та держава, тому без знання людини і її природи не можна зрозуміти ні утворення держави, ні окремих елементів державного життя. В результаті очевидна неконструктивність сваволі та егоїзму людей, а також прагнення до самозбереження та миру штовхають їх до відмови або перенесення частини своїх прав шляхом взаємної згоди, яка отримує назву договору. Для його захисту необхідно має існувати одна воля, яка з'являється лише з утворенням держави і під якою мислитель розуміє "єдину особу, воля якої, в силу договору багатьох людей, визнається загальною волею і яка тому може користуватися майном і силами окремих осіб задля загального миру та захисту" [Гоббс Т. Избранные сочинения: в 2 т. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – С. 294].

Тому серед основних положень щодо подальшого співіснування індивідів та держави, яку вони створили, Гоббс виділяє наступні: індивіди, що створили державу шляхом взаємного договору, не тільки санкціонують всі її дії, але й визнають себе відповідальними за ці дії; верховна влада може використовувати сили й засоби підданих так, як вважатиме це за необхідне для їхнього миру й захисту; правитель лишається поза межами договору природним зберігачем тих прав, від яких відмовились індивіди для спільного миру. Завдяки тим повноваженням, які люди віддають державі, правитель або ж зібрання користується такою великою зосередженою в ньому силою і владою, що страх, який вони наводять, робить цю людину чи зібрання людей здатни-

ми до спрямування волі всіх людей до внутрішнього миру і до взаємної допомоги проти зовнішніх ворогів.

І хоч верховна влада і не може бути по праву знищена рішенням тих людей, угодою яких вона була встановлена, та Гоббс все ж визначає і декілька положень, за якими піддані наділяються правом супротиву законній владі: коли "переважна маса людей вчинила неправильний опір верховній владі, за що кожного з них очікує страта, то вони мають право з'єднається для взаємної допомоги й захисту; головним призначенням держави є захист громадян, отже, вони зобов'язані коритися їй доти, доки держава в стані захищати своїх підданих; у випадку зречення сувереном влади або коли він сам стає чийсь підданим та ін. Отже, відповідно до концепції Гоббса індивіди об'єднуються в державу на основі спільного прагнення до миру і безпеки, що забезпечити може лише влада держави, і, хоч в подальшому вона й характеризується безвідповідальністю по відношенню до своїх підданих, але все ж обмежена деякими вимогами суспільного договору.

Історично з теорією суспільного договору була пов'язана і концепція правової держави Дж.Локка. Він уперше чітко виокремив такі поняття, як особа, суспільство, держава, поставивши особу, її права на перше місце. Як і Гоббс, він розглядає утворення держави як результат суспільного договору, завдяки якому відбувається перехід від природного стану до громадянського. До найсуттєвіших причин утворення суспільства та держави мислитель відносить відсутність: встановленого закону, безпристрасного судді та сили, яка могла б підкріпити та підтримати справедливий вирок і привести його до виконання.

Створення держави неминуче призводить до ускладнення системи суспільних відносин, так як з'являються нові соціально значущі ролі, що визначають певну модель поведінки як особам, які уповноважені їх виконувати, так і тим, чия санкція визначила появу даних ролей, і на користь яких вони і були встановлені. А відтак новий суб'єкт суспільного життя повинен впливати на суспільство, бо необхідно встановити норми, які будуть регулювати їх відносини. Тому правова держава в Локка покликана не обмежувати соціальну свободу та ініціативу особи, а навпаки – гарантувати та сприяти її розвитку. Якщо держава у Гоббса характеризувалась її всевладдям, непов'язаністю правом, свободою від суспільства, незахищеністю громадянина від сваволі і насильства з боку державних органів і посадових осіб, то правова держава за Локком обмежена правом, виходить із верховенства закону, діє строго у визначених межах, установлених суспільством, підпорядковується товариству, відповідальна перед громадянами, забезпечує соціальну і правову захищеність громадян. Завдання держави полягає в тому, щоб регулювати відносини між вільними громадянами на основі строгого дотримання права і законів, які покликані гарантувати свободу особистості, недоторканність власності тощо. Отже, для Локка головними ідеями, які втілювали нове розуміння людини та її відносин з суспільством та державою, стали ідеї свободи, рівності та невідчужуваності прав, гарантії в дотриманні яких людина й отримує лише з утворенням правової держави.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Проблема міжнаціональних відносин не займає у російській політичній думці помітного місця. Це спричинено багатьма чинниками. Це і віддаленість Росії від т.зв. "великих народів" (а з "малими" можна було не рахуватися), і наявність більш значущих проблем – роздробленості (чи навпаки, самодержавства), кріпацтва, злочинності, казнокрадства тощо. Це і відсутність серйозних релігійних та міжнаціональних конфліктів, навіть у районах зі змішаним населенням чи на околицях країни (ідеться про період до XIX ст.). Дуже поширеним є просте ігнорування проблеми.

Посилення Москви і князів московських сприяли утвердженню думки про те, що саме Московське князівство покликане, і навіть зобов'язане зібрати всі землі колишньої Київської Русі у єдину державу, але вже під зверхністю Москви. Ідея виявилася надзвичайно живучою. Зокрема, у 1914 р. при захопленні Галичини командуючий російською армією випустив відозову до місцевого населення: *"Да поможет Господь... Императору Николаю Александровичу... завершить дело Великого Князя Ивана Калиты"*. Падіння Константинополя у 1453 р. перетворило Москву ще й на центр світового православ'я, а відтак – на наступницю не тільки Русі, а й Візантії. В роки правління Івана III, який породичався з василевсом, позичивши імперський герб – двоголового орла, псковським монахом Філофеєм створюється концепція "Москва – третій Рим", яка часто оживатиме в майбутньому і буде духовним гаслом багатьох російських ідейно-політичних рухів – слов'янофілів, панславістів, я то і просто консерваторів чи мілітаристів. Саме Московія, за задумом Філофея, є ідейною наступницею і спадкоємицею і Римської, і Візантійської імперій. Залишається дискусійним питання, чи вважав автор за необхідне здійснити "звільнення" поневолених народів чи "відродження" імперій, але те, що в подальшому теорія слугувала теоретичним обґрунтуванням загарбницьких планів – це факт.

Саме "державними інтересами", прагненням Росії досягти своїх "природних кордонів", звільнити та возз'єднати "братні" народи в єдиній державі (при цьому бажанням народів возз'єднуватися ніхто не цікавився, оскільки це здавалося само собою зрозумілим), "повернути те, що було відірване" пояснювалася вся її зовнішня та військова політика XVI-XVII ст.. Навіть особисті вороги Іван Грозний та Андрій Курбський, знаходячись по різні боки фронтів Лівонської війни, прославляючи кожний сам себе, однаково з презирством говорять про місцеве населення району бойових дій.

Популярним стає пропагування російського народу як найбільш релігійного і праведного, хоча і не без недоліків, а православ'я – єдиної істинної релігії (релігійна толерантність тоді була не в моді). Порівнюючи народи та їхні

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Кляшторний М.Д.

державний лад, всіляко підкреслюється, що російське самодержавство – найкраща форма правління (Юрій Крижанич), необхідні лише деякі реформи, що не зачіпатимуть основ. Протилежну думку можна зустріти лише у Івана Пересвєтова, який рекомендує взяти за основу більш виважену і ефективну, на його думку, турецьку національну політику. Посилюється і ксенофобія. Це особливо помітно у творах тих же Пересвєтова і Крижанича (як приїжджих). Але якщо перший це засуджує – сам скаржитья Івану Грозному – *"Не любят, государь, нас, людей приезжих"* [Малая челобитная // Сочинения Ивана Семеновича Пересвєтова // Памятники литературы Древней Руси: Конец XV – первая половина XVI века. – М., 1984. – С. 598], то для другого це лише необхідна складова вітчизняного протекціонізму.

Поширеним явищем стає включення до власної еліти вихідців з сусідніх народів, в першу чергу українців та білорусів, які, втративши національну ідентичність, надзвичайно активно пропагують ідеї "возз'єднання" чи "повеннення" сусідніх територій і народів.

Паралельно знаходить плідне підґрунтя і доктрина, яка протиставляє "святую" Русь-Росію (тотожність цих двох термінів була поза всяким сумнівом) "загниваючому" Заходу. Це чудово видно у М.М. Щербатова, де причини головних тодішніх російських проблем (державного марнотратства і моральної деградації) вбачаються у "вестернізації" Росії Петром I. Він же критикує агресивну зовнішню політику Катерини II... але лише за неправильну зовнішню спрямованість – замість наступу на південь треба було просуватися на захід (звичайно ж, для захисту братів-одновірців).

Не страждали на національну толерантність і представники російських прогресивних і навіть революційних кіл уже XIX ст. Зокрема, у "Руській правді" Павла Пестеля (найрадикальнішому серед усіх документів декабристів) чітко і ясно говориться про меншовартість народів-сусідів Росії, їхню нездатність до творення власної державності, *"а по сему и подлежат все они Праву Благоудобства долженствую при том на веки отречься от права отдельной Народности"* [Восстание декабристов. – М.; Ленинград: Госполитиздат, 1958. – Т. 7. – С. 54]. Щоправда, робиться виняток для поляків, проте відроджена польська держава мала перебувати у сфері впливу Росії. Інший російський західник – Петро Чаадаєв, аналізуючи польське повстання 1830-1831 рр., стверджує, що утворення незалежної Польщі – це божевільня, і що кожен поляк-патріот підтримує і згоден на існування у складі "братньої Росії". Російські слов'янофіли для російської держави були такими ж противниками, хоча все ж ближчими за духом. Надмірні прояви "російськості" чи загальнослов'янської солідарності, як показне носіння бороди чи розробка єдиної загальнослов'янської мови, жорстко переслідувалися, так як і сепаратистські (національно-визвольні) чи революційні рухи.

Хоча заради справедливості слід сказати, що принаймні до початку XX ст. російському народу не була властива ксенофобія агресивного зразка. Можна було говорити про почуття культурної, національної зверхності (чим вище по соціальній драбині, тим чіткіше), певне презирство і нерозуміння культурно-освітніх, національних потреб інших народів, проте готовності до

активних дій – етноциду чи насильницької християнізації – не було. Поглинання неросійських народів відбувалося більш гуманними і законними методами – через освіту і культуру, до речі, високої якості.

Уваровська формула "Православ'я. Самодержавство. Народність" мала означати союз царя з російським народом, що скріплювався єдиною вірою, мовою, культурою. Теорія "офіційної народності", що стала державною ідеологією миколаївської Росії, завершила фактичне визнання необхідності асиміляції неросійських народів як складової імперської великодержавної політики.

Д.В. Шейгис, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ДО ПИТАННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО УТОПІЗМУ ШАРЛЯ ФУР'Є

На сучасному етапі свого формування суспільство переживає кризу переходу від звичайного суспільства до суспільства громадянського, з розвиненими економічними, культурними і правовими відносинами між його громадянами, яке характеризується незалежністю від держави й одночасною взаємодією з нею. Сама політика не є достатнім фактором для того, щоб подолати таку кризу. Обов'язковим фактором є політична гармонія і політична стабільність. Сучасне формування політичних відносин характеризується розладом зовнішнього і внутрішнього життя нації, розбалансуванням, на основі власних інтересів, взаємодії між громадянами та владою. Такі відносини спричиняють глибокі структурні диспропорції, перешкоджають формуванню громадянського суспільства. Зараз проблема громадянського суспільства зводиться до запобігання таким формам організації (в тому числі й державним), за яких внутрішні інтереси суспільства, інтереси його членів підмінюються відірваними від людини інтересами будь-якої групи людей. Такий підхід є слушним, оскільки громадянське суспільство – не тільки "ідеальний тип", який не завжди збігається з реальною соціальною проблематикою а яке є саме в собі глибоко суперечливим. Воно є своєрідним соціокультурним простором, який передбачає суспільно визнану внутрішню свободу людини, недоторканність приватної власності, ривність прав, обов'язків і відповідальності громадян та ін.

До поставленої проблеми звертається французький соціал-утопіст Шарль Франсуа Марі Фур'є. В основу майбутнього суспільства, побудованого на засадах справедливості й рівності, він ставить проблему гармонії як системи, яка об'єднує і врівноважує різні, в тому числі і протилежні за характером, елементи; відповідно – тільки об'єднання різнобічних і протилежних у всіх відношеннях людей призведе до гармонії у суспільстві. *"Гармония страстей будет слагаться не только из симпатий, но и из антипатий, многочисленных и используемых; она будет открывать возможность приложения их сил и способностей людям, каковы они есть; она докажет, что разум человеческий владает в безумие, когда хочет...изменить страсти, сделать всех людей одинаковыми..."* [Цит. за: Зільберфарб И. Социальная философия Шарля Фур'є. – М.: Мысль, 1968. – С. 40-63]. При гармонійному устрої блага і щастя

всіх є благом і щастям кожного. Рішучий перехід до устрою гармонії – історична необхідність для людства. Але такий перехід, на його думку, не виникне автоматично, він в найбільшій мірі залежить від людей. Фур'є підкреслює найважливіший критерій гармонії – людський фактор. Людина є істою політична. Вона є одночасно і суб'єктом, і об'єктом політики. На всьому шляху досягнення блага, на кожному кроці – скрізь людина з присутньою тільки їй природою і психологією. Людина і природа, людина і всесвіт, людина і суспільство, людина та її інтереси, захоплення і щастя – ось питання, зв'язані в один вузол, які потрібно вирішити.

Щоб глибше проникнути в суть цих проблем Фур'є звертається до історії та психології. На основі цих двох наук він вибудовує дві концепції: історизм та психологізм. Історизм, побудований на натурфілософії, тому не є послідовним і приводить до своєрідного психологізму. Ці дві концепції у Фур'є поєднуються в затвердженні, що історичний розвиток веде людство до такого суспільного ладу, де життя людини і суспільства буде відповідати природі, "пристрастям", їх психічним рушійним силам. Отже, його погляди на природу людини також визначають його філософію, як і його концепцію історичного розвитку. Якщо в історичному плані Фур'є показував суспільно-трудова обумовленість діяльності людини, історичну необхідність економічну вигідність, то в плані психологічному він шукав шлях до відкриття адекватної внутрішньої організації нового суспільства, до зняття "вічної антиномії" особистого і суспільного.

По-новому поставивши "проблему людини", Фур'є висунув необхідність наукового її вивчення, перш за все – дослідження її "пристрастей". В процесі різних занять людина може мати відчуття любові, суперництва або причетності до "кабалістичного" – загадкового, таємничого. Всі ці інстинкти, на думку Фур'є, слід вивільнювати, а не витісняти їх, як це відбувається в сучасному суспільстві, де вони перетворюються на руйнівні пристрасті. Пристрасті – основні психічні двигуни, являють собою не якісь абстрактні сутності, – це конкретні життєві стимули людської поведінки, які виражають реальні потреби людського буття. Пристрасті людини визначаються як соціальні фактори. Ганебний устрій не тільки не забезпечує необхідним для гармонійного розвитку особистості, але і подавляє її, здушує і збочує її природні задатки. Новий організований устрій, устрій свободи відкриє особистості необмежені можливості всебічного розвитку шляхом вільної програми і правильного направлення її природних задатків. Такий стан у державі дасть основу розвитку особистості, позитивної свободи і загального щастя.

Стрижнем суспільної гармонійної системи Фур'є вважав *фалангу*. Вона містить у собі ідею всезагального братерства й ґрунтується на відповідності інтересів індивіда і суспільства. При вільному прояві здібностей одна особистість доповнюється іншою, що є основою щастя всіх разом і кожного окремо. Робітничі бригади створюються на основі взаємної любові. Кожна бригада в психологічному відношенні є "серією". Серія – всезагальний принцип відносин, який виражає гармонію, побудовану на ритмі руху. Вона встановлює людські відносини, відкриваючи шлях до рівноваги між різними силами, які керують людські пристрасті. В гармонічному суспільстві "серія"

– вільне об'єднання, кожний член якого є незалежною особистістю, яка до інших "серій" ставиться як до конкурентів, але без ворожості, властивої класовому суспільству.

Розвинуте громадянське суспільство є на сьогодні загальновизнаною в усьому світі метою, в основу якої покладено концентрацію уваги на людині. Соціальним призначенням людини Фур'є вважав суспільну працю. Адже саме від людини залежить результат і успіх досягнення високого рівня політичної і правової свідомості, балансу і взаємної довіри в системі взаємовідносин держави й суспільства, гармонійного поєднання централізації та децентралізації влади і управління. Тому у громадянському суспільстві гармонія політичних відносин є одним із важливих вимірів політичного життя, вона служить невід'ємним компонентом стабільності політичної системи, суттєвим показником розвитку суспільства.

Підсекція

"ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ 19-20 ст."

В.М. Баран, студ., ТНЕУ, Тернопіль

КАРЛ ПОППЕР: КРИТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ПЛАТОНА

"Платон мені друг, але істина дорожча". Цю фразу, що приписують великому учню античного філософа – Аристотелю, можна вкласти і в уста видатного науковця сучасності Карла Раймунда Поппера (р.н.1902).

Його книга "Відкрите суспільство та його вороги" написана в період між 1938 та 1943 роками в Новій Зеландії є ілюстрацією тогочасної політичної дійсності. За словами Поппера, саме протистояння нацистської Німеччини та комуністичного СРСР стало спонукою до наукового пошуку коренів режимів Гітлера та Сталіна. Історію виникнення ідей, що характерні для гітлеризму уродженець Відня відстежує у працях Платона, а основи сталінізму представлені у творчій спадщині Карла Маркса.

Детально зупинимось на критичному аналізі політичної програми давньогрецького філософа Платона Афінського. Поппер присвятив цій проблемі перший том своєї книги ("У полоні Платонових чарів Платона"). Причому, окрім ідей самого Платона, автор "Відкритого суспільства" дає оцінку і його попередникам та сучасникам, що робить дослідження повним.

Слід виокремити дві відправні точки політичної програми Платона. По-перше, це відкрита Гераклітом ідея мінливості світу. По-друге, величезний вплив на світогляд Платона мала Пелопоннеська війна та її наслідки для грецького суспільства.

Тільки-от концепція Платона має на меті зупинити, а в ідеалі унеможливити, будь-які суспільно-політичні перетворення та виродження людства.

А ідеальна держава схожа на тогочасну аристократичну Спарту, де процвітало рабовласництво.

Платон вважав, що первинно існувала "найкраща держава" – це царювання наймудріших і богоподібних людей. Це ідеальне місто-держава настільки близьке до бездоганності, що важко збагнути, як воно може коли-небудь змінитися. Але все-таки зміна відбувається, а разом із нею розпочинається Гераклітова боротьба – рушійна сила будь-якого посування" [Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 54].

На зміну ідеальній державі приходять тимократія (тимархія), де правлять благородні воїни, потім настає олігархія – правління багатих родин, далі – демократія – царство свободи, а завершальним етапом еволюції занепаду ідеальної держави є тиранія – найгірша з форм правління.

По-суті відома класова система суспільства Платона (правителі-філософи, воїни, ремісники) фіксує лише дві касты: озброєних і освічених правителів ("пастухів" та "сторожових собак") та неозброєних і темних підданих ("отара"). Тому що, правителі, позбавлені армії, не можуть нав'язати своєї волі підданам. Крім того, правителями дуже часто стають досвідчені воїни.

"Оскільки лише правлячий клас має політичну владу, разом із владою підтримувати чисельність людського бидла в таких межах, щоб не дати йому стати небезпечним, то вся проблема збереження держави зводиться до внутрішньої єдності класу господарів" [Там само. – С. 62]. Після певних вагань Платон формулює фундаментальний принцип: класи не повинні змішуватися. І обґрунтовує три критерії жорстокого класового розподілу, тим самим водночас закріплюючи вищість правителів: рід, освіта і шкала цінностей.

Згідно Платона, основна ідея справедливості полягає в тому, що правити мають природні правителі, а прислужувати – природні раби.

Поппер виділяє необхідні складові "божественного спокою" (повного зупинення політичних змін) Платона:

- ✓ суворе розмежування класів (правлячий клас треба повністю відділити від людського стада);
- ✓ ототожнення долі держави з долею її правителів (єдність класу, чітке дотримання правил селекції, суворий нагляд, спільність інтересів);
- ✓ правлячий клас володіє монополією на певні речі (військова доблесть та навчання, носіння зброї, отримання будь-якої освіти) та усувається від економічної діяльності (неповинен заробляти гроші);
- ✓ цензура інтелектуальної діяльності класу правителів (пропаганда, стримування чи заборона всіх освітніх, законодавчих та релігійних нововведень);
- ✓ самодостатність держави (економічна автаркія).

Платон акцентує увагу на особистостях правителів, а не на інститутах влади. Головним завданням виступає виховання правителів в спеціальних установах, які є найважливішими в суспільстві. Платон вимагає, щоб в ці освітні заклади "брали лише тих, хто пережив свій розквіт" – людей позбавлених самотності та ініціативності. Це пояснюється тим, що вони зберігатимуть існуючий лад та не проведуть згубних для суспільства реформ.

Найкращим керівником держави, згідно Платона, є філософ-цар. ("Філософ-цар як філософ обстоює істину, втім, як цар він повинен "бути досить хоробрим", оскільки йому доводиться "часто вдаватися до брехні й обману" – заради добра підвладних, квапиться додати Платон" [Там само. – С. 160]). А найголовніше призначенням царя-філософа полягає у створенні держави та законодавчих норм. Необхідність постійного владарювання філософів пояснюється загрозою виродження держави, бо "сторожові собаки" не відають про піфагореїзм та Платонове число. Двома ключовими функціями філософа-царя є копіювання божественних оригіналів держави та людини.

Також слід відмітити ідеї расизму ("Платонове число", що регулює якість народжень; золоте, срібне, бронзове та мідне Гесіодові покоління) та комунізму (спільність майна, жінок та дітей, але це лише привілей правителів) в політичній концепції Платона.

Карл Поппер підсумовуючи аналіз наукової спадщини Платона робить доволі парадоксальний, але справедливий висновок: "Гадаю, ми повинні щиро визнати, що за ідеєю верховної влади філософа-царя криється жадоба влади. Привабливий портрет суверена – це автопортрет" [Там само. – С. 177]. Також Поппер викриває тоталітарний характер держави афінянина. А свою книгу "Відкрите суспільство та його вороги" позиціонує як вклад в перемогу у Другій світовій війні.

Сталінізм знищив гітлеризм, але від повторення історії не застрахований ніхто. І тому необхідно бути обережним втілюючи в життя старі ідеї. Навіть якщо вони висловлені найвидатнішим мислителем усіх часів та народів.

О.В. Бондар, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ГЕГЕЛІВСЬКЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Г.В.Ф. Гегель – геніальний німецький мислитель, творчість якого знаменувала собою сутнісну трансформацію традиційного розуміння поняття держави.

Гегель називає державу "дійсністю субстанційної волі" [Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М., 1990. – С. 279], а в передмові до "Філософії права" зазначає, що це справа істинно філософського розгляду сутності держави змальовувати наявно існуючу державу або ж таку, якою вона має бути. Ці роз'яснення допомагають нам схопити ту основоположну думку, що для Гегеля держава є не просто деяка політична установа. Так чому ж мислитель говорить про державу як про абсолютне втілення народної волі і що дає йому право називати цю волю субстанційною?

Сутність субстанції владних відносин полягає в тому, що механізм влади, що наскрізь пронизує політико-економічну реальність, постійно зіштовхується з "кримінальною натурою" людини. Про це писали ще Гоббс і Спіноза. І Гегель у "Філософії права" змальовує державу не як негативну інстанцію контролю і примусу, а в якості соціально-економічної продуктивної техноло-

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Неліпа Д.В.

гії, що перетворює усю структуру "соціального тіла", де на перший план висуваються такі "спекулятивні" відносини, в яких основну роль відіграють схеми й проекти превентивно прорахованої вигоди, корисності й дієвості як такої. Іншими словами, держава в Гегеля постає як всезагальна й тотальна технологія артикуляції й розподілу усєї соціально-економічної реальності. Це зовсім не означає, що Гегель бажає вичерпати усі владні відносини нової соціальності інституційною інстанцією як тотальною і абсолютно репресивною інституцією. Тому спроби подати Гегеля як ідеолога тоталітарної держави є безпідставними. Гегель змальовує державу як "суперструктуру" по відношенню до соціальної субстанції різноманітних владних відносин, які визначають сім'ю і родинні зв'язки, технологію, пізнання, моду, світогляд. Але державність як суперструктура з її основними нормами і заборонами здатна дійсно функціонувати лише там, де вона кінцево вкорінюється у всій соціально-економічній тканині різноманітних, але до кінця ніколи не детермінованих владних відносин. Держава, за Гегелем, кодифікує якраз такі владні відносини, які вже вплетені у соціальну тканину людського буття. І революції в цьому сенсі мало що змінюють. Вони лише заново перекодифікують усю дійсність владних відносин, але залишають недоторканими ті владні відносини, що утворюють основу для державності як такої. Гегелівське положення про державу як істину громадянського суспільства є актуальним і для України, чий можновладці дивуються багатьом невдачам на шляху державного будівництва, забуваючи, що за умов тоталітарного радянського режиму в Україні по суті не було громадянського суспільства, яке, як уже було сказано, утворює основу усякої державності.

Велика заслуга Гегеля полягає в тому, що він продумав державу не тільки й не стільки в її "онтологічних" характеристиках, а передусім як метод досягнення "соціальної істини". Істина в соціально-економічному вимірі – це те саме "дійсне знання" ("Феноменологія духу", передмова), користь як така, при тому не просто в утилітарному аспекті, але як абсолютно необхідна умова людської життєдіяльності; і в аспекті такої істини через відповідну їй технологію влади усякий індивідуум у своїх діях і мисленні отримує свій "соціальний одяг" у матеріальному й духовному виробництві. Гегель називає державу "дійсним земним Богом" не тому, що держава може на свій розсуд вирішувати долю будь-якого громадянина, а тому, що лише в державі індивід отримує роль методологічно артикульованого агрегату будь-якої соціальної дії, відколи істинне мислення експлікується як мислення державне. Теза Гегеля про державу як "дійсність моральної ідеї", як бачимо, є далеко не такою "спекулятивною" і "темною"; навпаки, це положення має глибокий зміст.

Тому головна заслуга Гегеля полягає в тому, що він, завершуючи класичну новоєвропейську думку, знайшов те, що так наполегливо шукали попередні мислителі Нового Часу, починаючи від Декарта ("Роздуми про метод"). Гегель експлікував діяльнісно-практичний метод, за посередництвом якого тільки й можливе пізнання будь-якого роду істини. Тому вимоги чого-небудь заради істини мають вже такий же всюдисущий і обов'язковий характер, як і вимоги заради політико-економічної могутності народного тіла, артикульованого в державне й національне утворення. Істина набуває методологічного характеру

правильності, в силу чого вона постає системою впорядкованих процедур виробництва і розподілу теоретично обґрунтованих й експериментально підтверджуваних положень й умовиводів. Істина стає стратегією й тактикою досліджень і отримання дійсно могутнього знання, яке може бути науковим лише в тій мірі, в якій воно, згідно з Ф. Беконом, є силою. Тому в творчості Гегеля вперше знаходить своє обґрунтування тотожність державного та істинного.

О.О. Бондаренко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
bondarenkoolya@ukr.net

ПОГЛЯД Ф. НІЦШЕ НА ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ

Велика політика завжди пов'язана з державою. А держава, як влучно сказав філософ: "називають найхолоднішу з усіх холодних потвор. Холодно бреше вона, і ця брехня виповзає з вуст її.

Брехня це! Творці, ось хто створив народи і наділив їх вірою і любов'ю: так вони життю слугували" [*Ніцше Ф.* Так казав Заратустра. – К.: Дніпро, 2003. – С. 48]. Тобто Ніцше відкидав різноманітні концепції походження держави. Він вважав, що держава є засобом виникнення і продовження того насильницького соціального процесу, в ході якого відбувається народження елітної культурної людини правлячої рештою народу. Філософ прагне критики ієрархічної структури суспільства, хоче віднести її до категорії негативних. Проте з іншої сторони він вельми схвально відгукується про аристократизм в цілому. Хоча в соціальному відношенні аристократія є одним з шаблів ієрархічної сходинки, яка власне і не подобається Ніцше.

Філософ розрізняв два типи держави – аристократичну і демократичну. Аристократичні держави для філософа це – теплиці високої культури і сильної породи людей. Демократія вбачається йому як форма занепаду нації. "Де ще існує народ, там він не розуміє держави і ненавидить її як лихе око і зневагу прав та звичаїв" [Там само. – С. 48]. Отже Ніцше бачив в аристократії спасіння від державної машини.

Показовою формою державного устрою вважав Римську імперію, де влада належить аристократії, яка керує натовпом, народом. Також йому імпонувала Росія (і це не дивно з огляду яка форма правління була в цієї держави в той час). Лише при наявності антиліберальних, антидемократичних інстинктів і імперативів, аристократичної волі до авторитету, до традицій, до відповідальності на століття вперед, до солідарності низки поколінь можливе існування справжніх державних утворень типу Римської імперії або Росії.

Ніцше відмічав тенденцію до падіння ролі держави і допускав взагалі зниження такого поняття, як держава в недалекому майбутньому. Разом з тим він відкидав можливість активної дії задля падіння державного устрою і сподівався, що такий інститут, як держава ще довго проіснує.

Говорячи про падіння держави в майбутньому, філософ притримувався думки, що мало імовірності того, що після падіння держави наступить хаос і скоріш за все з'явиться установа досконаліша за державу.

З огляду вище написаного помітна схильність Ніцше до возвеличення аристократизму. Ніцше оспівував "аристократа духу", та на жаль це не відповідає дійсності. Здебільшого аристократ у Ніцше вкрай егоїстична, зверхня та пихата людина. Вона стоїть над соціумом. Її завдання керувати, її мрії – поштовх до праці рабів. Аристократ стоїть над державою. Ще краще коли держави взагалі немає. Тоді він вивільняє свою волю та презирство до плебсу.

З різними варіаціями Ніцше повторює основну ідею своєї аристократичної концепції: висока культура і розвиток вищих видів людей потребує рабства, підневільної праці великої кількості для визволення привілейованого класу від фізичної праці і потреби боротьби за існування.

Ніцше часто вихваляв аристократичний кастовий устрій за часів законів Ману, прагнучи до біологічного обґрунтування кастових ідеалів. В кожному "здоровому" суспільстві є три різних, проте взаємопов'язаних фізіологічних типа людей з власною "лінією" і сферою застосування особистих властивостей. Перший тип – генії. Другий – виконувачі ідей геніїв, слуги, учні (цар, воїни, судді та інші охоронці закону). Третій тип – плебс, безправні люди, виконувачі бажань.

Проповідь ніцшевського Заратустри про надлюдину, по суті по суті направлена проти ліберальних і демократичних концепцій моралі, культури, суспільства і держави.

З позиції аристократичної переоцінки цінностей і пошуку шляхів для майбутнього устрою нової аристократії Ніцше відкидав політику сучасних йому європейських держав, як дрібну політику взаємної ворожнечі і розбрату європейців.

Розглянути ніцшевського аристократа, не можна оминати увагою його прагнень чи бажань. Основне з них це бажання влади.

Влада, чи прагнення до влади це основа права сильного. Вона є наслідком суперництва між тими, хто бореться за перевагу і оволодінням волями. Це першооснова всього суцього, метафізична основа всього буття, усіх явищ, що базуються на пануванні і підпорядкуванні.

Сильний творить культуру, ідею, ідола. Сильний, це той щабель, котрий потрібно перевершити. Прогрес може іти тільки вперед і вгору, все інше – тупцювання на місці. Прагнення до влади рухає людину на вищі ступені свободи і світобачення. Усе живе на світі прагне існування, вони є суперниками в боротьбі за життя. А щоб нести це життя й досягти вершини в ньому, треба боротися. Тільки в боротьбі людина може стати містком на шляху до надлюдини.

Уся людська історія являє собою боротьбу двох типів прагнення до влади – прагнення до влади сильних (панів) і прагнення до влади слабких (рабів). В усіх учинках слабких – песимізм, тягіння до нівелювання, до рівності (рабська мораль). Будь-яке суспільство є лише підмостками, завдяки яким аристократія піднімається нагору до вищих завдань, до необмеженого панування.

Єдиним мірилом людської цінності визнається прагнення до влади. Тому головними атрибутами людини є її могутність, незаперечне право наказувати, панувати над усім і всіма.

**ФЕНОМЕН ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В США
У КОНЦЕПЦІЯХ Г. ЛАССУЕЛА ТА Ч. МЕРРІАМА**

Сьогодні актуальними проблемами політології є становлення США як регулятора модерних міжнародних процесів та перетворення її на одну з наймогутніших держав сучасності, визначення її геополітичних імперативів. Ці процеси розглядаються в парадигмі історичного розвитку "американської ідеї", враховуючи концептуальні засади її одгрунтування. Слід зазначити про стратегічну роль США в перебудові світу, враховуючи геополітичні проблеми, важливу роль поширення та інтеграцію, уніфікації американських цінностей унаслідок падіння СРСР та зруйнування біполярної картини побудови світової політики. Витоки цих ідей слід шукати у працях ідеологів американського Просвітництва, що були актуальними в період пошуку моделі існування, вектору розвитку та засобів здійснення візії, саме у цей час ідея "богообраності" американського народу втрачає релігійний характер, набуває прагматичного характеру [Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1998. – С. 56].

Великий внесок у розробку ідей реалізації влади і демократії зробив представник американської політологічної школи Гарольд Лассуел, послідовник Ч.Мерріама, які фанатично вірили у можливості американської демократії, що забезпечує вільний розвиток індивіда, що послужило б становленню нових політичних відносин у світі за зразком США. Вводячи термін "политическое благоразумие", слугуючий орієнтувати політиків на більш відповідальне ставлення до виконання своїх службових обов'язків, Мерріам обгрунтував прагматичний характер цінностей американського суспільства. Реалізація політичної влади являє собою процес, з одного боку, управління суспільством, що здійснюється органами державної влади, з іншого боку, тиску громадян, що володіють можливістю відповідального прийняття рішень з базових питань життя суспільства. На думку Мерріама, інтересам і потребам суспільства в найбільшій мірі відповідає влада, що реалізується відповідно до принципів демократії. Концепції цих мислителів повністю обгрунтовують завдання "американської ідеї", тісно переплітається з аксіологією: теорію насадження і впровадження цінностей як у структуру суспільства, так і в окремого індивіда. Основне завдання цієї теорії – створити таку систему пропаганди, яка б відповідала критеріям валідності, надійності, дієвості, по-перше, була б не нав'язливою, по-друге, володіла великою силою впливу на людей, більшою, ніж безпосередня сучасна політична агітація. Важливою заслугою Г.Лассуела є конструювання системи "education", яка покликана за допомогою методів освіти й виховання випрацювати такі якості й навички особистості. Засадничою основою теорії символічного мислення виступає ідея створення рефлексів політичної поведінки, що дозволить політичним лідерам маніпулювати масами. Якщо

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Батрименко О.В.

трансформувати ці ідеї на структуру розвитку зовнішньополітичної арени, то можна знайти підґрунтя у встановленні лідерства США шляхом насадження американських цінностей, створення ідентичної моделі.

Вважаючи символи частинами міфу, а ті у свою чергу, складають магію, Лассуел стверджує, що "насправді, політика і магія так тісно переплелись, що у свідомості людей мистецтво політики здебільшого не відокремлене від магії" [Лассуел Г. Язык власти // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2006. – Вып. 20. – С. 264-279]. Лассуел вказує на превалюючу функцію суспільної думки як регулятора демократії та посилення свободи. Провідна роль у здійсненні політичної влади в суспільстві належить політичним лідерам. Лідери не тільки виконують керівні функції, а й виступають в якості символів політичної спільності. Психологічна ідентифікація спільності зі своїм лідером є важливим ресурсом влади. Виділяючи три типи політичних діячів, агітатор, адміністратор і теоретик, зазначає, що всі вони, володіючи певними економічним, ідеологічним, дипломатичними та іншими можливостями, створюють систему цінностей і є регуляторами процесу їх розподілу між структурними елементами. Зміна влади тотожна зміні політичного лідера. Наполягаючи на існуванні змішаного типу лідера, він вказує на те, що "вождями-агітаторами керує почуття провини. Вони шукають полегшення шляхом таких механізмів, як викриття інших... ідеологічні лідери - це індивіди, які пережили в дитинстві крах багатьох надій... Відторгнуті шукачі влади володіють можливістю виходу - в бізнес, профсоюзи, організовану злочинність, де вони можуть сподіватися... владарювати над іншими" [Лассуэлл Г.Д. Психопатология и политика. – М.: Издательство РАГС, 2005. – С. 159].

Специфіка концепцій Мерріама та Лассуела полягає в спробі розвивати науку про політику як строгі і об'єктивну дисципліну і одночасно надати їй ідеологічну функцію, що закладе моральне підґрунтя для обґрунтування контролю не лише над власною країною, а й над усім світом.

Таким чином, здійснивши детальний розгляд методологічних аспектів політики, методів її реалізації, представники американської політологічної школи своїми ідеями збагатили теоретичний аспект реалізації "американської ідеї", створюючи нові моделі побудови владної структури, використовуючи біхевіористський та психологічний методи, критично підходили до тлумачення категорій політичної науки.

С.В. Дудка, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
Dudka.Industry@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА: ОБґРУНТУВАННЯ ВАЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальновідомою, хоча і сумною істинною являється той факт, що як політологи, так і юристи сьогодні схильні забувати, що право і політика, як в

---

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Кирилюк Ф.М.

теоретичному, так і в практичному плані – тісно пов'язані між собою. Американський дослідник Р. Дворкін досліджує та розкриває концепцію, яка дозволяє зв'язати теорію права з політичною наукою без втрати специфіки правої та політичної аргументації [Dworkin R. Taking Rights Seriously. – London: Duckworth, 1977. – P. 24].

Тому немає нічого дивного, що в спеціалізованій літературі, яка присвячена політичним наукам, можна зустріти правові терміни і посилання на правознавчі концепції, причому деякі з них прямо вказують на співвідношення між правом і політикою. Тим часом сьогодні число посилань на юридичну літературу в роботах політологів не таке велике, яке могло би бути [A New Handbook of Political Science / Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann. – Oxford University Press, 1998. – P. 191-205].

Міжнародні відносини будуються на міжнародному праві. Суди представляють собою арену груп тиску, на законній конституційній основі висуваючи претензії до правління; там розбираються справи, пов'язані з спірними суспільними інтересами, і виробляються конкретні шляхи судових рішень. Призначення суддів в таких судах виражає різні інтереси політиків і політологів; явним підтвердженням тому слугує увага, яку приділяють представники академічних кіл і засобів масової інформації, слухання в сенаті США по питанню затвердження призначень у Верховний Суд. Беззаперечно Верховний суд України відіграв ключову роль у рішенні питання щодо виборів Президента України 2004 року. Також безсумнівно, що Вищий адміністративний суд України виконав свою політичну роль на виборах Президента України 2010 року, розглядаючи справу про оскарження результатів виборів.

Важливо звернути увагу, що суди керуються законами. Законодавча діяльність являє собою виявлення державної влади. Закони не що інше, як спосіб, яким та чи інша політична лінія перетворюється в життя. Закони являються важливим засобом введенню в дію рішень в області публічної політики. Законодавчі органи влади не тільки по визначенню займаються прийняттям тих чи інших законів, вони представляють собою поле діяльності політиків, причому в багатьох країнах значна частина законодавців має походження нащадків юристів. Сполучення політичного і юридичного початку в кар'єрах багатьох із них представляє собою офіційно визнане явище с тих пір, як в 1835 році А. де Токвіль помітив, що правознавці, які складають єдиний стан освічених людей, яким народ довіряє, займають, природно, більшу частину державних посад. Варто також згадати відомого політика США Вудро Вільсона, який вважав себе професором права і виношував задум заснувати школу публічного права, в якій основна увага слухачів мала приділятися вивченню управління державою.

Якщо проаналізувати праці зарубіжних політичних мислителів, то можна зрозуміти, що суспільний договір, про який писали Т. Гоббс, Дж. Локк і Ж.-Ж. Руссо, мають юридичне походження, як і інші основоположні поняття, наприклад, легітимність права і справедливість. Роботи багатьох політичних мислителів – Н. Маківаеллі, К. Маркса, Г. Гегеля та інших – відмічені як обов'язкові в навчальних програмах по теоретичній юриспруденції. Але ціль науковців, дослідників у галузі політології, які займаються дослідженням даної

проблематики, полягає в тому, щоб знайти механізми розрізнення та поєднання політичної та юридичної науки. Дане співвідношення важливе для подальшої долі політичної науки як самостійної дисципліни. Зазначеній тематиці серед українських науковців великої уваги не приділяється через недостатню кількість наукових розробок цього питання, тому аналіз та дослідження співвідношення політики і права виступає актуальним питанням для майбутнього політичної науки в нашій державі.

С.А. Запорожець, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
zaporozhets_serg@ukr.net

ДЕФІНІЦІЯ СВИТОГЛЯДНОГО СЕНСУ АНАРХІЗМУ

Прошло не мало століть із зародженням анархізму та різне уявлення має поняття анархізму. Для не розуміючих людей теорії самого анархізму (анархія) завжди викликає, як правило, приблизно одні і ті самі асоціації: збунтована молодь на підпитку, чорний прапор з черепом і кістками, не контролююча ситуація на роботі із загадковою фразою: "Анархія – мати порядок!". Так, з цим можна б було змиритися в якійсь мірі, але сам анархізм має зовсім інше відношення та поняття до соціального життя. При цьому не береться до уваги те, що анархізм – це, перш за все, велике, впливове та зовсім не перевернута з гори до низу теорія, що існує вже два століття. В анархизмі закладені думки всесвітніх теоретиків і практиків, що висунули теорію, без знання якої, не зрозумієш багатьох елементів всесвітньої та нашої історії в загалом, де майбутній розвиток людства – не можливий.

Так склалося, що на теренах нашої державності мало хто знає такі факти:

- ✓ по-перше, День міжнародної солідарності працюючих – Перше травня – почали відзначати в пам'ять про страчених в Чикаго анархістів;
- ✓ по-друге, для здобуття перемоги над білогвардійцями вирішальний внесок зробили повстанські загони Махна;
- ✓ по-третє, те що, Лев Толстой, про якого лише мовиться як про "дзеркало російської революції", був яскравим прихильником анархізму та супротивником державності;
- ✓ по-четверте, військові діячі революції Дмитро Фурманов і Григорій Котовський, перш, ніж стати більшовиками, брали участь в анархістському русі.

Соціально-політична свідомість в період Радянського союзу залишила туманний образ анархізму, який залишається і на сьогоднішній день, зруйнувавши його зовнішній образ. Будь-якій владі не може бути до вподоби анархізм (безвладдя), так склалося, що уряд держави не жаліє похмурих мас свого населення, залякуючи їх "згубною анархією". Тому до анархізму можна відноситись по-різному. Кожен з нас повинен об'єктивно поглянути на цю теорію та перебіг соціально-політичної думки. Радянській енциклопедії відзначається, що анархізм – (від грецького *Anarchia* – безвладдя) суспільний політичний рух, який виступає за негайне знищення будь-якої державної влади в результаті "самовільного" стихійного бунту мас та створення дрібних

автономних асоціацій виробників, відкидає політичну боротьбу робочого класу і диктатуру пролетаріату [Канев С.Н. Октябрьская революция и крах анархизма. – М., 1974. – 475 с.].

Елемент анархічного світогляду з філософської ідеї має багато століть. Прагнення до повної свободи особистості у вільному суспільстві, зречення влади проходить через різні епохи цивілізації. Цю тенденцію представлено античними софістами, китайськими даосами, середньовічними європейськими анабаптистами, російськими духоборами. У Європі анархізм, як політична течія остаточно сформувалася в 40-50-ті рр. XIX століття. Представниками та теоретиками анархізму були П.-Ж. Прудон, М. Штірнер, М. Бакунін, П. Кропоткін, І. Міст, Ж. Грав, Ж. Сорель та ін.

Анархізм народжується з людиною і живе в кожному. Але задавлений убогістю, боязкістю, негативним образом перед людьми і перед теоріями, звичками до насильства людського життя. Тому для цього потрібна сміливість, прояснення, жадання подвигу, щоб у кожному прокинувся анархізм. В основі побудови анархізму лежить вільна людина, вільна гідність від влади законів, які для нього придумали інші. Але свобода анархізму є свободою всіх. Анархізм ставить за мету боротися до тих пір, поки не будуть вільні всі. Немає ідолів для анархізму. Нічого абсолютного, крім самої людини, її волі, її прав на необмежений розвиток. Анархізм являє собою рівність у свободі, і кожен творець своєї справи, а сфера його особистості свободи є недоторканою. Анархізм – спадкоємець всіх минулих визвольних прагнень людини, який несе відповідальність за їх збереження [Трубецкой Е. Анархия и контрреволюция. – М., 1917. – 350 с.]. Він зводиться до подвигу людей, щоб цінності його оцінили не тільки сучасники, але й майбутнє, далеке від нас покоління.

Згадаємо нам часто знайоме російське гасло: "Анархія – мати порядку", що означає не "хаос" та "розруху", а те, що анархізм повинний стати матір'ю майбутнього громадського порядку. Порядок ґрунтується не на примусовому підпорядкуванні єдиній насильницькій владі, а на добровільних взаємовигідних угодах між окремими особами і групами на принципі добровільної кооперації всіх членів суспільства, при якій конфлікти, що виникають, вирішуються третейським судом.

Бути анархістом означає визначити себе достатньо розумною і вільною людиною та керуватися в житті своїм розумінням добра і зла, а не законами, що нав'язуються державою.

Д.О. Кадигріб, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

КОНЦЕПЦІЯ "ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ" ГАЕТАНО МОСКИ

Гаetano Моска у своїй праці "Правящий класс" під поняттям "еліта" розглядав терміни "політичний клас" і "правлячий клас", використовуючи їх як синоніми. Політичний клас є базою для правлячого класу. Поняттям "політичний клас" він оперує, маючи на увазі групу керуючої меншості, яка розташовується між вузьким колом лідерів і масою керованих. Його функція поля-

гає в тому, щоб практично реалізовувати волю правлячого класу, безпосередньо впливаючи на масу, організовуючи і направляючи її. Представники політичного класу мають здібності реальні або вдавані, які глибоко шануються в тому суспільстві, де вони живуть.

В основі формування кожного правлячого класу лежить інстинкт стадності і боротьба проти інших груп. У залежності від того на якій стадії розвитку знаходиться суспільство політичний клас набуває відповідних рис. У примітивних суспільствах, що перебувають ще на ранній стадії розвитку, військова доблесть – це якість, яка швидко забезпечує доступ до правлячого, чи політичного класу. У високоцивілізованих суспільствах війна – виняткове явище. У народів, що тільки вступили в землеробську стадію розвитку і порівняно цивілізовану, саме клас військових є політичним, або правлячим класом. У період, коли відбувається перехід від феодальної до бюрократичної держави, саме багатство стає визначальною рисою політичного класу. Той, хто багатий, той при владі. Спеціальні знання і справді наукова культура, очищені від усякої духовно-релігійної аури, стають важливою політичною силою тільки на високій ступені цивілізації, і тоді доступ до правлячого класу отримують лише ті, хто володіє цими знаннями. Але і в цьому випадку не стільки знання саме по собі має політичну цінність, скільки його практичне застосування на благо влади і держави. У суспільствах, де сильна релігійна віра і глави церкви утворюють особливий клас, завжди виникає церковна аристократія і отримує у власність більш-менш значну частину багатства і політичної влади. Яскравими прикладами такого положення можуть служити Древній Єгипет (у певні періоди), брахманська Індія і середньовічна Європа. Найчастіше священники не тільки виконують релігійні функції, але і володіють правовим і науковим знанням, утворюючи клас носіїв найвищої інтелектуальної культури. У деяких країнах ми знаходимо спадкові привілейовані касты. У таких випадках правлячий клас явно обмежений числом родин, і народження є єдиним критерієм, що визначає приналежність до нього. Ми виявляємо її в певні періоди в Китаї та Стародавньому Єгипті, в Індії, Греції до війни з мідянами, в Древньому Римі, у слов'янських народів, у латинів і германців в епоху Середньовіччя, в Мексиці в період відкриття Америки й у Японії ще кілька років тому.

На чолі кожного політичного класу завжди стоїть тільки одна особа, яка може й не мати законної верховної влади. Саме вона й керує більшістю через цю меншість. Невід'ємною якістю, властивою лідерові класу є здатність вселяти іншим людям його власні надії і особливо вселяти в них властивий йому ентузіазм, уміння спонукати багатьох жити певним інтелектуальним життям і приносити жертви в ім'я цілей, які він замислив.. Ті ж, хто дійсно володіють цим даром, не тільки заражають своїх прихильників і маси ентузіазмом, що доходить деколи до безумства, стають об'єктами поклоніння, так що самий незначний їх крок знаходить особливу значущість, кожному їх слову вірять без роздуму, кожному жесту сліпо покоряються. Цим пояснюється великий успіх св. Франциска Ассизського, Абеяра, Мухаммеда та ін. На першому етапі лідер розробляє своє вчення, діючи цілком щиросердно; на другому він приступає до пропагування своїх ідей; третій етап досягається в

тому випадку, якщо йому вдається досягти практичного здійснення свого вчення. Як тільки досягнута ця стадія, він стикається зі всіма слабкостями і пороками людської природи і вимушений, бажаючи досягти успіху, етично деградувати. В глибині душі всі реформатори переконані, що мета виправдовує засоби і тому, керуючи людьми, необхідно їх якоюсь мірою обманювати.

Щоб правлячий клас досяг успіху, йому необхідно мати власну концепцію, визнання якої залежить від таких умов: *по-перше, вона повинна адаптуватися до конкретної історичної ситуації, по-друге, задовольняти найбільш можливе число людських відчуттів, пристрастей і схильностей, зокрема таких, які найширше поширені і найглибше кореняться в свідомості людей, по-третє, мати добре організоване керівне ядро, або "виконавчий комітет", що складається з людей, що присвятили своє життя захисту і розповсюдженню духу, оживляючого віру [Моска Г. Правящий класс. Церкви, партии, секты / Пер. с англ. и примеч. Т.Н. Самсоновой // Социологические исследования. – 1994. – № 12. – С. 102-103]. На політику правлячого класу впливає тиск, який викликаний невдоволеністю керованих мас. Невдоволеність мас може призвести до повалення правлячого класу, тому повинна б існувати інша організована меншість всередині самих мас для виконання функцій правлячого класу. В іншому випадку вся організація і вся соціальна структура буде зруйнована. Правлячі класи неминуче занепадають, якщо перестають удосконалювати ті здібності, за допомогою яких прийшли до влади, коли не можуть більше виконувати звичні для них соціальні функції, а їх таланти і служба втрачають в суспільстві свою значимість.*

Є.О. Казак, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
ievgenii.kazak@gmail.com

ПОГЛЯДИ ДЖ. С. МІЛЛЯ НА LAISSEZ-FAIRE

Погляди видатного англійського представника утилітаризму та вікторіанського лібералізму Джона Стюарта Мілля на роль державного управління у суспільно-економічних процесах не можуть бути витлумаченими однозначно. Його не можна відносити як і до палких прихильників *laissez-faire* (фр. "дозвольте-робити"; принцип державного невтручання), так і до тих, хто наполягав на необхідності жорсткого урядового управління у більшості зі сфер суспільного життя, що навіть призводило до критики позиції Дж. С. Мілля як непослідовної чи "еклектичної" щодо цього питання.

Дж. С. Мілля не вважає можливим будь-яке універсальне теоретичне вирішення проблеми і акцентує увагу на практичних аспектах. На його думку, урядові функції заборони та покарання поведінки індивідів, яка завдає шкоди іншим індивідам є абсолютно природними і загально визнаними, а, отже, і не вартими детального висвітлення, що цілком впливає з його славнозвісного "harm principle" (англ. "принцип шкоди"; право держави на заборону лише тих дій, що шкодять іншим, без врахування шкоди індивідом самому собі).

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Батрименко О.В.

Дж. С. Мілль відкидає можливість цілковитого дотримання *laissez-faire*, оскільки це б унеможливило виконання необхідних і загальновищих обов'язків уряду. Однак, будь-яке державне втручання потребує легітимації. Сфера легітимної діяльності уряду і міра необхідності виправдання цієї діяльності залежать від форми втручання: авторитарної чи зорієнтованої на свободу вибору способу індивідом; – очевидно, що саме друга форма має ширші можливості для застосування. Авторитарне втручання у сферу індивідуальної свободи не може бути виправдане лише реальною або можливою шкодою чи великою користю, а тому заборонне врегулювання має бути перш за все визнаним необхідним у громадській свідомості.

Аналіз основних загальних закидів проти державного втручання підтверджує думку про необхідність покладення тягаря мотивації саме на порушників *laissez-faire*. Будь-яке збільшення функцій уряду означає збільшення його влади. Ця загроза набуває сенсу, оскільки навіть за демократії (і особливо за демократії, оскільки уряд часто є лише представником простої більшості населення) уряд має прагнення до нав'язування своїх вузьких інтересів і своїх суджень, що перешкоджає вільному розвитку і діяльності індивідів. Крім цього, зростання втручання держави підриває принципи поділу праці: уряд виявляється нездатним через нестачу ресурсів і часу або, за найкращого управління, брак досвіду і зацікавленості виконувати взяті на себе обов'язки найбільш якісно і в повному обсязі, нерідко ігноруючи питання, що не потребують нагального вирішення. Отже, "*laissez-faire* має стати загальною практикою: будь-який від цього принципу, якщо його не вимагає якість велике добро, є очевидним злом" [Джон С. Мілль. Про підстави та межі *laissez-faire*, або принципу невтручання // Проценко О., Лісовий В. Лібералізм: Антологія. – К., 2009. – С. 658].

У конкретних випадках Дж. С. Мілль апологізує порушення *laissez-faire*. Перш за все, це питання освіти. Неосвічені маси не цілком усвідомлюють необхідності освіти. Більш того, поки освіта не стала загальнопоширеною серед усіх верст населення, видатки на її здобуття не враховуються у нарахуванні зарплатні, що робить здобуття практично неможливим для більшості індивідів, і тому держава має наважитись розірвати "зачароване коло". Це втручання не повинно бути авторитарним, а має залишити певну свободу дії, так як освіта без свободи пригнічує можливість розвитку суспільства. Загалом, щодо дітей Дж. С. Мілль визнає досить значну ступінь відповідальності держави. Оскільки неповнолітні (а також божевільні і розумово неповноцінні) не мають здатності до висловлення власних суджень, невтручання держави призвело б до примусу і насилля над цими індивідами. Держава має також забезпечувати можливість порушення практики свободи контракту у випадках довгострокових зобов'язань чи нездатності однієї сторін до компетентної оцінки. Найважливішим прикладом таких контрактів є шлюб. Винятком з *laissez-faire* є і випадки, коли уповноважена особа мало зацікавлена у своїй діяльності, і навряд чи може вважатися кращим за урядовця. Насамперед, таке відбувається в акціонерних товариствах і у добродійності, при чому дії останньої можуть призводити до надзвичайно шкідливих наслідків пов'язаних з надмірними розбещуючими експектаціями нужденних. Необхідним є і державне забезпечення розвитку науки чи будь-яких інших дій загального

для суспільства чи людства значення: окремий індивід дуже рідко матиме самодостатній зиск з таких заходів. Особливого значення Дж. С. Мілля надає тим випадкам необхідності порушення *laissez-faire*, коли втручання закону забезпечує втілення волі громади, коли ця воля може бути втіленою лише загалом, а не окремими індивідами (наприклад, скорочення робочого дня).

Окрім цих винятків, що потребують втручання за своєю природою, за конкретних соціально-історичних умов можливі випадки необхідності прямого державного керівництва не через принципову нездатність приватних осіб до діяльності, а через відсутність бажання, оскільки населення може бути або занадто зuboжiлим, або інтелектуально відсталим, або нездатним до колективних дій. Найкраще, що може вдіяти за таких обставин уряд – зробити все можливе, щоб його діяльність стала зразком і натхненням для індивідуальної діяльності.

Основна причина складності трактування *laissez-faire* у міллевому розумінні полягає у тому, що він поєднує погляди інтервенціоністів, що обґрунтовували значну міру державного втручання з ліберальними переконаннями, які вимагали захисту від зростання влади уряду і пов'язаних з цим зловживань, а також відстоювали цінність індивідуальної діяльності. Попри зовнішню недосконалість цієї концепції, позиція Дж. С. Мілля є досить послідовною і принципово націленою на практичне втілення. Важливим ключем до розуміння розв'язання цього видимого протиріччя є роль і значення органів місцевого врядування, втручання яких у суспільні справи підпорядковано волі громади, але при цьому зберігається можливість протидії зростанню впливу центрального уряду. Місцеві органи влади мають брати на себе більшу частину зобов'язань у випадках, коли держава має намір втрутитись.

Нажаль, при розгляді "принципу невтручання" у працях Дж. С. Мілля часто опускається місце органів місцевого самоврядування, що певним чином заважає практичному засвоєнню політичних ідей цього видатного англійського мислителя. Погляди на *laissez-faire* набувають особливого значення для країн, що тільки-но відійшли від планової економіки і нині потребують нових прогресивних концепцій державної розбудови. Також певного загострення питання набуває через світову фінансову кризу і рецесію кінця 2000-х, що змусили збільшити ступінь втручання держави в економічну і суспільну сфери.

І.О. Котович, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

РОСІЯ НА "ВЕЛИКИЙ ШАХІВНИЦІ" ЗБІГНЕВА БЖЕЗІНСЬКОГО

Перед провідними країнами Заходу постало питання визначення ролі Росії. Адже, якщо вона більше не є супротивником, то хто ж вона. А отже, виходячи з того, союзник вона, або клієнт, або просто ворог, що зазнав поразки треба визначити, цілі й зміст стратегії США.

Бжезінський дуже стриманий у характеристиці перспектив Росії, у тому числі як потенційного партнера Америки. Незважаючи на ту готовність, з якою російське керівництво підтримало американську політику в області бо-

---

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Шульга М.А.

ротьби з тероризмом, Бжезінський не бачить у Росії стратегічного союзника США. Такий союзник, на думку професора, абсолютно не потрібний Америці.

Якщо раніше у роботі "Велика шахівниця", Бжезінський говорив про те, що майбутнє Росії – конфедерація і розподіл, то у роботі "Вибір. Світове панування або світове лідерство" він зазначає про те, що розподіл Росії не загрожує.

Росія має еволюціонувати. В новому сторіччі Росія не має іншого вибору, аніж як створити передумови для поступальної геополітичної експансії західного співтовариства вглиб Євразії. Бжезінський не вважає, що така експансія Заходу на пострадянський простір серйозно суперечить російським геополітичним інтересам.

Щоб бути військовим супротивником США у світовому масштабі, держава має виконувати певну місію, здійснювати глобальну стратегію й, можливо, знайти ідеологічну основу. Для Росії Збігнев Бжезінський вважає такий хід подій малоімовірним.

В політиці Росії у питаннях "близького зарубіжжя", професор Бжезінський виокремлює три основні спрямування. Перше – це здійснення тиску на Грузію і Азербайджан, посилення їх вразливості для можливої дестабілізації. Друге – заохочення України до відновлення певного різновиду особливих "слов'янських" відносин з Москвою. Третє спрямування – тиск на держави Прибалтики на тій підставі, що вони колись були частиною СРСР.

Захід повинен чітко визначати свої інтереси й твердо прагнути до їхньої реалізації. Він повинен припиняти будь-які спроби відновлення "імперського" характеру Росії, і коли це тільки можливо, співпрацювати з росіянами з питань, що представляють собою обопільний інтерес.

Процес розширення НАТО має форсувати звільнення Росії від її імперської ностальгії. Звідси випливає, що Росію не можна виключати з процесу розширення Європи під крилом Північноатлантичного альянсу.

Не можна Росії орієнтуватися на колишню сталінську імперську політичну карту Європи – це може тільки віддалити її від Європи.

Доктор Бжезінський виділяє дві важливі особливості російської реальності. По-перше, Москва – притулок "паразитуючої політичної еліти", що дорівнює власні інтереси до інтересів Росії. По-друге, московська еліта стримує демократизацію. Політолог говорить, що нинішня еліта в Росії більше переймається відновленням панівної ролі російської держави, аніж переорієнтацією країни, яка є більш необхідною. Отже, наявна невідповідність між цілями еліти і можливостями держави.

На думку Бжезінського, сьгоднішнє керівництво Кремля, що досягло зрілості у роки занепаду СРСР, більше не вірить у радянську ідеологію, але радянська могутність для нього все-ще залишається приємними спогадами.

Тим не менш, зрештою, у правлячу еліту поступово проникне нове покоління росіян. Наступне покоління росіян буде більше демократичним, адже російське суспільство вступило у взаємодію із західними демократіями в безлічі сфер – туризм, освіта, Інтернет, навчання на Заході. Все це сприяє появі відкритого й дійсно демократичного уявлення про те, як повинна бути організована політика в сучасному суспільстві.

Демократичний геополітичний плюралізм починає оточувати Росію. Оскільки нові держави мають набагато меншу міць, це оточення саме по собі не здатне

серйозно загрозувати їй. Однак цей приклад неминуче підсилить тиск всередині Росії за аналогічно рішучий розрив з "авторитарною й шовіністською традицією".

Збігнев Бжезінський вважає, що чим скоріше сама Росія стане демократією, тим більше імовірно, що зміни на пострадянському просторі консолідують геополітичний плюралізм мирним шляхом. Але ніяк не допоможе майбутньому демократії в Росії спроба робити вигляд, що її недемократичний режим уже є демократією.

Було б помилкою вважати, що США й Захід у цілому зацікавлені в повному розвалі, дезінтеграції Росії, наголошує Зб. Бжезінський. Очевидно, що такі категорії, як військова сила, баланс інтересів тощо не можуть назавсім зникнути з порядку денного. Світу потрібна Росія з плюралістичним суспільством із сильною економікою й з нормальною демократичною системою. І Росія тільки виграє, якщо переосмислить поняття "сила" й перестане ототожнювати його з "імперською" владою над сусідами.

Однак, Бжезінський наголошує, що для Америки, більш тісне партнерство з Росією є цілком природним процесом. Будучи не зацікавленими в появі на світових ринках нового сильного конкурента, вони одночасно мають із Росією ряд співпадаючих інтересів, серед яких можна назвати наступні: зміцнення міжнародної безпеки, посилення контролю над озброєннями, запобігання поширення всіх видів зброї масового знищення, взаємна зацікавленість у запобіганні регіональних конфліктів, створення надійної й стабільної системи глобальної й регіональної безпеки, боротьба з міжнародним тероризмом і наркобізнесом, захист прав і свобод людини тощо.

Поступове включення Росії у більш щільне трансатлантичне співтовариство є необхідним елементом перспективної стратегії США, спрямованої на посилення стабільності на Євразійському континенті.

що Росія самим своїм існуванням забезпечує певний баланс сил і тим самим грає позитивну геополітичну роль на світовій арені й що підрив цієї ролі привів би до подальшого посилення дезінтеграційних тенденцій і нестабільності. А це у свою чергу може негативно відбитися на глобальних інтересах США й усього Заходу.

Отже, сприяння оточенню Росії поясом демократичних держав – основне завдання США на пострадянському просторі.

Р.І. Кур'ян, студ., НаУКМА, Київ*
romankurian@gmail.com

РОЛЬ ТРАДИЦІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ФОРМУВАННІ СВОБОД (ЗА Ф. ГАЄКОМ)

1. Поняття традиції для ліберально-філософського дискурсу є зазвичай усталеним і характеризує традицію як фактор обмеження соціальної та інтелектуальної ініціативи громадян та як гальмівний елемент прогресу цивілізації. Проте для Ф.Гаєска не властива подібна ворожість до традиції. Більш то-

---

* Рецензент – канд. філос. наук, доц. Козловський В.П.

го: саме традиція, як природна та неусувна форма існування суспільства, уможливує його розвиток та є сприятливим середовищем для розвитку і захисту свобод.

2. Ф. Гаєк розглядає феномен традиції з кількох позицій: за ступенем екогенної раціоналізації та темпоральним фактором (довгострокова та короткострокова перспективи, динаміка змін традицій).

3. За ступенем штучної раціоналізації прикладом слугують антагоністичні філософські принципи існування традицій Англії та Франції. Традиція Англії характеризується як емпірична та безсистемна. Франції – теоретична та раціональна. Небезпека штучного формування традицій суспільства за раціональним планом призводить до втручання у приватне життя, скорочення свобод і, можливо, повного їх знищення. За приклад слугують нацистська Німеччина та комуністичний Радянський Союз, в яких побудова суспільства за певною ідеалізованою раціональною схемою призвело до тоталітаризму та елімінації громадянських, політичних, економічних прав та свобод. Таким чином найкращим принципом існування суспільства Ф.Гаєк визнає безсистемне, не заплановане "згори" формування традицій.

4. Дослідження традиції крізь призму часу відбувається у двох перспективах: довгостроковій та короткостроковій. Традиція, з точки зору індивіда, є довгостроковою та стабільною. Їй властиво формувати певні моральні рамки, що забезпечують безконфліктне існування індивідів, не змушуючи кожного з них створювати щораз нові раціональні принципи поведінки. До того ж, традиція виступає в ролі регуляторного механізму, що здатний легітимно відкоригувати неадекватну поведінку індивіда, в разі, якщо той порушить свободу інших (шляхом суспільного осуду тощо). Так як Ф. Гаєк не належав ні до правових позитивістів, ні до представників правових апіористів, то висноував джерелом законів саме традицію та звичаї, що потім узаконюються в прецедентах судових рішень. Окрім вищевказаних властивостей, традиція може містити певні ризики. Ф. Гаєк веде мову про небезпеку суспільно гомогенної традиції, що своєю тотальністю може відібрати вибір та можливості в індивіда. До того ж, Ф. Гаєк ставить з пересторогою до демократичної більшості, що здатна з ряду причин також зменшувати свободи та права.

5. Короткострокова оцінка традиції відбувається з позиції суспільства та цивілізації. Характерним для такого оцінювання є динамізм змінювання традицій одна одною та боротьба між ними. Динаміка змін та альтернування традицій є умовою можливості вибору найбільш вподобаних індивідом традицій, що відповідають його потребам. Строкатість традицій забезпечує боротьбу між ними, яка виявляє життєздатніші та стійкіші, а отже і найбільш необхідні суспільству. Саме з позиції цивілізації розуміння традицій знімає класичну бінарну опозицію "традиційність – інноваційність", і відображує цінність боротьби між ними. Ф. Гаєк називає вільні суспільства творчим потенціалом цивілізації, наголошуючи на тому, що саме через неможливість встановити ціль прогресу, лише вільні суспільства можуть розвиватися без утрат для людських свобод.

6. З вищевикладеного вистежуємо, що для Ф. Гаєка традиції є найбільш природним середовищем, що забезпечують вільний розвиток індивіда та захи-

щаять його права і свободи. Лише на рівні традиційного впорядкування суспільства можливе громадянське суспільство, але аж ніяк не за державними наказами. Спонтанний порядок утворення нових суспільних цінностей не конфліктує з традицією, за умови, що нові цінності можуть бути придатні й підримані іншими. Боротьба та різноманіття традицій забезпечують відбір найкращих форм укладу суспільств та сприяють цивілізаційному прогресу. Таким чином погляд Ф. Гаска на роль традиції у збереженні свобод індивіда (з точки зору суспільства) та вільного суспільства (з точки зору цивілізації) має оригінальний характер і є новим кроком у формуванні ліберальних цінностей.

С.А. Мазуренко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
snezhka@voliacable.com

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ МОРАЛЬНОГО ВИМІРУ В ПОЛІТИЦІ

Класичними традиціями теоретизування щодо ролі моралі в політиці, що досить часто можна зустріти у фаховій літературі з політичної етики та історії зарубіжних політичних учень, вважаються етичні концепції давньогрецького мислителя Аристотеля та італійського політичного мислителя епохи Відродження Нікколо Макиавеллі. Ці концепції, як правило, розмежовуються як діаметрально протилежні напрями думки, один із яких (аристотелівський) практично ототожнює мораль із політикою (оскільки моральні чесноти можуть бути здійснені лише під час їх постійного практикування в публічному політичному просторі), а інший (макиавелівський) оголошує моральний ідеал недосяжним для політики та політиків (визначальним для морального оцінювання політичного рішення стає піклування є піклування про загальне благо, безпеку спільноти та держави). Російський науковець Б.Г. Капустін стверджує, що ці напрями отримали своє продовження в політичній думці 20 століття: "Сучасними метаморфозами цих традиційних підходів є так звані "моралізаторські" та "економорфні" концепції політики, які насправді є фундаментально аполітичними. Спільною для цих двох груп теорій є так звана "втрата політичного" та підміна його поняттями, взятими зі інших сфер та відносин, які є або виявляються за своєю суттю аполітичними або деполітизованими" [*Капустин Б. Моральный выбор в политике – М., 2004. – С. 183-184*]. З одного боку, політику описують як технізовану та комерціалізовану діяльність, в якій немає місця для моралі. З іншого боку, дослідники пишуть про те, що в останні 30-40 років відбулося "повернення етики в політичне мислення" (за висловом Корнеліуса Касторіадіса): хронологію "повернення етики", як правило, ведуть від появи праці Джона Ролза "Теорія справедливості" (1971) та із започаткування Юргеном Габермасом теорії "дискурсивної етики".

У першій групі теорій не всі теорії редукують політику до ринкової економіки – у сенсі розгляду політики за моделлю ринку (або за аналогією з ним). Різноманітні переплетення бюрократичного та ринкового начал описані були

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Федорченко В.М.

ще Максом Вебером – вони помітні ще на рівні капіталістичного підприємства, яке втілює "сувору модель бюрократичної організації", і досягають кульмінації на рівні державного макрорегулювання економіки та діяльності партій, яка вибудовується за логікою економічної конкуренції. Однак рідч у тому, що економорфна політика сучасної демократії користується культурними та моральними ресурсами, які є для неї чужими і не відтворюються її власними механізмами. Чарльз Тейлор називає це "однією із хвороб сучасності", маючи на увазі інструментальне мислення та інструментальне ставлення до світу: "Під інструментальним мисленням я маю на увазі різновид раціональності, який ми залуцаємо, коли обчислюємо найекономічніші засоби для досягнення певної мети" [Тейлор Ч. Етика автентичності. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 6-7]. Оптика технократичної свідомості щодо суспільних справ вкорінилася не випадково – це стало результатом попередньої успішної політичної боротьби, адже масова технократична віра у можливість адміністративного чи ринкового розв'язання суспільних проблем – результат тих благ, які дійсно були принесені створеною після Другої світової війни державою загальногo добробуту та створеним нею регульованим ринком. Така система спирається не на морально-політичну, а на прагматичну підтримку більшості населення. Ця підтримка виходить з урахування суми вигод, які члени суспільства отримують як приватні особи. Теорії другої групи розглядають як основу досягнення консенсусу норми розуміння та взаєморозуміння, які начебто притаманні самій мові. Тому ці підстави, що сприяють досягненню консенсусу з обговорюваних питань, будучи нейтральними, універсальними для будь-яких контекстів та однаково обов'язковими для кожного мовця, були ототожені з вимогами моралі. Однак у своїх міркуваннях Ю.Габермас доходить кількох важливих висновків: по-перше, моральні норми та моральний принцип – це виключно правила ведення дискусії, які нікого не зобов'язують чинити так чи інакше, в тому числі не зобов'язують вступати у дискусію; по-друге, дискурс не може мати реальних наслідків у розумінні конкретних практичних дій; по-третє, дискусія згідно з моральним принципом та моральними нормами практично ніде і ніколи не відбувається – модель такої дискусії може слугувати хіба що для виявлення відхилень від неї реальних форм практики (тобто для виявлення "насилницьких комунікацій"); по-четверте, форумом, де повинна відбуватися така дискусія, є публічна сфера, а ті, хто мають до дискусії долучатися, називаються громадянським суспільством, однак і публічна сфера, і громадянське суспільство перебувають під впливом ринку та адміністративних апаратів, а тому комунікативна дія виявляється неможливою і замінюється стратегічною дією (яка завжди виходить із власних інтересів суб'єкта); по-п'яте, моральний дискурс не передбачає жодної організації, яка зруйнувала б ідеальну рівність та повну свободу її учасників, навіть якщо організація знадобилася б для того, щоб активізувати громадянське суспільство і спонукати його до участі у дискурсі.

Тепер варто підсумувати спільні моменти економорфних та моралізаторських теорій, які визначають втрату політичного у них: по-перше, логічно необхідним моментом політики виступає консенсус (або як згода економічних

індивідів щодо правил обміну та визнання самого обміну як єдиної раціональної форми людських відносин, або ж як згода моральних індивідів щодо правил та процедур спілкування між ними); по-друге первинність консенсусу означає вторинність та випадковість конфліктів, які привнесені збігом історичних обставин, котрі можна до певної міри нейтралізувати, скасувати; по-третє, конфлікти, якими б вони не були, мають розумні рішення, що влаштували б усіх, – їх (ці рішення) необхідно лише розумно відшукати, не піддаючись пристрастям, емоціям, амбіціям, спокусам миттєвого отримання вигоди (прикладом може слугувати так звана "запона незнання" в теорії справедливості Дж.Ролза), слід відмовитися від усіх характеристик, що роблять нас конкретними людьми, які відрізняються між собою; по-четверте, учасники політики, витлумаченої у такий спосіб, не мають жодних інших альтернатив, адже вони жорстко запрограмовані на відтворення процедур та правил, що є однією з найбільш крайніх форм детермінізму та фаталізму. Проте до кожної з цих позицій можна знайти заперечення. По-перше, політика не є безконфліктною діяльністю – вона продукує конфлікти і, водночас, прагне їх розв'язати (за відсутності конфліктів у суспільно-політичному житті непотрібною стала б і політика як спосіб їх залагодження та примирення несумісних цінностей, жодна з яких априорі не може утвердити своє домінування в силу своєї унікальності, а не універсальності). По-друге, реальні люди за жодних умов не можуть відповідати тим вимогам, які до них висувують як до безтілесних та сторонніх учасників "ідеальної мовленнєвої ситуації". Якщо людей уявити саме так – як одноманітних істот, між якими не повинно існувати розбіжностей, – то зникне все, що може їх розділяти, а отже, зникнуть конфлікти і політика. Для обох груп теорій притаманна так звана "втрата політичного", яка стала наслідком запозичення основних понять, за допомогою яких розглядається та оцінюється політика, зі сфер, які мисляться неполітичними, – зі сфер ринкової економіки та моральної свідомості. Йозеф Шумпетер довів, що суто утилітаристське суспільство, в якому кожен стурбований лише калькуляцією власних вигод, в принципі не може існувати, адже одна соціальна система не може функціонувати, якщо вона базується виключно на мережі вільних контрактів між (законодавчо) рівними партнерами, в якій кожен керується нічим іншим, крім власних (короткотермінових) утилітарних цілей". Однак так само не може існувати і суспільство кантіанських моралістів. Проте суспільство, в якому ці два види моралі доповнюють один одного та живуть один за рахунок іншого, прекрасно існує, наскільки б еkleктичним воно не виглядало. Найбільш коректно говорити про таке співвідношення моралі та політики, за якого діяч є носієм як економорфної позиції (з точки зору практичної поведінки), так і кантіанської моралі (тобто здатен до абстрактних висновків при оцінюванні політичної діяльності, але в політиці його цікавлять передусім наслідки, а не мотиви), і, водночас, наслідки політики він може оцінювати не за вигодою чи шкодою для себе, а відповідно до загальної блага. В політиці повинна бути радикально інша мораль, ніж у приватному житті (найвищим критерієм політичної моралі мають бути інтереси країни).

ДЖЕРЕЛА ПОЛІТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ У ХАННИ АРЕНДТ

Політична наука у ХХ сторіччі – "сторіччі воєн та революцій" (за Леніним) зробила **тему революції** визначальною у своїй рефлексії. Представники усіх суспільних наук займалися (історико-натуралістичним, соціально-психологічним та соціологічно-політологічним) вивченням цього феномену. У **сучасній західній соціальній науці** політична революція найчастіше трактується як **переворот, що змінює тип влади (форму правління) і що не зачіпає економічних основ суспільства**. У соціально-філософській **теорії марксизму** розглядалася політична революція **не як окреме ціле, але як частина ширшого за змістом процесу – соціальної революції**.

Ханна Арендт – перший, унікальний **теоретик політики**, хто поставив собі за мету **відродити втрачену спадщину республіканської революційної традиції**. У своїй роботі "Про революцію" Х. Арендт міркує про те, **"що ж не вийшло з сучасною революційною традицією і як її можна відродити?"**. **Політика** для Х. Арендт є **сфера свободи**, а революція є суто політичним актом (діяльністю), та визначає **революцію як шлях до свободи** (а не звільнення). Першими революціями, що підняли прапор "свободи", були Північно-американська і Французька революції кінця ХVІІІ сторіччя. Х. Арендт розгортає саме поняття **"революційної традиції"**, де виокремлює три компоненти, які і аналізує. **Перший** з'явився внаслідок американської революції, але вже давно придушив своє революційне походження, ставши джерелом політичної атрофії перед обличчям приватних інтересів. **Другий** народився у тілі французької революції і став основним політичним потоком революційної думки, заснованої на сильному відчутті "участі в політичній сфері суспільного життя", та занепав, коли соціальне питання намагалися вирішити політичним шляхом. **Третій**, названий Х. Арендт **"загубленим скарбом революційної спадщини"**, був радикальною демократією, що мала місце в крайніх проявах будь-якої революції, але завжди придушувалась і нині є прихованою від історії.

Окреслити "джерела" політичної революції Х. Арендт – це не просто віднайти її причини, – це намагання сконсолідувати усі чинники впливу на цей суто політичний "акт" (дію). Важливим є правильно **систематизувати чинники, джерела революції**, оскільки сама Х. Арендт цього не намагалася робити. Її книга є монологічною, вона розповідає, а не систематизує. Тому я, дещо наслідуючи біологізм Шпенглера (історія як живий процес), **використовую метафору** і намагаюся осмислити джерела революції Х. Арендт, **як природний водний потік**, який витікає з джерел, має сформоване річище і тече під дією сили тяжіння: має витік, гирло, долини. Я виділив три групи джерел революції: **моноказуїстичне, природне та локалізуюче**.

Сила тяжіння – сила, що несе воду по світу, є **фізичним чинником "ходи"** води вниз по течії (вода рухається, бо є закон земного тяжіння). Для Революції цим буттєвим, **"моноказуїстичним джерелом"**, Першопричинним є революційний дух історії. Людина майже повністю залежить від нього, вона

сама у багатьох аспектах є жертвою цього революційного духу. **Революційний дух** – це сила історії та історичної необхідності. Ця сила виражається у прогресуючому насиллі, що йде в одному напрямку і стрімко зростає: революція поїдає власних дітей. Історична необхідність є необхідністю свободи, а свобода, в свою чергу, є сферою політики та ціллю революції.

Безпечна сила однієї краплини, що вже несе в собі цей революційний дух, примножується силою потічків, струмочків, притоків. Вони наповнюють річку (історію) водою (чинниками, бажаннями), примножують силу цього "історичного тяжіння" революційного духу. Ці потічки та притоки, що нарощують революційний дух, і є *сукупною масою тих людських природних бажань, потреб, що людина мало контролює, що є незмінними, що не залежать від людського становлення*. Цю групу чинників я класифікував як **"природні джерела революції"**. Х. Арендт називає такі **"лейтмотиви революції"**: 1) *соціальне питання* (економічний мотив); 2) *прагнення до щастя*; 3) *становлення свободи*; 4) *бажання встановлення нового світового порядку ("жага нового")*. (I) Про **соціальне питання (економічну мотивацію)** вперше заговорив Аристотель, котрий написав, що *інтерес, що приносить корисність для окремої людини, групи чи народу, – царює і повинен царювати в політичних справах*. Але соціальне питання почало грати "революційну" роль тільки після того, як під сумнів було поставлена теза, що *бідність є умовою існування*. Америка, ставши *"символом суспільства без бідності"* та технічний прогрес, що відкрив способи подолання крайніх злиднів, і фактично саме існування Американського суспільства назавжди розірвали античний цикл "природної" відмінності між багатими та бідними. (II) **Прагнення до щастя**, Х. Арендт поділяє на публічне та індивідуальне. Для неї *показником свободи* є можливість реалізувати своє власне, індивідуальне щастя. Особисте щастя ніколи не повинно бути розглянутим вище громадського щастя. Суспільне щастя є фундаментом для здійснення всіх інших потреб: *"багатство та економічний добробут є плодами свободи"*. (III) Якщо *звільнення є лише свобода від тиранії, то свобода відноситься до участі в державних справах за допомогою необмеженого слова, думки, асоціації і зборів*. Зустріч двох громадян у політичному середовищі – це зустріч двох вільних людей. Ця свобода, пронизана революційним духом, застосовується у сфері суспільного життя. **Встановлення свободи є ціллю революції**. *Показником свободи* є можливість реалізувати своє власне, індивідуальне щастя. (IV) **Встановлення нового світового порядку ("жага нового")**. Античності були відомі політичні насильницькі перевороти, заколоти, але їм не приходило в голову, що це може призвести до чогось абсолютно нового. Зміни були лише в рамках циклу (від монархії до демократії). Але *дух революції – новий дух і одночасно дух починання нового*. Поряд з ідеєю свободи концепція революції Арендт містить також старі ідеї *"новизни" революції і революційного "насилства"*. Поняття *"нового"* в розвитку суспільства, яке має бути досягнуто під час революції, Арендт не конкретизує. Свобода і "нові початки" в суспільному житті, стверджує вона, не тільки не можуть бути досягнуті без боротьби, але, більше того, вони можуть бути досягнуті лише за допомогою цілеспрямованого насильства.

Вода прокладає собі дорогу, але і стає заручником обставин: рельєфу, погоди, сейсмічної активності. Тобто ріка (революційний дух) може уповільнити свою течію на рівнині, прискорити у горах, її води зовсім можуть застоюватися в заводях, а землетрус змінити русло. Революційний дух ("моноказуїстичне джерело") та "природні джерела" залежать від обставин історії – її **історичного моменту**, наприклад. Цими обставинами можуть стати історичні (політичні, економічні, літературні), географічні (геополітичні), часові (хронополітичні) обставини. Я назвав цю групу джерел революції "**локалізуючі джерела**", так як синергуючою (об'єднуючою) категорією є "локалізація" причин, чинників, що виникли внаслідок конкретних обставин (подій, становищ). **Як приклад**, коли Робесп'єр проголосив, що *"все необхідне для підтримки життя повинно бути спільним, і тільки надлишок може бути визнано приватною власністю"*. Він, у результаті, підпорядкував хід революції, за його власними словами *"самому святині з усіх законів – блага народу, самому безумовним з усіх прав – необхідності"*. Інакше кажучи, він приніс свій власний *"деспотизм свободи"* (диктатуру заради встановлення свободи), в жертву *"правам санкюлотів"*, якими були права "одягатися, їсти, відтворювати вид". Революція в цей історичний момент змінила свій напрям (**річка змінила русло**): її метою більш не була свобода, її метою стало щастя народу.

Ханна Арендт у своїй книзі "Про революцію", не просто досліджує феномен революції, а також відроджує, *оживлює занепавшу революційну традицію*, – вона оформлює *власне бачення політичної організації суспільства*, виводить власні критерії щастя, закону, "нового", свободи... Вона аналізує помилки революцій, їх занепаду. Ідеї Х. Арендт в книзі "Про революцію" стали *широко обговорюваними та дискусійними в західній (англосаксонській) політичній науці*, особливо в її баченні реалізації політичної свободи, ідеях *як забезпечити приватний добробут громадян у суспільному дискурсі*, чи повинні *соціальні питання бути відгородженими від політики*, а також у *відмові від ідеї представницької демократії*, вбачаючи свій ідеал у полісі. Наостанок треба акцентувати увагу на *"фетишизації" політики Х. Арендт*, на нав'язані характеристики "політичний" кожному прояву людської діяльності (*політика – це вища сфера людської діяльності*).

І.Р. Салій, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

МАХАТМА ГАНДІ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ МИСЛИТЕЛЬ

Сьогодні на планеті є чимало "гарячих точок", а страшний досвід ХХ ст. свідчить, що конфлікти на периферії легко переростають у глобальні, тому проблема збереження миру, як завжди, актуальна і необхідність ненасильницького врегулювання національних та релігійних суперечностей не може бути проігнорована чи піддана сумніву. Одним із видатних теоретиків мирної політики у ХХ ст. був Махатма Ганді, який став духовним лідером індійської боротьби за незалежність. Свої погляди він обґрунтував у працях

"Моя віра в ненасильство", "Хінд сврадж", "Мое життя", а також у численних листах і промовах.

Світоглядна позиція мислителя сформувалася під впливом індійських релігійно-філософських систем буддизму, джайнізму, індуїзму, йоги та священних текстів Корану і Бхагавад-Гіти, а також християнства і теософії. Спільні погляди об'єднували ґандизм із російським "толстовством" та ідеями книги Дж.Раскіна "Останньому те, що і першому". Етичну систему ґандизму складають принципи ненасильства, активності, страждання, конструктивності, розуміння, компромісу. Відомо, що Ганді прийняв обітницю брахмачарія і відмовився від чуттєвих насолод та майна. Метою духовних пошуків мислителя була істина, а основою для її пізнання слугувала ахімса – незавдання шкоди усьому живому. Він вважав рівноправними усі релігії і був переконаний в існуванні універсальних етичних принципів і загальнолюдської істини, доводив можливість світового миру і взаєморозуміння на таких засадах. Його вчення пронизане вірою у сили окремої особистості, її здатність завдяки моральному самовдосконаленню змінити увесь світ і пізнати Бога. Він шукає істину не лише у собі, а передусім у спілкуванні з людьми, допомозі їм. Любоб, на думку Ганді, непереможна і саме концепція "активного ненасильства" (сатьяграхи), боротьби силою духу, а не зброї, спроможна подолати споконвічну розірваність мети і засобів у політиці.

Ганді критикує західну машинну і споживацьку цивілізацію, котра стала причиною колоніального становища і денаціоналізації Індії, її зuboжіння і в матеріальному, і в духовному аспектах. Мислитель дійшов висновку, що англійці несправедливо панують над індійським народом винятково через його згоду і співпрацю з самими гнобителями. Так, ахімсу він поширює на економіку, передусім на міжнародну торгівлю. Символом народної непокори стала прядка, яка вказувала на необхідність розвивати вітчизняне виробництво, популяризувати ручну працю. Тільки коли людина збагне, як насправді мало їй потрібно для життя, вона зосередиться на головному і зможе стати щасливою. Ганді закликав народ до акцій громадського ненасильницького спротиву, але водночас вважав, що громадяни повинні бути законслухняними і тільки, коли закони несправедливі вони мають право на непокору, що не слід ототожнювати із беззаконням. Нищення чужого майна і насильство у процесі боротьби рішуче засуджувались. Втім, більшість населення Індії виявилась духовно непередготовленою до сатьяграхи, тому Ганді згодом відмовився від масової сатьяграхи на невизначений термін, і надалі практикував індивідуальну.

Тривалий час Ганді позитивно ставився до Британської імперії, навіть закликав індійців допомагати метрополії у англо-бурській та Першій світовій війнах. До ідеї самостійного державного статусу Індії Ганді рухався повільно і наважився на сміливі заяви лише остаточно розчарувавшись у англійській політиці. Імовірно, таку еволюцію його поглядів можна пояснити тиском громадської думки і впливом найближчого оточення. Ганді був доволі самотнім у своєму баченні шляху Індії, часто не знаходив розуміння серед союзників. Завдання Індії він розумів не просто як політичне звільнення з-під влади Британської імперії, а у першу чергу як національне відродження, що означало повернення до традиційного сільськогосподарського способу життя: невибагливого побуту і кустарного виробництва. Махатма Ганді не обіцяв народу матеріального благополуччя, навпаки, життя передбачалося аскетичне, проте сповнене моральності.

Він не вважав англійський парламентаризм еталоном і наполягав на тому, що демократію в Індії треба розвивати із власних джерел, у протилежному випадку вимоги свараджу (самоуправління) втрачають свій сенс. Сповідуючи ідеал патріархального суспільства, кастову систему і варшнарामу (коло обов'язків індуся) він розглядав як втілення індійського ненасильства і торжества духу над зброєю. Ганді обстоював демократичний шлях формування органів влади і підконтрольність їх суспільству. Єдиний виборчий ценз – фізична праця. Однак гандистський суспільний ідеал аж ніяк не егалітарний. Кастовий устрій розглядається як справедливий і божественний за походженням, хоча Ганді й не ідеалізує індійські традиції і зокрема виступає за скасування "недоторканості", а релігійне обґрунтування такої несправедливості вважає богохульством. Індійці мусять підтримувати кастовий порядок як основу державного ладу Індії, що забезпечує оптимальний розподіл функцій у соціумі. Ганді заперечує шлюби між представниками різних варн, але не допускає насильства і приниження однією кастою іншої. Суспільство мають складати ашрами (громади), побудовані на сімейно-релігійних засадах і члени яких органічно поєднані. Невиконання людиною своєї соціальної ролі є ознакою насильства. Контроль за індивідом здебільшого здійснюється самою громадою. Військові витрати рекомендується скоротити до розміру достатнього для захисту життя і власності у мирний час. Ганді вимагає емансипації жінок, закликає освічені класи приєднатися до сатьяграхи, наголошує на важливості примирення індуся та мусульман, словом, спонукає індійців до консолідації. Подоланню релігійних, мовних та національних конфліктів він присвятив багато часу. Для нього неприйнятним був поділ країни за якоюсь із цих ознак, і він довго не міг змиритися з ідеєю проголошення окремої мусульманської держави – Пакистану.

Ганді пророкує Індії безпрецедентне очищення, бо на відміну від інших народів вона бореться божественною зброєю, силою свого духу, і є прикладом для інших країн. Мислитель переконаний, що кожен народ мусить повернутися до своїх культурних джерел і таким чином духовно відродитися. Ідеальне майбутнє Ганді бачив у всесвітній федерації, заснованій на співпраці і взаєморозумінні.

Махатму Ганді називали батьком індійської нації, однак як втілення миру, патріотизму і людинолюбства він надихав і продовжує надихати людей в усьому світі, а закладені ним принципи повинні стати основою політики сучасних демократичних держав.

*М.О. Сіданіч, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
908@ukr.net*

УМОВИ РОЗВИТКУ БІХЕВІОРИЗМУ У США ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Перше покоління американських політичних дослідників відноситься до періоду 1880-1900 років. Під впливом зростання популярності серед наукової

еліти компаративної історії почали з'являтися перші програми політичних досліджень. Друге покоління політологів сформувалося у США протягом 1900-1920-х років разом із формуванням APSA та консолідацією факультетів у американських коледжах, формуванням колективної ідентичності, що виразно відрізняла б їх представників від інших дослідників інших наук, таких як історія, економіка та соціологія. У третьому поколінні (від 1920 до 1940-х років) основною проблемою стала "науковості" дисципліни із сильним прагненням до постійного практикуму. В цей час більш літні дослідники звільняли місце молодим науковцям, що були більш натреновані та підготовлені у сфері технологій сучасних досліджень. В цілому, в Америці даний час характеризувався великим розчаруванням, що настало після закінчення Першої світової війни. Це був період, коли американські дослідники цікавились тим в якому стані існувала їх нація, де стан речей був позитивним, а де навпаки, що призвело в решті-решт до формування теоретичного кістяку американської політичної науки. Можна сміливо називати цей період винахідницьким та реформістським: з'явилися такі політичні явища як референдум, законодавча ініціатива, відставка, позапартійні вибори, міські адміністратори (city managers), прямі вибори сенаторів, виборче право для жінок, важливість незалежної законодавчої діяльності.

Велика кількість політичних дослідників, таких як Чарльз Мерріам, активно брали участь у практичній реалізації суспільних змін. Їх зобов'язання перед ліберальною традицією ставали все більш відданими, проте вони компенсувались скептицизмом по відношенню до реалізації традиційних норм на практиці. Тогочасними інтелектуалами було прийнято рішення про широке включення академічних структур безпосередньо у політику США, оскільки в тогочасних умовах громадянська відповідальність дослідників стимулювала підвищення рівня досліджень у межах університетів. На їх думку, вивчення політичних феноменів могло надати те політичне знання, яке зможе поліпшити якість громадського життя в США. В якості конкретних проявів наукових запитів стала фінансова підтримка з боку APSA трьох національних конференцій із дослідження політики у 1923, 1924, 1925 роках, а також заснування у 1923 році Ради дослідження соціальних наук (Social Science Research Council).

1920-1930-ті роки відкрили можливості для цілого потоку емпіричних досліджень та дескриптивних студій для просвітництва політичних дослідників США, їх студентів та громадськості у таких напрямках та умовах, при яких громадяни мали змогу підтримувати та удосконалювати національну демократію. Однак даний період поставив вчених у суперечливу позицію: вперше чітко проявились протиріччя між науковою формою та професійною дійсністю – дослідники-практики опинилися перед можливостями науково розробляючи продукти дослідження підривати предмет вивчення, який за основною метою мали захищати – демократичну державу. Тогочасні політологи вимушені були визнати, що ліберальні постулати, що стосуються індивідуальної раціональності, політичних груп та відповідального поведінки в аспектах очікуваної людської та інституційної поведінки були строго заперечені фактами.

Основне фундаментальне припущення лібералізму, сформульоване Едвардом Корвіним (Edward S. Corwin) у 1929 році полягало в тому, що людина перед усім раціональне створіння, а її дії керуються раціональними міркуваннями. Однак, після детального аналізу реальної поведінки людей, американські дослідники періоду 1930-х років почали сумніватись у такій раціональності. Гарольд Госнелл (Harold Gosnell) у своїй класичній роботі присвяченій праву голосу, після дослідження мотивів ситуації при якій у 1923 році у Чикаго на муніципальних виборах більше 50% виборців або не з'явилися на виборчих дільницях, або отримавши бюлетень не вкинуло його до виборчих урн, прийшов до висновку, що 44 % неголосувавших виборців перебували у стані повної байдужості та інерції, а основною причиною виникнення цього стану стало відсутність заходів для стимулювання голосування, оскільки в такій ситуації країна може управлятись недемократично, меншістю, що не представляє позицій більшості громадян.

У всіх працях тогочасного періоду присвячених виборчій проблематиці простежувались спроби вирішення двох ключових проблем: ірраціональна дія та її мотиви, а також брак конкретних дій як свідчення байдужості. Для обох цих досліджуваних проявів політичної поведінки найбільш адекватно підходило твердження про необхідність додаткових досліджень та можливість, використовуючи їх результати, поліпшити існуючу ситуацію. Чарльз Мерріам доводив, що розумові здібності людини укорінені частково у генетичних здатностях, а частково у впливі навколишнього середовища.

Ця відповідь на відкриття політичної ірраціональності цілком не задовольняла дослідників, оскільки генетична складова була мало дослідженою і не мала прямого матеріального вираження. Однак вимогу піднесення рівнів і масштабів політичної освіти громадян оцінили цілком схвально, крім того дана ідея була підкріплена теоретичними можливостями піднесення рівня демократії через просвіту конкретних виборців. В той час Гарольд Ласуелл продовжив аналіз даної проблеми. Перш за все дослідник зазначив, що результати індивідуальних досліджень свідчили про слабкий рівень оцінки індивідуальних політичних інтересів громадянами, і запропонував включати у наукову розробку не тільки виборців, але й політичних лідерів в якості ірраціональних індивідуумів. З ласуелівської психоаналітичної точки зору якість громадського життя значно підвищиться у випадку коли учасники політичних процесів будуть скеровуватись професіоналами соціальних наук із високою психологічною підготовкою. У світі ірраціональних людей – писав Ласуелл стабільний порядок мала забезпечувати універсальна конструкція символів та процесуальних норм, встановлених елітою, яка збільшує себе виключно мирними методами та володіє монополією на примус, який використовує доволі рідко. З цього моменту політична наука у США за твердженнями деяких дослідників почала довгий шлях у протилежному від демократії напрямку хоча і керуючись при цьому виключно позитивними мотивами.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Сучасна політична думка країн Заходу, з одного боку, є своєрідною конкретизацією і розвитком ідей, концепцій та теорій, які розроблялись упродовж XIX століття європейською наукою і, насамперед, зводились до вивчення держави (І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Маркс тощо), а з іншого – формулює нові уявлення та ідеї, які відповідають вимогам часу. Упродовж XX століття у суспільному житті відбулося багато змін. Найрозвиненіші держави вичерпали можливості власного індустріального розвитку і перейшли до постіндустріальної фази. Соціально-економічна модернізація супроводжувалася і політичною модернізацією суспільства. Стабілізувались правові держави, розвинулись представницькі інститути, утвердилася плюралістична демократія, зміцніла багатопартійна система. Відповідно до цих обставин змінився рівень політичної культури громадян, зросла їхня участь у політичних процесах, і вплив на державні структури.

Коло дослідницьких проблем сучасної політології доволі широке. До основних проблемних питань відносяться: сутність, місце і роль політики та влади у суспільстві; походження, функції, типи та динаміка політичних еліт; особливості, умови та причини становлення різних політичних режимів; сутність та специфіка функціонування політичних інститутів (політичних партій, парламентів, опозиції тощо); механізми формування сучасної політичної культури населення; процес формування політичних установок та суспільної думки; міжнародні відносини і світова політика; поведінка різних соціальних груп та громадян під час виборчих кампаній; оптимізація процесу прийняття політичних рішень; глобалізація та корпоративізм; співвідношення демократії, толерантності та справедливості; роль жінок у політиці та управлінському процесі; теоретичні та регіональні перспективи міжнародної політичної науки; політичні конфлікти та безпека; тероризм; співвідношення націоналізму та демократії; комп'ютеризація та інформатизація суспільного життя тощо.

Характерною особливістю сучасної політології є відсутність загальної методології, визнання багатоманітності концепцій, парадигм та підходів до аналізу політичної дійсності. Дана особливість є своєрідним відображенням складності і суперечливості об'єкту дослідження, з одного боку, та багатоманітності політичних установок та світоглядів вчених, які належать до різних наукових шкіл та традицій і представляють різні країни та культури, з іншого. Тривалий час головне розмежування між дослідниками політики проходило по вісі ідеологічного суперництва та протистояння марксизму і "буржуазних" вчень. Проте сьогодні подібна конфронтація пішла у небуття, внаслідок чого з ще більшою силою проявилось багатоманіття політологічних ідей, концепцій та теорій.

Процес формування сучасної політології відбувався в різних країнах неоднаково. Якщо наприкінці XIX – початку XX століття дослідження політичних процесів велось з однаковим успіхом як у Західній Європі, так і у США, то потім у зв'язку зі світовими війнами, революційними процесами і формуванням тоталітарних режимів ситуація змінилася.

літарних режимів у Європі внесок останньої у розвиток нової політичної науки значно зменшився. Інтелектуальне лідерство у продукуванні нових політологічних ідей та підходів перейшло до США, не останню роль в цьому процесі відіграла еміграція до країни вчених Західної Європи, а також використання у дослідженнях не лише традиційної політичної науки, а й соціології та психології, які першими стали на шлях вивчення неформальних суспільних структур.

Існують різні підходи і критерії щодо дослідження класифікації ідей сучасної зарубіжної політології, що зумовлено застосуванням різних наукових методологій. Політична наука Заходу може вивчатися за приналежністю поглядів до певної національної школи, внаслідок чого постає доцільним виокремлення американської, англійської, французької, італійської шкіл тощо. Сучасна зарубіжна політологія може досліджуватись як комплекс авторських теорій та концепцій, результатом чого постає вивчення політологічних ідей конкретних персоналій, наприклад, А. Бентлі, М. Вебера, М. Дюверже, Р. Даля, Д. Істона, Й. Шумпетера і т.д., або ж як система наукових знань, що диференціюється за напрямками (інституційний, біхевіоралістичний, структурно-функціональний, системний, компаративний, теорії еліт, демократії, тоталітаризму, політичної культури, технократії, постіндустріального суспільства тощо). Останній підхід позначається виразною системністю, внаслідок чого дає найбільш цілісне уявлення про сучасну зарубіжну політичну науку. Політологічні концепції, які виокремлюються в межах даного підходу, умовно можна поділити на дві основні дослідницькі галузі: методологічні підходи та основні наукові напрямки. Перша формує ґрунтовний методологічний фундамент для другої.

М.О. Солодар, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
MSolodar@ukr.net

ПРИРОДА ПОЛІТИЧНИХ ФЕНОМЕНІВ У КОНЦЕПЦІЇ З. ФРЕЙДА

Створений З. Фрейдом психоаналіз – один з найбільш відомих та значимих напрямків суспільної думки ХХ ст. Однією з областей дослідження даної концепції стали також політичні проблеми. Проте навіть в західних джерелах ці ідеї не були систематично висвітлені, а у вітчизняній літературі залишаються "білою плямою". Крім того, існує ряд помилок та упереджень стосовно доктрини З. Фрейда, які ще й досі не подолані в науці. Основні з них класифікує А.Залкінд: сприйняття статевої теорії як єдиного стрижня фрейдизму, зачислення його до чисто психологічних течій, страх перед великою кількістю оригінальних термінів та суб'єктивних понять.

З.Фрейд виходить з того, що політика є проявом лібідозної енергії індивідів. Так, держава і право виступають як замітники колись існуючого прародителя "батька", який був убитий повсталими проти нього синами. Головною причиною повалення первісного деспотизму і встановлення опісля перших цивілізованих форм влади виступає інстинктивна сфера пралюдей. Після

---

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Кирилюк Ф.М.

першого повстання зовнішня репресія отримує підтримку зсередини: невільний індивід інтроектує своїх лідерів та їх вказівки всередину свого психічного апарату, боротьба проти свободи відтворює себе в душі людини як авторепресія подавленого індивіда, що й забезпечує збереження його керівників та їх інститутів. Таким чином, природа влади і політики корениться у несвідомому – в лібідозному комплексі й у відчутті вини.

3. Фрейд вважав, що в ставленні людей до лідерів і держави проявляється дитячий потяг дорослої людини до колись існуючого батька. До них індивід буде відчувати протилежні почуття – одночасно вимагати захисту і ненавидіти (критика та невдоволення владою). Співпадаючи в основі своїй зі вченнями Ле Бона, Зігеле, Троттера та ін., фрейдівське трактування феномену мас та вождів виділяється з числа подібних концепцій уявленнями про глибинний устрій психіки та моделі людської особистості, один зі структурних елементів якої – Над-я – отожднюється з суспільними та державними інститутами та їх лідерами.

Члени маси потребують ілюзії любові держави та її лідера. "Закоханість" маси в нього характеризується феноменом переоцінки: об'єкт не зазнає критики, оцінка його якостей завищена. Спрацьовує механізм ідеалізації. Часто об'єкт трактується як частина власного "Я", замінюючи недосяжний "Я"-ідеал. Розмежування "Я" та "Я"-ідеалу в багатьох осіб не завжди є досить чітким, вони легко співпадають. Це спрощує вибір вождя: він повинен володіти типовими для представників маси рисами в яскраво вираженому вигляді, справляти враження великої сили та лібідозної свободи. Інші індивіди, "Я"-ідеал котрих не відповідає його особистості, захоплюються ним сугестивно, шляхом зараження. Люди, котрі мають сильну потребу у владі, як у засобі компенсації травмованої та неадекватної самооцінки. Політичний лідер за незначними виключеннями веде себе згідно Я-концепції. Діяльність його залежить від того, ким і як він себе усвідомлює, як порівнює себе з оточенням. Політичні діячі зі складною Я-концепцією мають тенденцію легше асимілювати як позитивну так і негативну інформацію. З тим, вони схильні переоцінювати власні сили, не помічати внутрішньої та зовнішньої реакції на свою діяльність. чим вищою є самооцінка у політиків, тим гірше вони реагують на ситуацію. Лідери з низькою самооцінкою є більш реактивними, залежними від сторонньої думки. Варто зазначити, що намагання досягнути суті маси шляхом аналізу ролі вождя привело З. Фрейда до гіперболізації ролі видатної особистості в історичному процесі.

Не варто випускати з поля зору Танатос (інстинкт смерті, війни), як чинник міжнародного політичного процесу. Всупереч широко поширеній в критичній літературі думці, що постульоване З. Фрейдом мортідо означає невідворотність війн, варто погодитись з тим, що прямі та опосередковані засоби уникнення війн є наслідком реформованої теорії інстинктів.

Аналізуючи концепцію З. Фрейда, слід пам'ятати, що в основі своїй це одна з психологічних теорій, найзначнішим досягненням якої була розробка проблем несвідомого, котре було поширено і на розуміння суспільно-політичних процесів. Незважаючи на консерватизм та елітизм у вченні З.

Фрейда, він – ліберальний політичний мислитель. Його цікавила проблема соціальної справедливості, проте він категорично відкидав більшовицьку практику. Становлення тоталітарних режимів в Європі переконало його в перевагах демократичної парламентської системи.

*Я.М. Тимошик, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
bobo7@ukr.net*

МОДЕЛЮВАННЯ ТА МОДЕЛІ В КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ СТЕЙНА РОККАНА

Концепція державотворення С. Роккана базується на методології моделювання. Модель є умовним образом певного об'єкту або системи об'єктів. Це своєрідна ідеальна конструкція, яка відображає суттєві риси реального об'єкту. Моделювання ж можна визначити як спосіб формування моделей. Іншими словами, це особливий процес у формі опосередкування, який полягає у створенні проміжної ланки – моделі – між дослідником та об'єктом, що його цікавить. До створених Рокканом моделей можна віднести наступні:

Модель організації території. Суть цієї моделі полягає в способі організації території, яка, згідно Роккану, може здійснюватись в трьох випадках:

1.Через військову диференціацію, тобто через переселення людей на нові території, застосовуючи фізичний примус.

2.Через економічну диференціацію – проникненням товарів та послуг на нову територію через бартер чи грошовий обмін.

3.Через культурну диференціацію внаслідок проникнення інформації та нормативних систем на нові території через писемність.

Відповідно до вищезазначеного, Роккан виділяє військово-адміністративну, економічну та культурну моделі організації території.

Модель стратегій територіальної уніфікації. Розмірковуючи про умови територіальної уніфікації, Роккан виділяє два типи стратегій: централізуючу та стратегію федеральної згоди (federalizing accommodation). Суть централізуючої стратегії полягає в тому, що всі регіони і периферії, яким би не був їх економічний та культурний статус, інкорпоровані в одну універсальну систему стандартизації. Стратегія федеральної згоди – це стратегія, відповідно до якої всі регіони та периферії, будучи інкорпорованими в одне територіальне утворення і підкорені єдиній системі прийняття рішень (особливо в питаннях, що стосуються оборони та зовнішньої політики), все ж таки мають певні гарантії збереження і захисту власної культурної своєрідності та певну автономію в прийнятті рішень.

Модель регіонально-політичних рухів. Дана модель пояснює виникнення потужних регіональних політичних рухів, яке, на думку Роккана, пов'язане зі збільшенням ступеня інтернаціоналізації угод, що в свою чергу призводить до зменшення можливостей центрального контролю і, відповідно, викликає збільшення регіонального протесту. Однією з причин протиставлення центрів та регіонів є тиск з боку регіонів на "національну державу". Цей тиск в першу чергу зумовлений встановленням регіональної ідентичності і бажан-

ням впливати на прийняті центром рішення. Подібні регіональні політичні рухи ідентифікують себе з територіями і групами, котрі не співпадають з державними кордонами і національними популяціями, і заявляють претензії до центральної влади від їх імені. Незважаючи на те, що не все населення певної території може ідентифікувати себе з таким рухом чи підтримувати його, останній вимагає контролю чи участі в контролі над даною територією, і відповідно, над всіма, хто на цій території проживає, незалежно від їх політичних вподобань. Дана модель відображена в українських політичних реаліях. Перш за все, вона пов'язана з регіонально-політичними рухами кримських татар та закарпатських русинів, які постійно висувають певні політичні вимоги, ідентифікуючи себе виключно в межах свого етносу, виступаючи при цьому від імені всього регіону. Подібна ситуація була і Сіверодонецьку в 2004 році, коли регіональна еліта виступала за створення південно-східної автономії України від імені всього регіону.

Модель електоральних розмежувань (модель відносин між центром та периферією з точки зору особливостей голосування в певному регіоні). Норвезьким дослідником виділено чотири лінії розмежувань, що визначили конфігурацію партійних систем в країнах Західної Європи. Це розмежування по лінії центр – периферія (сприяло утворенню політичних партій за національними та мовними ознаками); місто – село (сприяло утворенню аграрних, консервативних та ліберальних партій); церква – держава (сприяло утворенню клерикальних політичних партій) та власники – робітники (сприяло утворенню комуністичних та соціалістичних партій). Подібна модель є ефективною при географічному аналізі виборів і дозволяє розглядати країну як систему локалізованих територіальних спільнот. Крім того, дана модель вирішує проблему визначення статусу місця, який впливає на тип голосування. Відповідно, на основі даного підходу цілком можливе прогнозування результатів виборів в межах певного регіону, що дозволяє ефективніше планувати виборчу кампанію.

Окремим випадком методології моделювання Роккана є теорія графів, яка використовується ним для з'ясування характеристик комунікаційних мереж, що поєднують між собою центри та регіони. Суть даної теорії полягає в наступному. Граф складається з вершин та граней, перші представляють місцезнаходження центрів та їх поселень, в той час як грані позначають маршрут від одного пункту до іншого. Виходячи з даної теорії, центр можна визначити як місце, з якого найпростіше дістатися до будь-яких інших місцевостей, що входять до складу мережі. Поєднуючи всі значення всередині мережі, можна вивчити їх дисперсію. Відслідковується прямо пропорційна залежність між дисперсією та централізацією. Мережа є максимально централізованою якщо існують прямі маршрути від центру до всіх інших місць, при цьому немає жодних маршрутів між іншими парами поселень. Таким чином, теорія графів є важливим інструментом при емпіричному аналізі комунікаційних мереж всіх видів. Теоретичні моделі графів використовуються для того, щоб встановити параметри очікуваних та ідеальних структур. А параметри використовуються як своєрідний орієнтир при аналізі структур, що досліджуються на емпіричному рівні.

Подібний підхід до дослідження процесів державотворення дозволив Роккану створити модель Європи, так звану концептуальну карту, яка пояснює особливості утворення європейських держав після розпаду Римської імперії. Ця модель визначає унікальність процесу формування держав в Західній Європі, пов'язану з визначальною роллю територіальних периферій у даному процесі. Модель є фактично універсальною, оскільки, застосовуючи її, Роккан пояснив процеси формування держав в інших регіонах світу. За цією моделлю, формування європейських держав залежало від динаміки "посясу міст", культурної уніфікації, пов'язаної з Реформацією та від існування потужних адміністративних центрів на кордонах колишньої Римської імперії.

Таким чином, можна стверджувати, що моделювання як метод дослідження процесів державотворення для Роккана є не лише основним у науковій роботі, він дозволяє створювати моделі, які можуть доповнюватися, вдосконалюватися, наповнюватися новим змістом та емпіричними даними інших науковців. Подібний підхід дозволяє прогнозувати хід виборів, як місцевих так і загальних, політичний розвиток певного регіону, регіонально-політичного руху тощо. В свою чергу, врахування подібних прогнозів при прийнятті політичних рішень дозволяє уникати небажаного результату або наближувати бажаний.

О.К. Тьоткіна, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
tiotkina@mail.ru

СВОБОДА ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЗА ДЖ.СТ. МІЛЛЕМ

Міллер, розмірковуючи про свободу, розділяє дві різні категорії: Перша категорія – "freedom" (від англосаксонського кореня "free", порівняй німецьке "frei" – "свобода"), а друга – "liberty" (від латинського "libertas" – свобода). Незважаючи на те, що обидва слова на різних мовах позначають щось приблизно однакове, Міллер навантажує їх різним змістом, щоб зробити свою думку більш наочною. Так "freedom", з точки зору Мілля, це "свобода для", "свобода як відкрита можливість творчої позитивної дії", "свобода, свідомо орієнтована до якоїсь мети", "свобода змістовна". Він вважає цю категорію "філософською" і "абстрактною", "метафізичною" та "містичною". Ця "свобода" для нього занадто абстрактна і довільна, і отже, не представляє великого інтересу. Не заперечуючи цієї свободи, – freedom, – Міллер просто відмовляється брати її в розрахунок, виявляє до неї байдужість. Свою основну увагу він зосередив на іншій категорії – на "свободі від", як він трактує слово "liberty". Міллер називає її свободою негативною.

Індивідуальна свобода, в трактуванні Мілля, полягає в абсолютній незалежності людини у сфері тих дій, які прямо стосуються тільки її самої; у можливості людини бути в межах цієї сфери паном над самим собою і діяти в ній за своїм власним розумінням.

---

* Рецензент – канд. політ. наук, Половко О.О.

В якості меж індивідуальної свободи Мілль виділяє, зокрема, наступні моменти: свободу думки і поглядів, свободу діяти спільно з іншими індивідами, свободу вибору та переслідування життєвих цілей та самостійне улаштування особистої долі. Усі ці й споріднені з ними свободи – абсолютно необхідні умови для розвитку, самореалізації індивіда і разом з тим захист від будь-яких зазіхань ззовні на автономію особистості.

Мілль ні в якому разі не ототожнює індивідуальну свободу з самочинністю, всездозволеністю й іншими асоціальними речами. Коли він говорить про свободу індивідів, то має на увазі людей, уже залучених до цивілізації, окультурених, що досягли деякого помітного рівня цивільно-морального розвитку.

Свобода індивіда, приватної особи є первинною по відношенню до політичних структур та їх функціонування. Це вирішальна, за Міллем, обставина ставить державу в залежність від волі та вміння людей створювати й налагоджувати нормальне (згідно з досягнутими стандартами європейської цивілізації) людське співжиття. Головна умова існування гідної держави – самовдосконалення народу, високі якості людей, членів того суспільства, для якого призначається держава. У трактуванні Мілля встановлення свободи є не самоціллю, а необхідною умовою встановлення гармонії інтересів суспільства і інтересів індивіда. Гарантією ж свободи є не тільки захист від втручання держави у приватне життя людей, а й від пануючої в суспільстві думки. Всі індивідуальні права громадян Мілль вважав необхідною умовою вдосконалення людини і гарного буття, а свобода для нього означала домагатися "нашого спільного благополуччя на нашому спільному шляху" [*Мілль Дж. Ст. Про свободу.* – К., 2001]. Втручання уряду можливе лише у випадках коли частина людей намагається обмежити свободу інших. На думку Мілля, єдина мета влади коли вона може здійснювати свої повноваження над окремою людиною проти її волі – це запобігти можливим збиткам з її боку іншим людям. Її власний стан – моральний або фізичний – недостатня підстава для втручання влади у справи громадянина.

Мілль вважає, що держава, що гарантує всі види індивідуальних свобод і притому однаково для всіх своїх членів, здатна встановити у собі і належний порядок. У вузькому сенсі слова порядок означає покору. Покора, слухняність взагалі є, на погляд Мілля, першою ознакою будь-якої цивілізації. Говорячи про покору владі, він говорить, зокрема, про те, що люди зобов'язані не порушувати законні права та інтереси інших індивідів. Дотримуючись загальнообов'язкових правил, вони повинні також нести ту частку турбот, яка припадає на кожного, з метою захисту суспільства або його членів від шкоди і образ. Вільна особистість, за Міллем, є разом з тим особистість законслухняна. У більш ж широкому сенсі порядок означає, що громадський спокій не порушується ніяким насильством приватних осіб; порядок як охорона існуючих вже благ.

Мілль захищає право індивіда жити так, як йому подобається. Стверджує, що кожен з нас є самодостатнім щодо власного здоров'я, як тілесного, так і розумового і духовного. Соціальне зростання є наслідок розвитку всіх різноманітних індивідуальних ініціатив. Ясно, що свобода кожного знаходить свою межу у свободі іншого.

Мілль беззастережно підтримує свободу думки та обговорень, навіть якщо ідеї, які висловлюються та обговорюються в суспільстві, в кінцевому підсумку виявляються помилковими. Він каже, що твердження, представлене на обговорення громаді, може бути істиною, брехнею або чимось посередині – напівправдою або частковою брехнею. Проте, в інтересах суспільства – можливість вільного вираження та обговорення будь-яких ідей. Якщо ідея істинна, то люди знайдуть свіже сприйняття цієї істини в обговоренні її, знову розглядаючи докази, що підтверджують її істинність. Таким чином справжні ідеї залишаються свіжими і повними життя замість того, щоб стати занепадлими і смутними тільки через те, що їх сприймають поколіннями як істину, що не вимагає доказів. Якщо ідея помилкова, то суспільству піде тільки на користь її публічне обговорення. Свідectва цієї хибності будуть представлені або роз'яснені всім, хто залучений в дискусію, і внаслідок цього люди тепер більш ясно сприймають істину, оскільки переконалися заново в її вірності. Найімовірніше, каже Мілль, ідея виявиться сумішшю істини і брехні. Адже ніхто не знає повної правди про що-небудь. Отже, в суспільстві необхідно вільно обговорювати будь-які ідеї, щоб часткові істини могли розгортатися ширше завдяки механізмам громадянської залученості і дебатів. Його ідеалом є можлива свобода кожного для процвітання всіх.

Т.О. Чекригін, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ТЕОРІЯ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ КАРЛА КАУТСЬКОГО: ПРОБЛЕМА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Карл Каутський – один з найвідоміших представників марксизму. Каутський підходить до питання проблеми соціал-демократизму та його розвитку в широких масах набагато ліберальніше, ніж Ф.Лассаль або В.Ленін.

Починаючи зі своїх ранніх творів, зокрема "Парламентаризм і соціал-демократія" 1893 р., він намагається показати, що людина, за своєю природою, не тільки соціальна, але і демократична істота. Прагнення до демократичної діяльності є однією зі сторін її соціальної природи. Він простежує розвиток демократизму від його первісних форм суспільства до часів розвинутого капіталістичного суспільства того часу.

Каутський вважав, що хоча за часів даного йому капіталістичного устрою пригнічення трудящих і відчуження їх від плодів своєї праці є мабуть найбільшим за весь час існування людства. Але за цього часу відбувається найбільший розвиток демократичних поглядів і не лише серед представників вищого ешелону суспільства, але й серед широких мас населення. Збільшення території, інтенсивність повідомлення і створений природними науками переворот в техніці роблять при капіталістичному виробництві все більшою необхідністю для широких мас населення – уміння читати і писати. Ця потреба перестає бути привілеєм вищого прошарку суспільства. Тим самим створюються передумови для виникнення друку і літератури, утворюється матеріальна основа для появи класу інтелігенції, не залежної від пануючих класів і служіння народним масам. Мова літератури, яка заснована на усно-

му переказі, стає живою мовою народу і тим самим веде до утворення нової народної свідомості, межі розповсюдження якої співпадають з межами розповсюдження літератури. Із спільності письменної мови зростає сучасна нація. А тому, на думку Каутського, ці наявні демократичні процеси й дії є наразі "іздовою кобилою" для подальшого розвитку соціал-демократизму на теренах розвинених капіталістичних держав.

Поняття "диктатура пролетаріату" у розумінні Каутського – це пролетарська диктатура, яка є явищем тимчасовим, явищем прогресивного характеру, дієвим лише на коротких відстанях історичного розвитку держави. Соціал-демократія на шляху свого революційного розвитку може використовувати реакційні засоби для швидшого подолання ворогів, для просування до влади. Але при цьому революція повинна мати заздалегідь підготовлені революційні кадри на місцях, а це в свою чергу означає, що переважна або значна кількість населення має підтримувати ту соціал-демократичну організацію, яка рухається до влади. Таким чином, демократичні права трудящих не будуть знехтувані – це одна з основних думок Каутського.

Прийшовши до влади трудящим необхідно мати:

- ✓ відповідно виховані кадри для ефективного керування захопленою державою;

- ✓ кваліфікованих адміністраторів для керування транспортом та важкою промисловістю;

- ✓ демократичний парламент представляючий інтереси трудящих і декларує їх права і свободи, а також обов'язки, або хоча б на початку орган, який би представляв інтереси більшості населення при тимчасовій неможливості першого.

Таким чином, свобода особистості не буде порушена в період тимчасового правління "диктатури пролетаріату".

Для Каутського дуже важливим здається питання свободи найманої праці й надання права вибору для кожної особистості. Жодна людина не може бути примусово змушена до безоплатної рабської праці в місцях, де вона не хоче працювати або не за її прямим фахом. Така постановка питання, на його думку, допоможе в побудові демократичного суспільства і надасть можливість уникнути репресивності одних щодо інших. *"Невже ви думаєте, що нормальна людина з нормальною свідомістю і почуттям власної гідності погодиться у власне нею вибраною вільній державі знову стати рабом в руках своїх же вчорашніх побратимів – сто разів ні говорю я вам. Це в корені не збігається з ідеалами громадянина демократичної вільної держави"* [Каутський К. *Путь к власти.* – М.: Политиздат, 1959. – С. 152].

Таким чином, Карл Каутський ліберальний соціал-демократ будує свою концепцію демократії на теоріях демократичних ініціатив до змін в суспільстві більшості населення, протиставляючи його реакційній диктатурі меншості. Він зауважує, що демократично налаштована до соціальних змін більшість трудящих зможе без завдання шкоди своїм братам по боротьбі й економічній могутності держави швидко стати на рейки розвитку соціал-демократії і правової рівності, як більшості так і соціальних меншин. Вона дає право на самовизначення національностям власної державності.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Системоутворювальними категоріями у політичній культурі кожної нації є ідентичність (самоусвідомлення), цивілізаційна місія та позиціонування на міжнародній арені. Ці категорії справляють визначальний вплив як на формування базових напрямів внутрішньої й зовнішньої політики, так і на форми та методи її реалізації, становлять основу відмінності політичної культури однієї нації від політичних культур інших народів. У Польщі згадані категорії, починаючи з кінця XVII століття, коли Польща втратила свою незалежність, і до сьогодні наповнювалися конкретним змістом і ставали основою діяльності її політичного класу під значним впливом доктрин "месіанства", "сарматизм" та "прометеїзму".

У духовній культурі Речі Посполитої ідеї месіанства як вчення про особливу роль певного народу, держави, суспільно-соціальної спільноти, організації, особи у справі кращого поступу світового розвитку, громадського порядку, конкретно-історичної кризової ситуації з'являються досить рано, починаючи із XVI століття.

Спочатку діячі польської політичної культури, зокрема, Станіслав Ожеховський (1513 – 1566), Піотр Скарга (1536 – 1612), Вацлав Потоцький (1612 – 1696), Веспазіан Коховський (1633 – 1700) обстоювали думку, що поляки є обраним Богом народом, на який покладено місію захисту християнської віри від атак мусульманства.

Згодом, після третього поділу Польщі у 1795 р., коли Перша Річ Посполита була остаточно знищена як держава, почала утворюватися нова концепція месіанства, а польський романтизм надав їй ідеалістичної інтерпретації. Якщо у так званому "старопольському" месіанстві йшлося про роль польської держави в Європі, то в новому, романтичному, – про роль польського народу, який, як Богом обраний, покликаний опікуватися християнством. Представниками цього напрямку польського месіанства були Юзеф Марія Хоєне Вронський (1776 – 1853), Ян Павел Вороніч (1757 – 1829), а також Я.К. Шанявський, В. Суворецький, Л. Осінський, К. Козьмян, Ф. Венжик, Ф. Скарбка та ін.

На початку XIX століття у польській політичній культурі виникає слов'янське месіанство, яке бере свої ідейні початки ще з С. Сташіца, Х. Коллонтая і розвивається у Я. У. Нємцевіча, Ф. Слотвінського, К. Бродзінського. Представники цього напрямку вважають, що поляки як Богом обраний народ повинні стати світочем цивілізації для всього слов'янського світу.

У XIX столітті відбувається також і трансформація ідей польського романтичного месіанства – поляки, на думку представників цього напрямку, зокрема Броніслава Фердинанда Трентовського (1808 – 1869), мають місію впровадження політичного та суспільного життя континенту і навіть місію спасіння світу. В цілому польським романтикам (Каролу Лібельту (1807 – 1875), Августу Цешковському (1814 – 1894), Адаму Міцкевичу (1798 – 1855), Генріку Каменьському (1813 – 1865), Зигмунту Красінському (1812 – 1859, Вінценти

Лютославському (1863 – 1954), Маріану Здзеховському (1861 – 1938), Антоні Холоневському (1872 – 1924), Феліксу Конечному (1862 – 1949), Августу Лондеу (1881 – 1948)) притаманна ідеалізація Польщі та її історії.

Увесь цей набір шляхетського мислення, що наголошував надуману вищість шляхетської Польщі, її законів та звичаїв над рештою світу і водночас приписував їй особливе опікування Бога (і виключно – Пресвятої Діви Марії), був названий діячами Відродження, які критикували подібне становище, сарматизмом. Вихідним пунктом сарматизму слугувала характерна для епохи Відродження і пов'язана з розвитком історичної думки загальноєвропейська тенденція до пошуку історичного родоvodu держав і народів. Польські історики початок цього родоvodu відшукали у давніх сарматах (як від X століття називали слов'ян), приписуючи їм такі риси, як мужність, честь, гонор тощо. У XVII столітті, в саксонські часи, цю назву узурпує виключно для себе польська шляхта як спадкоємиця зазначених чеснот.

Характерно, що польська шляхта наслідувала у своїй культурі магнатський взірець. Магнатський космополітизм (що переважно, на потребу шляхти, відтінювався своєрідним магнатським сарматизмом) мав небезпечно для політичної цілісності держави вістря. Воно полягало у зростаючій упевненості суверенності магнатства в державі, а також догматі "золотої свободи", що мав інше коріння, ніж у шляхти. І якщо "золота свобода" шляхти спиралася на мислення державними категоріями, однак була скерована на бездіяльність, то догмат золотої магнатської свободи був ідеєю динамічною, проте не оперував категоріями цілісності нації та держави. У цьому критичному питанні польська політична культура демонструвала відчутний розлом, що, з поміж інших причин, також призвів до втрати державної незалежності.

У XX столітті ідейний зміст та дух месіанства найбільш повно проявилися у рухові "політичного прометеїзму", стрижнем якого став сформульований Адамом Міцкевичем ще у 1848 році ідеал боротьби за свободу народів: "Вітчизна там, де погано; бо як тільки десь в Європі утискається свобода і точиться боротьба за неї, там точиться війна за вітчизну, і на цій війні всі мають битися".

Через геополітичне положення Польщі у 20-ті роки минулого століття прометеїзм став складовою частиною польської політики незалежності, що найбільш послідовно проводилася табором пілсудчиків і мав чітко виражену антиросійську та антирадянську спрямованість. Представники цього напрямку (зокрема Тадеуш Голувко) вважали, що неможливо увести незалежності Польщі без незалежності Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії та Білорусі та інших країн радянського табору. Вони стверджували, що незалежність Польщі є одним із проявів процесу визволення народів з політичного рабства.

Як у Польщі, так і в Європі, політичний прометеїзм у 20–30-ті рр. залишався помітним явищем у міжнародній політиці, однак виявився занадто слабким, щоб забезпечити незалежність як Польщі, так і іншим державам, і відповідальність за це несуть як егоїзм польського націоналізму, так і буйне зростання націоналізму українського, литовського, білоруського, чеського та інших народів, що не мали ні рішучості, ані переконаності чи здатності до об'єднання сил проти спільного ворога.

У 80–90-ті рр. прометеїзм переживає підйом завдяки діяльності профспілки "Солідарність", Конгресу солідарності народів, який у червні 1989 р. висунув ідею створення "Межимор'я" – спільноти вільних націй між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями. З початку нового тисячоліття Польща продовжує послідовно проводити у своїй зовнішній політиці лінію на підтримку власної концепції демократії, свободи й незалежності. Проявом месіанства і прометеїзму можна вважати й ангажованість польського політикуму й значної частини суспільства у події в Україні на зламі 2004 – 2005 років.

Хоча з плином часу месіанські погляди й настрої у польському суспільстві зазнавали часткової трансформації залежно не тільки від політичної ситуації, а й від середовища, в якому виголошувалися, однак у всіх них була загальна ідеологічна лінія: поляки – обраний народ, вони мають доручену Богом місію – спасіння всього людства, примирення народів, якими опанувала пристрасть, і створення Царства Божого на землі.

Є.О. Ясько, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
lisa_von_yellow@hotmail.com

ПОЛІТИЧНА СВОБОДА У ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ГЕРБЕРТА СПЕНСЕРА

Поняття свободи є центральною категорією політичної сфери життя. Політична свобода – поняття політичної філософії, яке ідентифікує стан людини, в якому вона має право на реалізацію своїх бажань, своєї діяльності в межах держави, громадянином якої вона є. Свобода вимірюється рівнем залежності людини від її стану у суспільстві – рівності або нерівності, від її особистих прав та їх реалізації у суспільстві. Щоб дати характеристику політичній свободі необхідно з'ясувати особливості поняття політичного рабства, яке витікає з політичної свободи.

Політичне рабство – форма залежності людини від політики, яка проводиться керівниками державного апарату, яка межує з відсутністю права громадянина на реалізацію власної волі та межовим рівнем нерівності. Поняття політичної свободи та політичного рабства взаємопов'язані, що й доводить англійській вчений 19 століття Г. Спенсер.

Г. Спенсер вивчає ці поняття через призму його еволюціоністської теорії розвитку, яка полягає в тому, що: все, що існує – еволюціонує, переходить від одного стану в інший. Суспільство – об'єднання людей, які взаємодіють і становлять єдиний організм, який безперервно розвивається на основі закону метаморфози, згідно з яким: "ніяке суспільство не закінчує так, як розпочиналось" [Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские. От свободы к рабству. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 1373]. Теж саме відбувається з політичними ідеологіями, наприклад тогочасний лібералізм від доктрини свободи, захисту вільної особистості перетворився в доктрину деспотизму, прикриття насильства влади, а соціалізм еволюціонує у деспотизм.

Держава виникла, як гарант свободи громадянина, який з моменту виникнення держави потрапляє в політичну залежність, політичне рабство. Будь

який громадянин належить не собі, а державі. Це можна побачити на прикладі Стародавньої Греції, де громадянин належав не собі, а місту – полісу, де праця кожного ставала колективною власністю усіх і де індивідуальне перетворювалось на колективне.

Політичне рабство з'явилося з моменту виникнення суспільних, політичних відносин, з моменту утворення держави, адміністративного апарату, розподілу суспільства на тих, хто керує, і на тих, хто підкорюється. Політичне рабство існує в будь-якому різновиді кооперації: добровільній, примусовій, "режиму status'a", бо будь-яка кооперація ґрунтується на примусі, так як для адміністрації необхідний регулятивний апарат, який веде до утворення та закріплення системи бюрократії, системи класів, де відсутня свобода вибору, де кожен надаючи накази нижчим за соціальним станом, підкорюється вищим. Скільки не говорять люди про незалежність стільки і є залежними від чогось. "Раб – це той, хто змушений працювати по волевиявленню інших, ...той, хто став власністю іншого, яке проявляється у повному контролі керуючим діянь підкореного, залежності від господаря, направленості праці раба на вигоду, благо господаря" [Спенсер Г. Личность и Государство. – М.: Социум, 2007. – С. 62].

Людина у суспільному житті знаходиться в **політичному рабстві**, яке проявляється в:

- ✓ наявності регулятивного апарату, адміністрації, яка посилює свою владу на основі підкорення собі підлеглих,
- ✓ системи праці (залежність працюючих від верховенства керівництва в установах, оплати, виноград, відчуження),
- ✓ свободі слова(журналісти пишуть про те, про що необхідно писати та про те, те що подобається суспільству),
- ✓ підкоренні законам (рівність перед законами, які створили законодавці, які мають свої гріхи),
- ✓ політичному фетишизмі, який полягає в надмірній довірі до влади, особистості керуючого, розвитку міфу про державу та всі її політичні інститути як джерело діянь на благо суспільства.
- ✓ залежності від ідеологій політичних партій (підтримка не свого волевиявлення, а волі ідеологій партій),
- ✓ воєнній загальній повинності,
- ✓ пошуку власної вигоди в системі бюрократії.

Будь-який політичний інститут побудований людиною на основі обмеження політичної свободи політичним рабством. З цього можна зробити висновок про нездатність людини захистити свою політичну свободу та про те, що людська натура не має таких властивостей, які б зупинили ріст деспотичної бюрократії.

Рабство – зло, а зло не зникає, і тільки перетворюється в інші форми. Рабство може існувати тільки з поняттям свободи.

За Г. Спенсером можна виокремити такі **особливості політичної свободи**:

✓ "політична свобода громадянина повинна вимірюватись не істом урядового механізму, в якому живе громадянин, а числом накладених обмежень на громадянина" [Там же. – С. 26],

✓ Політична свобода ґрунтується на основі закону про рівність свободи ("equal freedom") громадянина.

✓ "Кожен має свободу на діяльність згідно власним переконанням за умови не порушення рівної свободи іншого" [*Spencer H. Social Statistic, CHAPTER VI, First Principle*]. З цього закону витікає обмеження політичної свободи громадянина у суспільстві.

✓ Політична свобода кожного обмежує закону свободу усіх. Зі збільшенням політичної свободи одного зменшується політична свобода іншого: "Збільшення свободи адміністративної влади зменшує свободу громадянської влади",

✓ Спроби збільшення політичної свободи починаються із введення її обмежень. Нові реформи, введення нових порядків, які ніби гарантують свободу – її тільки обмежують.

Отже, політична свобода і політичне рабство знаходяться у безперервному зв'язку та процесі еволюції одне в одне. Тому необхідно виокремити способи захисту та збільшення політичної свободи, бо політична свобода, як і демократія – утопія, яка вказує не на те, що є, а на те, що необхідно щоб було для захисту свободи особистості.

Політична свобода буде захищена, якщо відбудеться повернення до істинного лібералізму, який полягає у захисті свободи людини, збільшення сили політичної свободи суспільства.

Для розвитку держави, як прогресивної організації необхідно розвивати регулятивний апарат, а це означає, що повністю позбавитись категорії політичного рабства неможливо. Але можливо зменшити причини, які збільшують, посилюють це зло, змінити його форму. Людина успадкувала первісний тип соціальної організації, який не задовольняє потреби життя сучасної людини у цивілізації. Неможливо шляхом різних комбінацій створити гармонійне суспільство, яке б забезпечувало збільшення політичної свободи громадянина. Тому необхідно впровадити дисципліну суспільного життя, де кожен буде мати чітко визначену законом політичну свободу, свою справу, піклуватись про ближнього, не скоювати зло іншому, мати

винагороду за свою працю, достатню для задоволення власних потреб.

Інтереси людини, як політичної істоти не повинні знаходитись в політичному рабстві політиків, політичних партій, структур. Людина повинна навчитись реалізовувати свою незалежну політику у суспільному житті, контролювати і не дозволити політичному рабству перетворити людину в об'єкт політичної експлуатації. Свобода повинна бути максимально збільшена, а її обмеження максимально зменшені і це головним чином залежить від людей, від їх усвідомлення необхідності зменшення сфер впливу, контролю держави.

Підсекція
"ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ"

А.І. Антонюк, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

**ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ
В ПРАЦЯХ В. ЛИПІНСЬКОГО**

Узагальнення наукових підходів до ролі і значення нації у суспільному поступі, об'єктивний аналіз політичної практики в країнах світу засвідчили зростання ролі національної державності, яка стає нормою, світовим правилом, вихідним пунктом прогресивних інтеграційних процесів на демократичній та добровільній основі.

Політична теорія визнає націю як політичну спільноту, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей.

Великий внесок у розвиток теоретичних питань пов'язаних з національними відносинами вніс В.Липинський. Обґрунтовуючи теоретичні питання державного устрою, В.Липинський виходить з універсальної передумови, яка ототожнює поняття нації та держави. Автор знімає проблему утворення національної держави, замінивши її проблемою утворення держави взагалі.

В.Липинський розглядає національну ідею як чинник консолідації та розвитку української нації. Для нього національна ідея – це ідея побудови держави і саме тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві, а державотворення стрижнем формування модерної нації. Соціальна і національна консолідація мають будуватися на ґрунті територіального і громадського патріотизму, таким чином, за В.Липинським, територіальний патріотизм і визначає зміст української національної ідеї. Поняття території є центральним у його вченні. В.Липинський вважав, що усвідомлення власної території і прагнення мати на ній власну державу є чинником, який спрямовує національний рух. [*Лисяк-Рудницький І. Липинський. Історик, політичний діяч і мислитель // Сучасність. – 1961. – С.156*].

Нація гарантує права і свободу кожної людини, яка до неї належить, а відстоювання особистісних інтересів та прав своєї нації – це насамперед відстоювання власної свободи. Лише акт особистісного самовизначення індивіду може вводити до складу нації. Народ же – це лише "етнографічна маса", яку треба організовувати за допомогою держави.

Будівництво держави не може бути працею лише одного політика, вона має опиратися на певну соціальну базу. Майбутня українська держава, за В.Липинським, це – незалежна монархія спадкового характеру з обов'язковою передачею гетьманської влади. В.Липинський у своїй концепції української монархії обґрунтував необхідність п'яти основних підвалів, на яких ця монархія має засновуватися: 1) аристократія, 2) "клясократія", 3) територіа-

льний патріотизм 4) український консерватизм 5) релігійний етнос [Липинський В. Листи до братів – хліборобів // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – М., 1995. – Т. 6. – Кн. 1].

Побудувати національну державу, вважає В.Липинський, можна тільки в тому разі, коли в суспільстві є соціальні сили, верстви, класи, що зацікавлені в її існуванні. У "Листах до братів – хліборобів" Липинський визначає три основні ідеї і три методи організації та розв'язання проблем українського державного будівництва: 1) демократія з республікою, 2) охлократія з диктатурою, 3) "класократія" з правовою – "законом обмежаною і законом обмежуючою" – монархією. Класифікація спирається на типи стосунків між "провідною верствою" і "народом". Під поняттям "класи" він розумів всіх, що об'єднані виконанням однієї спільної функції, без уваги на ієрархічний щабель, який вони займають. Устрій класократії відзначається рівновагою між владою і свободою, між консерватизмом і прогресом. В цій системі громадянство наділене свободою економічної, культурної і політичної самодіяльності. Але ця свобода дисциплінована авторитетом сильної державної влади. Класократія допускає свободу критики і опозицію, навіть вимагає її. Але наявність опозиції не призводить до революційних зламів, бо опозиція діє в рамках традиційного правопорядку.

В.Липинський окреслює три провідні верстви, кожна з яких грає відведену роль: еліти, продуценти, інтелігенція. Найважливішу роль має еліта, оскільки саме вона є провідником і організатором нації.

Зазначимо, що закони життя людей в суспільстві вимагають однакової культури, вважає В.Липинський. Виникає необхідність у дорогій тотальній системі освіти, яка існує переважно тільки за рахунок держави та якій доручено процес соціалізації індивіда.

Історична місія України, за Липинським, полягає в тому, щоб стати синтезатором західних європейських та східних культур. Реалізацією цього завдання Українська держава започаткувала б нову історичну епоху на Сході Європи і забезпечила б краще життя для себе самої, але і для всіх сусідніх народів. Цю ідею В.Липинський називав "українським месіанізмом"

Г.А. Бей, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ ЗА ПРАЦЕЮ Ю. ЛИПИ "ЧОРНОМОРСЬКА ДОКТРИНА"

Кожна країна має виключне, притаманне тільки їй територіально-географічне положення. Територія держави має свій неповторний ландшафт, форму, простір, розміри, природні ресурси. Унікальність територіально-географічного положення кожної країни зумовлює також і унікальність її історичного фону. Серед великої кількості чинників, які здійснюють вплив на діяльність людей, а також і на їх політичну діяльність, географічний чинник найменше підлягає змінюванню. Він виконує роль фун-

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Шульга М.А.

даменту спадкоємності політики держав до того часу, поки їх географічно-просторове положення залишається незмінним.

Багато хто стверджує, що усі біди України в XX столітті виникають, оскільки уряди, що володіють геополітичними методиками, перемагають нас на міжнародній арені, і намагаються втручатися в наші внутрішні справи. Просторове розташування України дає їй право на визначення своєї специфічної геополітичної ролі – бути мостом, що поєднає країни Європи та Азії. Розміри території України, чисельність її населення, природні ресурси у поєднанні з вигідним географічним положенням дають їй право мати статус великої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічною орієнтацією.

Ці ідеї ґрунтовно були висвітлені та розширені в праці українського геополітика Ю.Липи "Чорноморська доктрина". В ній він описав модель активного включення України в європейські територіально-політичні процеси, які орієнтували українство не на пристосування до існуючих, а на творення нових геополітичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин.

Геополітичний доробок Ю. Липи розкриває основні аспекти буття українського народу та напрямки розвитку майбутньої незалежної Української держави: політико-географічний, соціально-економічний, антропологічний, національний, духовно-культурний та ін. При цьому велику увагу Юрій Липа приділяє суто географічній проблематиці, аналізуючи специфіку розташування України в регіоні, її кліматичні особливості, природні та демографічні кордони. Тут, в свою чергу, вчений окремо виділяє питання річок та річкової системи України, підкреслюючи їхнє геополітичне значення для українців.

Отже, центральними геополітичними організаціями в "Чорноморській доктрині" Ю.Липи виступають чорноморський простір і Україна (т.зв. "українське склепіння"). Перший комплекс являє собою Чорне море з країнами на його узбережжі, тобто і з українською територією, якій Юрій Липа пророкує провідну роль в регіоні. Автор доктрини зазначає, що цей простір, з точки зору геополітики, має як свої переваги, так і окремі недоліки. Серед позитивних ознак знаходимо вдалу систему природних кордонів, які обмежують простір, захищаючи його від зовнішніх експансій. На півночі – це ліси й болота Білорусі, на північному сході – калмицько-саратовські пустелі, південніше них розташовані Каспійське море і гірські масиви Кавказу, далі на захід – плоскогір'я Малої Азії, Балканські та Карпатські гори. До чорноморського простору, який Ю. Липа порівнює з фортецею, можна дістатися через своєрідні "брами", створені самою природою. Геополітик називає три таких проходи: Західна (нижня течія і гирло Дунаю), Східна (прикаспійські степи в районі гирла Волги) та Південна (протоки Босфор і Дарданелли) брами. Вказаний геополітичний комплекс має і своє склепіння у вигляді українських теренів, що нависають над Чорним морем від Дунаю до Кавказу; підмурком же виступає малоазійське узбережжя. Головним недоліком цієї "фортеці" Ю. Липа вважає те, що з неї існує лише один широкий шлях на великі світові простори. Мається на увазі т.зв. "Іранський поміст", що дозволить сполучатися через океани з будь-якими країнами світу.

Здійснюючи геополітичний аналіз регіону, автор концепції підкреслює особливий статус виділених ним "ключів" – окремих територій, що завдяки специфіці свого географічного положення домінують над оточуючим простором. По одному такому ключеві мають як чорноморський простір у цілому, так і "українське склепіння". В першому випадку мова йде про півострів Крим, володіння яким дає надійний контроль над усім Чорним морем. Щодо України, то тут аналогічну роль відіграє Білорусь, яка відділяє склепіння від небезпечного балтійського експансійного осередку. Ю. Липа переконаний, що українці повинні уважно слідкувати за перебігом подій на цих землях, відіграючи тут вирішальну роль. З цього приводу геополітик говорить про доцільність і необхідність в майбутньому якомога сильніше політичне прив'язати білоруські землі до українського склепіння, тому що "державна спільнота з Білоруссю – це питання життя для України" [Липа Ю. Чорноморська доктрина // Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: у 3 т. – 1943. – С. 16]. Забезпечивши собі, таким чином, надійний захист від зазіхань північних сусідів, а також контролюючи Крим, українці зможуть по праву претендувати на провідне місце в чорноморському регіоні. Хто володіє Кримом, підкреслює Ю. Липа, той володіє Чорним морем. Україна може стати могутньою державою, якщо зуміє вести чесну і доброзичливу політику стосовно свого традиційного союзника – Білорусії. Її основними союзниками повинні стати Туреччина, країни Кавказу і Закавказзя, Болгарія. Майбутнє України може бути перспективним тільки у союзі з Болгарією і Туреччиною – причорноморськими країнами, які у прагненні до національної консолідації близькі до устремлень України. Ю. Липа схилився до Чорноморсько-балтійської федерації, до складу якої входили б Польща, Литва, Білорусь та Україна.

Отже, відповідь на питання про значення України в сучасній і майбутній долі Світу була для українського геополітика однозначною: "Світове політичне значіння України полягає на цім, що вона своєю великою й довгопростягнутою територією спинювала б експанзію Росії до Адрійського й Егейського моря, до Передньої Азії й Єгипту й робила б майже неможливою експанзію до Індії" [Там само. – С. 33]. "Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним –це одна з найважливіших земель Світу. Це значення України тільки зростатиме в сучасному" [Там само. – С. 34].

П.В. Бульдович, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ЕЛІТИСТСЬКА ТЕОРІЯ В. ЛИПІНСЬКОГО

Кожна нація, претендуючи на роль активного суб'єкта історичного процесу, має спродувати такі форми організації суспільства, які б стали дієвими механізмами забезпечення її політичної, соціально-економічної і культурної цілісності, незалежності та самоідентичності. Лише така нація і створена нею держава можуть бути суверенними. Передумовою для цього є визначена збалан-

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Неліпа Д.В.

сована структура, стратегія і рушійна сила. Саме відсутність останньої як інтегрованого рушійного утворення мала і, на жаль, має трагічні наслідки для процесу державотворення українського народу. Тому подальша розробка різних аспектів концепції "локомотиву нації" не втрачає актуальності сьогодні.

На цьому ґрунті одне з провідних місць у дослідженні теорії еліт посідає творчість українського соціолога, історика і політичного діяча В'ячеслава Липинського. Його погляди у даній площині були сформовані під впливом творчих доробків В. Парето, М. Вебера, Г. Моски та Р. Міхельса.

Виходячи з традицій світових класиків, В. Липинський розробляє власне вчення про національну еліту. Самого терміну "еліта" автор не вживає, користуючись еквівалентами: національна аристократія, провідна верства та правляча верства. Головними працями на відповідну тематику є третій розділ твору "Листи до братів-хліборобів" (1921-1922) і трактат "Покликання варягів чи організація хліборобів" (1923).

У ранніх працях на роль провідної верстви України В.Липинський висуває спольщену шляхту, керуючись принципом, що територіальний чинник (усвідомлення своєї території) та любов до Батьківщини превалює у визначенні національної ідентичності над чинником національного походження.

Подібно до класиків елітизму, мислитель стверджував про наявність у суспільстві правлячої меншості та пасивної більшості. Ця меншість виступає генератором суспільних норм, ідеалів та цінностей. Під "національною аристократією" В. Липинський розумів не родову аристократію, а групу "найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації" [Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 131]. Звідси слідує, що циркуляція еліт базується не на принципі цензу, а на засадах меритократії.

За В.Липинським, суспільство стратифікується на три стани: еліта, продуценти (хлібороби, пролетаріат, буржуазія) та інтелігенція, що відіграє роль посередника між першими двома і проміжної ланки в системі соціального устрою.

Важливим елементом теорії мислителя є аспект легітимності аристократії: "рішальним є той факт, що ці люде стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається" [Там само]. Недарма В.Липинського називають "українським Вебером".

Автор пропонує генерувати правлячу верству з "організаторів держави", які репрезентують волю населення на місцях, продуктивні класи, творчу інтелігенцію тощо, тобто намагається абсорбувати найбільш креативні зразки суспільства в єдиний авангард. Фактично в цьому знаходить відображення концепція класократії В. Липинського – найбільш релевантної форми правління для автора.

Провідна верства має відповідати двом основним параметрам: володіти матеріальними засобами та моральним авторитетом. Причому деякі пререференції надаються саме матеріальній стороні. Володіння цією силою повинно концентруватися в руках еліти більшою мірою, ніж у будь-якій іншій групі, і має включати: володіння виробничими потужностями (заводами, фабрика-

ми), технічними засобами оборони та управління (державою, зброєю, армією). З боку морального авторитету – це вміння жертвувати і ризикувати своїм життям, бути наділеним цілим комплексом благородних, а головне – непересічних харизматичних рис.

На думку мислителя, народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть. Але з народу в тому числі кристалізується провідне начало, яке має найбільший евристичний потенціал, є ядром державотворчих процесів.

Непересічним є також момент необхідності постійної ротації, оновлення правлячої верстви за рахунок вертикальної соціальної мобільності. Якщо ж таке перманентне оновлення аристократії не відбувається, вона кожен раз втрачає свою валідність. Тоді народ потрапляє під владу чужої еліти. "Без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб зорганізувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од всяких ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації" [Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 47].

Важливо відмітити інтегрованість наведених В. Липинським характеристик еліти: тільки в сумі вони дають результат. Взяті ж окремо ці властивості втрачають дієвість, тому, скажімо, верхівка суспільства, що має лише економічні засоби впливу – це звичайні олігархи, грабіжники народу.

Отже, елітистська концепція В. Липинського, багато в чому спираючись на теоретичні розробки світових класиків, імплементована на ґрунт особливостей українського процесу державного будівництва та націотворення з урахуванням багатьох специфік останнього. Вчення автора можна розглядати щонайменше як гідну альтернативу стратегій суспільного розвитку нашої держави, окремі його аспекти слід ретельно досліджувати та аналізувати.

Т.В. Вакулова, асп., ТНУ ім. В. Вернадського, Сімферополь*
vakulo1@yandex.ru

ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ УКРАИНЫ

Цивилизационная проблематика в политической мысли Украины занимает одно из ведущих мест. Развитие идей цивилизационной теории обеспечивает более глубокое понимание современных политических процессов.

Политическая мысль Украины сформировалась и развивалась в контексте общемировых политических знаний и учений. Вхождение украинского государства в мировое цивилизационное пространство и актуализация научного вклада, который является частью мировой политической мысли, делают необходимым обращение к философско-политическим взглядам украинских мыслителей в контексте цивилизационной теории.

---

* Рецензент – д-р наук гос. управления, доц. Сенюшкина Т.А.

В этом аспекте особый интерес вызывает творчество выдающихся украинских мыслителей конца XVIII – начала XIX вв.: Г.С. Сковороды, Н.В. Гоголя П.Д. Юркевича, П.А. Кулиша, мыслителей конца XIX – начала XX вв.: М.П. Драгоманова, И.Я. Франко, В.И. Вернадского. Можно выделить два этапа в процессе становления цивилизационной проблематики в украинской политической мысли. Первый связан с деятельностью Г.С. Сковороды, Н.В. Гоголя, П.Д. Юркевича, П.А. Кулиша, которые формируют процесс зарождения культурно-цивилизационной проблематики в украинской политической мысли. Второй этап связан с деятельностью М.П. Драгоманова, И.Я. Франко, В.И. Вернадского, которые, в свою очередь, представляют три этапа развития политической и социально-философской научной мысли конца XIX – начала XX вв.: поколение громадовцев, поколение "Молодой Украины", и поколение новой украинской интеллигенции.

В XVIII веке в мире формируются новые теории, идеи и понятия, приобретает особую актуальность термин цивилизация, который использовался многими мыслителями в контексте сугубо авторской речи или дискурса. Особенностью использования понятия цивилизация является то, что как только начало закрепляться основное содержание данного понятия, зарождается его критика. Являясь основателем традиции критики цивилизации в украинской политической мысли, Г.С. Сковорода, исходя из теории кордоцентризма, создал концепцию, противоположную цивилизационной системе ценностей – концепцию "критики цивилизации". Н.В. Гоголь, П.Д. Юркевич, П.А. Кулиш в своих работах продолжили традицию "критики цивилизации". Анализируя произведения этих мыслителей, можно говорить о противопоставлении в творчестве Г.Сковороды, Н.В. Гоголя, П.Д. Юркевича, П.А. Кулиша различных типов цивилизаций, в частности, западной и православно – славянской.

События социально-культурной жизни Украины конца XIX – начала XX вв. способствовали утверждению и развитию цивилизационной проблематики в украинской политической мысли. Выделяются три этапа данного процесса, которые представлены поколением громадовцев, поколением "Молодой Украины" и поколением новой украинской интеллигенции. Яркими представителями этих этапов развития были выдающиеся мыслители М.П. Драгоманов, И.Я. Франко, В.И. Вернадский.

В XX – XXI вв. цивилизационный подход активно развивается в современной украинской политической науке. Авторы книги "Цивилизационная история Украины" О. Рафальский, Н. Горелов и А. Моць отвечают на один из ключевых вопросов отечественной науки – существует ли украинская цивилизация, соответствует ли она критериям цивилизации и каково ее место в мировой политической истории.

Глубокое осмысление цивилизационных процессов на протяжении XX века содержится в работах Ю.Н.Пахомова, С.Б.Крымского, Ю.В.Павленко. На широком социокультурном и политико-экономическом материале рассматриваются проблемы формирования, структуры и современного кризисного состояния мировой цивилизации.

Таким образом, в научной, социально-философской, политической деятельности украинских мыслителей XIX века прослеживается становление культурно-цивилизационной проблематики от общих представлений до уровня научной концепции. Сравнение взглядов мыслителей первого и второго периодов даёт возможность более полного понимания процесса, определения взглядов украинских мыслителей на культуру и цивилизацию, позволяет выявить идейное единство творческого вклада каждого из мыслителей. Эволюция украинской политической и социально-философской научной мысли, отношение к цивилизационной проблематике, которая описывается понятиями культура и цивилизация, необходимо для более полного осмысления и соотношения развития мировой и украинской научной традиции.

Украинская политическая мысль в аспекте взглядов на цивилизацию и культуру развивалась параллельно европейской с той же направленностью. На данном этапе развития украинское общество находится в состоянии выбора дальнейшей формы цивилизационного развития, который обусловлен разнонаправленностью культурно-цивилизационных ориентаций, присущих разным регионам на территории современной Украины. Фундаментальные работы исследователей представляют новое направление в теории, методологии, истории, политологии, этнополитологии. В.А. Котигоренко в монографии "Этнические противоречия и конфликты в современной Украине" указывает на то, что "использование методологии цивилизационного подхода в исследованиях общественных процессов может быть полезным при изучении этнических противоречий и конфликтов. Присутствие цивилизационного, культурно-ценностного фактора в этнических противоречиях и конфликтах, придаёт теории изучения этих феноменов четкую методологическую специфику. Как и любая другая, эта теория развивается, в частности на основе сравнительного анализа и определения наиболее общих, существенных и повторяющихся черт феноменов, которые представляют объективно предметное поле исследования" [Котигоренко В.А. Этнические противоречия и конфликты в современной Украине: политологический концепт. – Киев: Свитогляд, 2004. – С. 105].

Украинские исследователи выходят на разработку новой целостной теории культурно-исторического процесса через синтез достижений разных научных школ и теории, которая могла бы функционировать как теоретико-методологическая основа познания на уровне конкретных дисциплин социально-гуманитарного цикла.

І.І. Іванова, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

ЕЛІТАРНА КОНЦЕПЦІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА

Стосовно України проблема еліти завжди була і є актуальною та болючою темою. Її відсутність кризово проявлялась у переломні моменти національного державотворення. Еліта, що має бути рушієм суспільно-полі-

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Неліпа Д.В.

тичного і культурного поступу, творцем міфів та ідей народної консолідації, на практиці фактично слугує задоволенню індивідуальних чи вузькогрупових інтересів. Це яскраво проявилось і під час революції 1917-1920 років, загострено актуалізується і тепер. Креативна частина українського суспільства, із завершенням козацько – гетьманської доби, перестала грати вирішальну роль у процесі державо- і націотворення. Чому це сталося? Якою має бути провідна верства? Якими якостями повинна володіти і які функції виконувати? Широкий спектр проблем відповідної тематики розглядає Дмитро Донцов у своїх працях: "Дух давнини", "Націоналізм", "Орден – не партія" та ін.

Створюючи свою концепцію національної еліти, Донцов користувався надбаннями таких мислителів, як

Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, Х. Ортега-і-Гассет. Аналізуючи ідеї зарубіжних мислителів і пристосовуючи їхнє бачення еліти до реалій українського життя, Донцов спромігся створити оригінальну концепцію провідної верстви України, що органічно вплетена в його вчення про інтегральний націоналізм. Не лишилися поза увагою мислителя і вітчизняні джерела. Д. Донцов акцентує значну увагу на критиці І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, П. Куліша. У той же час автор прихильно ставиться до творчості Т. Шевченка, І. Котляревського, Л. Українки.

Ключовою у концепції Д. Донцова є антитеза між принципом елітарності та егалітаризму. На думку мислителя, суспільство з самого початку виникнення мало іманентну ієрархічну властивість. Від витоків державності аж до XIX століття ієрархія була структурним фундаментом національного життя. Стратифікація мала, в основному, дуалістичний характер: з одного боку – еліта як сила, що дбає про загальне благо, з іншого – ница маса з превалюючим індивідуально-утилітарним інтересом. Якщо ціль провідної касты – боронити, організувати націю, вести її у правильному напрямку, то маси – охороняти свої достатки та працю. У кожній з них різні завдання і різні функції. Еліта наділена певним комплексом характеристик, що виділяє її з-поміж загалу та одночасно відгороджує від нього. Остання – це формотворці, фанати своєї справи. Маса – сентиментальні та м'яві представники субстрату. Доцов наголошує, що без провідної верстви народ – це тільки скупчення людей, юрба. Без неї суспільство не існує як цілісність, адже саме каста творить із загальної маси певний організм, суспільство. Коли еліта забуває про свої обов'язки та функції, трансформується на зразок представників маси, вона самодискредитується, перестає бути елітою. На зміну козацької еліти прийшла людина з маси, в'яла та пристосовницька. Але так чи інакше ця маса зайняла чільне місце у системі суспільно-політичного устрою. Таким чином, до влади прийшла демократична еліта, яка не вирізнялася ані здібностями, ані походженням, еліта "драгоманівського" типу, владарювання якої привело до встановлення диктатури більшовиків на Україні.

Донцов виділяє три риси, які притаманні авангарду суспільства: шляхетність, мудрість та мужність. Шляхетність дана людині від природи, вона вкорінена в ній. Це честь, служба своїм ідеалам, абстрактній ідеї, що ставиться вище за одиничні, партикулярні інтереси; певний аскетизм та стійкість перед

страхом – словом, набір внутрішньо-вольових якостей аристократичного ґатунку. Мудрість – змога втілити абстрактну ідею у життя, деяка потенційна можливість, заснована на знанні конкретних схем та алгоритмів дій. Це та психічна особливість провідної верстви, що проявляється у витворенні національної ідеї, яка стане стратегією побудови майбутнього.

Але шляхетність та мудрість втрачають значимість без мужності – сили, яка забезпечує втілення ідей у життя. Вона проявляється у протистоянні як зовнішнім ворогам, так і внутрішнім силам, що розточують організм зсередини. Важливим аспектом мужності є внутрішня стійкість, вміння не підкорятися ніяким шкідливим впливам та спокусам, бути твердим і послідовним, однаково справедливим і безжалювим до всіх, хто шкодить національному благу. Таким чином, якщо правлячому класу не притаманні ані шляхетність, ні мудрість та мужність, він не в силі організувати і направляти, вести за собою суспільство. Негативну тенденцію переформатування українська еліта підхопила на початку XIX століття. 1917-1920 роки, за Донцовим, були періодом найбільшого занепаду провідної верстви, у якій замість шляхетного пориву, турботи про абстрактне, загальне благо з'явилася турбота про речі буденні, особисті, замість творчої думки – переживання про справи сьогоденні, замість мужності – пристосовництво, гуманність і милосердя до одиниці. Демократична еліта взяла на себе роль, яку не здатна виконувати, бо не має на те відповідних якостей: "...замість прив'язання до своєї віри – байдужість до неї...замість відданості отчизні – боротьба з шовінізмом... і космополітизмом...Замість пошани до пам'яті предків – відроза до них як до "руїників" ... Замість бойовничого духу – паціфізм... Замість гордості й непокірливості – згідливість..." [Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини. – К., 2005. – С. 181]. Тому саме на провідній верстві лежить провина за упадок держави, яка "змужніла", втратила ознаки шляхетського духу і засвоїла ідеали верстви нижчої, ідеали маси.

Розглядаючи роль та місце провідної верстви слід зрозуміти, що без знання її особливостей та специфічних рис не можливе розуміння подальших шляхів розбудови України за Донцовим. Причому під елітою Донцова потрібно розуміти не якусь партію, а незначну кількість "луччих людей", які підлягають суворому добору. Це є "щось подібне до ордену", який відрізняється від партії такими якостями, як безкомпромісність, революційність, непомильність та відданість світогляду. Завданням цієї "аристократії" і є згуртування нації та держави, охорона їх інтересів, попередження виникнення "відосередкованих тенденцій", які призводять до розкладу і обернення нації на аморфну масу.

А.М. Медвідь, доц., НУДПС України, Ірпінь

"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ" ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МАНІФЕСТ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

"Слово о полку Ігоревім" як видатна літературна пам'ятка Київської Русі описує невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців 1185 року. Разом з тим в цій емоційній і пристрасній пам'ятці, що не мала аналогів ні у візантійській, ні у європейській літературі, вислов-

лені важливі політичні ідеї того часу, зокрема, щодо об'єднання всіх земель для боротьби із зовнішніми ворогами.

М. Максимович "визначає ідею "Слова...", котра відповідає історичній добі XII ст.: любов до рідної землі та її слави, віра у взаємозв'язок людини з природою, тобто на гармонійне життя людини як дійсної розумної особи в оточуючому світі" [Максимович М.А. История древней русской словесности: Книга первая // Собрание починений М.А.Максимовича. – К., 1880. – С. 72]. Головна частина своєрідного "політичного маніфесту" вкладена автором у уста Великого князя Київського Святослава і подана у вигляді його "золотого слова" [Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К.: ПАРАПАН, 2002. – С. 27]. Надавши "золотому слову" пафосного звучання, автор "Слова...", перетворив його в перлину ораторського мистецтва Київської Русі. Саме ця ораторська пам'ятка, містить головну мету – заклик до об'єднання князів перед важкою навалою. "Золоте слово", мудрі літописи, які творилися на славі нашій землі, пастирське слово та ін. – взірці високої ораторської культури наших предків, так само як і дивовижно-прекрасні міфи різних народів усіх часів – невичерпна скарбниця культурної, риторичної загальнолюдської спадщини. Народи творили тисячолітній національний золотослів, вбираючи й творчо використовуючи надбання попередніх епох, створюючи ораторські перлини як свідчення глибоких етико-естетичних дум, поривань, мрій, надій у пам'яті слова Боянова – соловейка стародавнього часу.

Автор "Слова..." глибоко пройнявся патріотичним почуттям і зміло використав різноманітні художні засоби для утвердження ідеї державної єдності і незалежності Київської Русі. На підтвердження цього цікавою є думка М. Максимовича про світогляд народу Київської Русі. Говорячи про дохристиянських богів східних слов'ян як першонароджувачів нашого народу, дослідник вважає, що "така майже загальнонародна думка про високе походження людини глибока у своїй основі; а в цих колишніх богах у співця ж – лише праотцях, для нас більше життя, ніж у богах Еллади; в цих онуків Дажьдбога і Велеса більше нашої поезії, ніж в улюбленців Аполлона, у вихованців муз Грацій: бо то відголоски колишніх живих вірувань нашого народу, з рідною мовою його, росли разом з ним, і пініше залишалися як мрії юності, завжди для нас поетичної.

За легендою, Боян – великий співець землі Руської – є онуком Волоса. Саме про це згадується в "Слові о полку Ігоревім". Таким чином, М. Максимович порушує питання історичної пам'яті народу, вираженої в міфології, фольклору, письменстві, яке запозичувало образи з усної поезії. Проектуючи цю проблему на свою сучасність, учений в даному зв'язку вбачає зв'язок колольні народу, що ґрунтується на цій пам'яті. Виходячи з власних потреб, народ використовує попередні духовні цінності, пристосовуючи їх до нових умов.

Досить багате використання міфічних образів у "Слові..." свідчить про використання поетом народної міфології та творче переосмислення їх значень у загальноприйнятому в той час методі використання спадщини попередніх віків. І саме Боян, за легендою Боян – великий співець землі Руської – є онуком Волоса. Починається "Слово о полку Ігоревім" своєрідним ліричним заспівом, у якому автор звертається до слухачів, радячись, як слід починати пісню про Ігорів похід. Він

згадує про Бояна, славетного співця минулих часів, і вирішує вести свою розповідь правдиво, – "по білинам того часу", але й спираючись на спадщину Бояна.

Михайло Возняк зазначає, що "правдоподібно під впливом розвивається в "Слові..." ідея, що хід справ залежить від найвищих сил, які кермують світом, – віра в долю, в божий суд захоплений Бояном і його поетичною манерою, автор поеми перейняв у нього епічний світогляд, яким, пересякнене наскрізь "Слово про похід Ігоря". Чудовий знавець народної поезії, автор "Слова..." щедро використовує язичницькі образи, джерела які сягають давніх часів Київської Русі, оскільки "За стародавнім віруванням, боги – це родоначальники людей та явищ" [Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Слово про Ігорів похід / Упоряд., авт. передмови М.С.Тищик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 38]. Саме тому в "Слові..." представлені нам імена поганських богів: Дажбога, Хорса, Стрибога, Велеса. Співець Боян є онуком Велеса: "А чи так заспівати було б, віщий Бояне, Велесів внуче"; а вітри – Стрибожі онуки: "Ось вітри, стрибожі внуки"; Русичі – онуки сонячного бога Дажбога. Руська земля, хрещення якої відбулося наприкінці X ст., визначається як земля язичницького бога Трояна: "Встала обида в силах Даждьбожого внука, ступила дівою на землю Трояна" [Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега // Золоте слово: Хрестоматія літератури України – Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть / Упоряд. Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – К.: Аконіт, 2002. – Кн. 2. – С. 369]. Іван Огієнко зазначив, що "для вияснення української мітології дуже важливе "Слово о полку Ігореві" 1178-го року. У ньому вказуються чотири головні боги: Дажбог, Хорс, Волос і Стрибок, а також кілька малих божків: Див, Обида, Желя й ін.... А головне в "Слові" – спокійний дохристиянський фон і тон, помішаний з християнським, свідчить про ще не заснулу міцну поганську ідеологію".

Відчуття безмежності просторів рідної землі досягнуто в поемі через опис сходу сонця і зір вечорових, сяйва сонця, гудіння вітру, наростання дощових хмар, в яких тремтять сині блискавиці.

Як і в багатьох інших епізодах, у сцені втечі Ігоря з полону активну роль відіграє природа. Вона наче відгукується на мольбу Ярославни, всієї Руської землі й всемірно допомагає князю: Дон леліє Ігоря на хвилях, стеле йому зелену траву, одягає теплою імлюю, стереже його гоголем на воді.

Отже, "Слово о полку Ігоревім" належить до найдавніших джерел, в яких досить сильно та повно відображено заклик до об'єднання всіх руських земель перед внутрішніми і зовнішніми загрозами.

О.В. Саліженко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
salizhenko@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРІЯ ЛИПИ

Як і будь-яка геополітична концепція, українська геополітична концепція Юрія Липи (сформульована у трилогії "Призначення України", "Чорноморська

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Батрименко О.В.

доктрина" та "Розподіл Росії"), перш за все, побудована на аналізі географічного розташування держави, її природних особливостей, характерних рис, факторів та ресурсів, якими вона (в даному випадку – Україна) володіє. Ці складники є тими чинниками, які істотно впливають на формування зовнішньої політики держави, обумовлюють її сусідів-партнерів та визначають потенційних суперників у змаганні за ті чи інші ресурси.

Першим фактором, який виокремлює Юрій Липа при розгляді карти України та її географічного положення, є комунікаційний фактор, а саме шляхи сполучення: велика кількість річок, вихід до морів, торговельні та повітряно-транспортні магістралі. Унікальне географічне положення дає українським територіям можливість в найкоротший спосіб сполучати Європу та Близький Схід.

Якщо історично торгівельними магістралями, які проходили через українські території ("Із варяг у греки", "Залозна путь", "Солона путь", Чорне та Азовське море), рухались торгівельні ланки і каравани, то наразі деякі з них, наприклад, трансформувались у нафто- та газопроводи. Це ті сучасні магістралі, на захист яких має бути спрямована сучасна українська внутрішня і зовнішня політика. Боротьба за ці магістралі триває і зараз. Газові конфлікти між Росією і Україною відносно транспортування газу до Європи через територію України тільки зайвий раз підкреслюють важливість української газотранспортної системи. В той же час, дані конфлікти та невдало спланована зовнішня політика України, спонукають європейські країни до проектування і будівництва таких магістралей в обхід України. А це, в свою чергу, негативно позначиться на положенні України як одного з найбільших енергетично-транспортних "гравців" у Європі.

Липа стверджував: "Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торгівельним і геополітичним – це одна з найважливіших земель світу. Це значіння України тільки зростає в сучасному. Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди зв'язаним з великими торгівельними магістралями. В будучині треба сподіватися скорше збільшення її значення серед видатних геополітичних одностей світу" [Липа Ю.І. Призначення України. – Нью-Йорк: Говерла, 1953. – С. 118].

Другим важливим фактором, яким володіють українські території, є земля, а саме чорноземи. За даними ґрунтознавців, український чорнозем складає 6 % світового чорнозему (при чому останній займає лише 2 % суші планети). Саме наявність чорноземів, на думку Липи, обумовило осілий спосіб життя, який, в свою чергу, сформував особливий етнопсихологічний тип світосприйняття (менталітет) українців. Також це істотно вплинуло на політику державних утворень, які були на території України. Наявність високородючих ґрунтів і вдала аграрна політика держави дає можливість Україні посісти одне з перших місць серед країн-експортерів зерна. Це досить значний фактор на фоні росту чисельності населення планети та відсоткового збільшення людей, що голодують.

Одна з головних ідей, яку пропонує Липа у своїй концепції, – це зміна акценту зовнішньої політики України з вектору Захід-Схід на вектор Північ-Південь. Існування антагонізму між Заходом та Сходом, на думку Липи, є штучним, деструктивним та притаманним не тільки Україні. Другий вектор є історично характерним для України і більш ефективним. Відвічною віссю

України та її політики, на думку Юрія Липи, є Південь – Північ, в більшій мірі Південь, адже саме звідти витікає українська духовність, культура та світогляд. Звідти прийшло християнство, туди було здійснено спробу перенесення столиці з Києва. Південь, Дунай і Закавказзя – вектор експансії політики київських князів, Середземне море – вектор торговельної політики античного Понту. Автор української геополітичної концепції також наголошує, що півострови в геополітиці – це символи тенденції суходолу до панування над водними просторами. Отже, наявність півострова Крим, а саме Тавриди, – це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Отже, для того, щоб Україна могла контролювати південно-чорноморський регіон, їй перш за все потрібно контролювати півострів Крим.

Іншим вектором зовнішньої політики, на думку Липи, є Північ. Вона дала свого часу варязьких князів, на Північ поширювалась політика Київської Русі, на Півночі був один із політичних центрів – Новгород.

Потужний духовний потенціал української нації сприймався Юрієм Липою як важлива основа для становлення української держави, яка могла б панувати у визначеному їй історичним розвитком геополітичному просторі і бути зразковою моделлю у світі в продуктивній праці, політичному та соціальному ладі. Політична єдність українців у поєднанні з активною закордонною політикою, на погляд Юрія Липи, були важливими геополітичними ознаками, що сприяли можливості реалізувати "зміст української державності – зміст геополітичний". Тому головним завданням його наукових досліджень було пізнання України як одного зі світових феноменів – центру торгівлі, пізнання її культурної спадщини, біологічних та психологічних особливостей населення.

***О.І. Салтовський, д-р політ. наук, проф., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
saltovsky@yahoo.com***

КУЛЬТ СВЯТИХ, ГЕРОЇВ ТА МУЧЕНИКІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ КНЯЗІВСЬКОЇ ДОБИ

Виникнення на сході європейського континенту у IX сторіччі потужної варварської імперії під назвою Київська Русь поставили перед її правлячою елітою проблему консолідації населення різноплемінного й різноетнічного походження в єдиний народ, що отримував нову Батьківщину.

Перші київські князі династії Рюриковичів активно використовували міфогему героїзації нових київських правителів. Перекази про вдалі походи Олега на Константинополь й Каспій, менш вдалі, однак не менш масштабні походи Ігоря й безпрецедентні за своєю успішністю походи Святослава(ліквідація Хазарського каганату, розгром Волзької Болгарії, спішна перша кампанія на Балканах) – все це стало сюжетами для переказів, що пізніше були зафіксовані у найдавніших зразках киеворуського літописання.

Героїзація вождів-предків мала потужний виховний й консолідуючий потенціал для населення Київської Русі. Спільні герої, яких ставили в приклад, на поведінку яких орієнтувались слугували чинником духовної консолідації й

виправдовували належність до молодшої, але амбітної держави, до її правлячого апарату перш за все представників колишніх традиційних центрів політичної влади – старійшин, місцевих князівків та бояр.

Однак для посилення консолідуючих в широких масах формування культу власних героїв було недостатньо. Утвердження князівської влади в київській метрополії вимагало відповідного ідеологічного забезпечення. Дати його могла нова релігія, покликана замінити традицію виборності князя, залежності його від волі віча та забезпечити станові привілеї соціальним верствам, що служили опорою монархії. Такою новою релігією стало християнство.

Необхідна була також і спільна історія і, в умовах середньовіччя, спільна духовна основа, спільна релігія з власним культом святих і мучеників. Цю задачу почали виконувати інтелектуали на зшталт "софійського гуртка книжників", що утворилась при дворі князя Ярослава Мудрого. Саме зусиллями цього князя відбулась канонізація константинопольської патріархії перших святих Київської Русі. Використовуючи переваги єдиної релігії з єдиним Богом, як альтернативи племінним божкам, отримані після християнізації Русі князем Володимиром, київські християнські книжники активно стали працювати над реалізацією плану князя по формуванню й популяризації культу національних святих.

Для середньовічного мислення культ національних святих був одним з важливих чинників консолідації суспільства. Святі символізували собою єдність суспільства, розглядалися як заступники народів і країн перед Богом, складали основу національної гордості.

Так вже найдавніший з відомих нам писемних творів князівської доби, що містили політичну проблематику, "Слово про закон і благодать" митрополита Іларіона однією з своїх головних сюжетних ліній має розкриття образу князя Володимира Великого якого титуловано як рівноапостольного, тобто рівного за своїм духовним подвигом до учнів Ісуса Христа. Як наголошував відомий український історик М.Брайчевський, Іларіон формує в своєму творі так звану "Володимирову легенду" де князь витупає не лише як мудрий правитель і вмілий воїн, але й як людина якій розкрита частина великого замислу Божого. Закладаючи основи образу Володимира як святого князя-правителя, митрополит Іларіон говорить як про його світський так і духовний подвиг, що роблять князя достойним до прилучення до числа святих.

Найдавніший з тих, що дійшли до нашого часу літописів, "Повість минулих літ", не лише створює спільну історію в якій знаходиться, більшою або меншою мірою, місце для всіх народів і племен, що населяють Київську Русь, але й активно працює на посилення культу спільних національних героїв, від полян, що послали хозарам в данину мечі, до великих князів, що здобували звитяги в боях з прийшлими завойовниками, чи в загарбницьких походах до багатих сусідніх земель. Значне місце приділено й власним святым, духовному подвигу княгині Ольги, її внука князя Володимира Великого, будівничого величних християнських храмів князя Ярослава мудрого, інших князів-боголюбців, їх духівників, подвижників християнства з святих обителей Русі, в першу чергу – Києво-Печерської лаври.

Однак крім культу героїв і святих "Повість минулих літ" активно експлуатує й культ мучеників, як за Батьківщину, так і за віру. Тут можна зустріти й опис мученицької смерті на Хортиці князя Святослава, й трагічну загибель князів Бориса й Гліба й багато іншого. Образи мучеників є не менш вдалими засобами для формування необхідних суспільних настроїв та змісту масової свідомості, особливо в умовах необхідності національної самоідентифікації.

В заключній частині "Повісті..." вміщено блискучий твір відомий як "Повчання..." Володимира Мономаха. Князь, образ якого в "Повісті..." є одним із самих світлих і позитивних, звертається до своїх нащадків з підведенням підсумків свого земного життя й настановами щодо управління державою. Князь має бути і вмілим управлінцем, і хоробрим воїном, і захисником слабших, і вірним християнином. Все це об'єднується поняттям честі, яка виносить для достойного на перше місце загальне благо, а вже потім – особистий добробут. Саме такий князь – герой, захисник і добрий християнин має забезпечити процвітання Русі.

"Слово о полку Ігоревім", з використанням потужного образного поля традиційних дохристиянських українських релігійних уявлень, активно використовує означену тріаду образів "герой-мученик-святий". Адже князь Ігор виступає в похід пороти половців будучи захоплений ідеєю здобути ратної слави й військових трофеїв, опиняється в решті-решт, в половецькому полоні де зазнає мук перш за все духовних. Адже для воїна-героя, образ якого формує невідомий нам автор "Слова...", схилання до зради Батьківщини й християнської віри завдає найбільших мук, що можуть бути, мук душевних. І лише переживши їх, очистившись від гріха гордині, князь стає достойним свободи й можливості побачити золоті куполи храмів Києва, прилучитися до їх святості.

Давньоруські ідеологи державності й патріотизму чудово розуміли, що якщо не дати народу можливість поклонятися своїм героям, святам і мученикам, то вони змушені будуть покорятись чужим завойовниками.

К.В. Хитрик, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*

"УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА" В КОНЦЕПЦІЯХ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Розбудова незалежної суверенної України викликає потребу вирішення великої розмаїтості різнопланових проблем соціального буття. Однією з них є необхідність дослідження шляхів розвитку української національної ідеї, носіями якої є національна еліта. Процес становлення української держави потребує людей, здатних адекватно оцінювати ситуацію в країні, намічати перспективи розвитку майбутнього, бути провідниками нації, відповідальними за її долю.

Найбільш ґрунтовні, систематизовані розробки концепції еліти належать українському мислителю В'ячеславу Липинському. Саме визначення шляхів

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Кляшторний М.Д.

покращення діяльності національної еліти через його концепції є актуальними для сучасної політології.

У своєму вченні про еліту В. Липинський виходить із мак'явеллістської традиції європейської соціальної думки, в особах таких дослідників, як В. Паретто, Г. Моска, Р. Міхельс, які вважали, що невіддільним атрибутом соціальної системи є наявність найвищого привілейованого стану суспільства.

На думку Липинського, історично еліту творять вихідці із чужих племен. Скажімо, в українському суспільстві носіями елітарної культури є поляки. Поляки, асимілюючись з "українською народною масою", стимулюють процес відокремлення її в масі руських племен.

В. Липинський називає три методи формування національних еліт: класократичний, демократичний, охлократичний. Класократичний метод полягає у інтеграції еліти з іншими соціальними групами, які складають корпоративну монархічну державу. Класократія для Липинського є найбільш придатною для України формою організації керівної еліти. Головними загрозами українській державності В. Липинський вважав такі форми суспільного устрою як демократія та охлократія. Демократичний метод заснований на відкритій конкуренції за владу, яка точиться між різними групами суспільства, і він характерний для республік. Охлократичний метод створення еліти притаманний диктатурам – це влада окремих суспільно-політичних груп, яку відзначають прояви найнегідніших мотивів, дій: безглузді вбивства, вплив на представників влади шляхом шантажу, погроз тощо.

За ступенем організації еліт, за Липинським, країни поділяються на три категорії: аристократичні або класократичні (органічні) (зразок – Англія та Угорщина), демократичні(хаотичні) (Франція), охлократичні (механічні) (Росія). Україна мусить наслідувати перший тип, бо в історії у часи розквіту еліта в ній будувалася за класократичним принципом.

В. Липинський є автором концепції "національної аристократії". На його думку, в кожній нації існує група людей, яка керує нацією. Стоячи на чолі її політичних і організаційних установ, вона створює певні культурні, моральні, політичні та цивілізаційні вартості, які потім привласнює собі ціла нація для нормальної життєдіяльності. Таку провідну групу Липинський і називає "національною аристократією". Національна аристократія може реалізуватися тільки тоді, коли вона захоче створити свою державу. "...Бо без власної держави вона не матиме власної національної аристократії, а не маючи власної аристократії вона ніколи не стане нацією і лишиться по віки балакаючим на іншій мові племенем, підлягаючи державно-національній організації чужої аристократії" [*Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 140].

Липинський підкреслює важливість процесу "постійного відновлення або зміни аристократії", тобто циркуляції еліт. Коли цей процес припиняється, то нація попадає під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність. В. Липинський запевняє, що "без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації

всередині, і тим захистити її од ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації" [Там само. – С. 211].

Постійне відтворення нації – це, за В. Липинським, вічний і незмінний наслідок кожної боротьби творчих, продукуючих сил.

У своєму фундаментальному політичному трактаті "Листи до братів-хліборобів" В. Липинський дуже добре наголошує, що народи, які не вміють витворити власних "панів", тобто політичної еліти, приречені на те, щоб навіки коритися чужим.

Логічне завершення свого вчення про еліту Липинський вбачав у ідеї "надлюдини", людини – державного символа, який вивершував би собою органічну ієрархію соціального світу і втілював у собі єдність нації і держави. Липинський уявляє державу як велике хліборобське господарство, так само як господарство, держава мусить мати господаря. Розуміючи усі недоліки монархії. Липинський хотів бачити в Україні втілення ідеальної монархії – гетьманату.

Отже, за В. Липинським, поняття "національна еліта" застосовують для означення групи людей у соціальній ієрархії, які продукують, зберігають і транслюють національну ідею, тому займають провідне місце в суспільстві, керують певними галузями соціального життя. Розуміння В. Липинським еліти як провідної і неодмінної державотворчої та державоуправлінської групи нації, її ролі у творенні та об'єднанні нації, напрацювання вченого в галузі елітизму не втратили актуальності, а подекуди є визначальними в нинішніх політичних умовах розбудови незалежної Української держави, творенні українських політичних владних структур, їх легітимності та співпраці.

М.А. Шульга, д-р політ. наук, проф., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

I. ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ПОЗИЦІЮ СТОСОВНО РОСІЇ

Прийнято вважати, що історія української політичної думки помічена безперечним негативізмом стосовно Росії. Приймаючи до уваги чисельні історичні есе І. Лисяка-Рудницького, спробуємо піддати сумніву як цю аксіому, так і переконаність у тому, що північно-східний вектор української геостратегії має вибудовуватися як такий, що націлений супроти Росії.

Визначення української позиції щодо Росії, на думку І. Лисяка-Рудницького, стане першочерговим завданням у випадку ствердження державності українського народу. "Очевидна практична невідкладність цього питання диктувалася потребою виробити політику стосовно російської імперської держави, присутність якої так тяжко відбивалася на всіх аспектах українського життя" [*Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2 т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришківа, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 272]. Величезною завадою на шляху рівних стосунків між Україною і Росією є, передусім, звичка останньої сприймати першу як невід'ємну частину своїх корінних європейських провінцій, звичка, якої Росія важко буде позбутися навіть після утвердження в ній демократичного і федерального устрою.

Посилаючись на праці М. Драгоманова і В. Липинського, І. Лисяк-Рудницький робить висновок, що першим кроком у напрямі впорядкування українських взаємин з Росією на засадах справжньої свободи і рівності обох сторін має стати "очищення" Україною західної та південної проблем, оскільки "боротьба проти турків і татар та боротьба проти польської шляхти – традиційні підстави залежності України від Росії" [Там само. – С. 326]. Це не лише дозволить Україні сформулювати раціональну політику у відношенні до російської проблеми, а й попередить "розбурхані емоції", – "крик і сипання патріотичними фразами", – стосовно останньої, які, будучи психологічно зрозумілими, самі по собі ще не творять політики і не можуть замінити собою політичної концепції.

Україна, вважає І. Лисяк-Рудницький, прив'язана до Росії власними слабостями і помилками: "Якщо ворогові було суджено бути переможцем, а нам переможеними, то це сталося в великій мірі через те, що цей ворог і в минулому виявляв і в сучасному виявляє надзвичайну вмільсть у тому, щоб відшукувати слабкі місця в нашій структурі" [Там само. – Т. 2. – С. 476]. З огляду на це, продовжує вчений, Україна не може дозволити собі закривати очі на свої прорахунки і помилки, переносючи відповідальність за них виключно на зовнішні сили і несприятливі обставини. "Такою підставою ми шкодимо тільки самі собі, бо спричиняємося до того, що про українців утверджується опінія як про вузьких, засліплених шовіністів, позбавлених будь-яких позитивних вартостей" [Там само. – С. 327].

Оскільки, іронічно підмічає І. Лисяк-Рудницький, не варто сподіватися, що на північ від Курська розлілеться океан і поглине собою усіх росіян, то Україна мусить добиватися з російською нацією добросусідських взаємин. Це ні в якому разі не означає послаблення боротьби проти російського шовінізму та імперіалізму в усіх його формах, однак застерігає від зловживання емоційно забарвленими термінами на кшталт "московський імперіалізм і колоніалізм", які мають обмежену пізнавальну вартість. "Але мудре політичне правило каже, що навіть у сучасному ворогові треба вміти бачити потенціального союзника (як у сучасному союзникові потенціального противника)" [Там само. – С. 330].

Виступаючи як шовіністи і ненависники російського народу, українці всіх росіян об'єднують проти себе. А тому вони не мають розкоші казати, що "москалі одним миром мазані". Відтак у стосунках з Росією, вважає І. Лисяк-Рудницький, слід пам'ятати, що одна справа – це викривання російського імперіалізму, і зовсім інша – постійний глум і лайка на адресу російського народу і російської культури. "А що ж легшого, ніж "переїхати по москалеві"? Для цього не треба знати ані російської історії, ані радянської системи, ані всієї складної проблематики українсько-російських взаємин" [Там само. – С. 328].

Російська проблематика потребує, таким чином, прискіпливої уваги і детального вивчення, які дозволять Україні не стільки з'ясувати, чого вона хоче від стосунків з Росією, скільки сформулювати позитивну концепцію та конструктивне бачення розвитку цих стосунків. В творенні останніх, на думку І. Лисяка-Рудницького, вкрай важливо відійти від постійного словесного декларування самостійності української держави і запропонувати світу нову конфігурацію Східної Європи. "Коли кажемо, що прагнемо самостійної украї-

нської держави, то така відповідь може задовольнити хіба нас самих (хоч і тут в умі залишається багато знаків запиту: про яку самостійну Україну ідеться? про таку, що в ній господарювала б жовто-блакитна "чрезвичайка"?; але ж те, що світ хотів би почути від нас – це концепція реорганізації всієї Східної Європи, очевидно, включно, з самою Росією" [Там само. – С. 327]. Географічною підставою цього є положення Києва, де перехрещуються силові лінії, що ведуть, з одного боку, до Москви, а, з іншого боку, до Варшави, Праги, Будапешту, Бухаресту і Софії. Реалізація Україною цього свого "великого післанництва", вважає І. Лисяк-Рудницький, започаткувала б нову, кращу історичну епоху на Сході Європи і забезпечила б краще майбутнє не лише для неї самої, а й для всіх сусідніх народів.

За висновком І. Лисяка-Рудницького, Україна як типова східноєвропейська країна й, більш того, як країна, що протягом всієї своєї історії намагалася досягти "живого синтезу" традицій грецько-візантійської й західноєвропейської культур, повинна навчитися уміло пов'язувати специфічні національні інтереси з універсальними ідеями і концепціями з тим, щоб у своїх стосунках з Росією обстоювати універсальний аспект української справи. Зміст цього аспекту полягає в тому, що національна емансипація України є необхідною передумовою відродження усєї східної половини європейського континенту на основах свободи, відродження, за якого "спадщина вільнолюбних новгородських купців переважить над спадщиною татарських ханів". Інакше кажучи, встановлення добрих стосунків з Росією можливе лише у спосіб набуття східноєвропейським простором "зовсім нової подоби", від чого, в свою чергу, буде залежати і подоба північно-азійського простору, свобода самого російського народу від імперських упереджень та амбіцій. "У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього" [Там само. – Т. 1. – С. 9].

Секція "ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"

Підсекція "ПАРТОЛОГІЯ"

Г.В. Боднараш, студ., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці*

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ НА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

За роки незалежності українське суспільство пройшло складний шлях від однопартійної системи управління державою до багатопартійності. В Україні запроваджуються демократичні механізми узгодження суспільних інтересів та досягнення суспільно прийнятних компромісів, проте політичні партії ще не стали основою формування урядових коаліцій та кадрового потенціалу політичного керівництва державою.

Для того щоб зрозуміти як конфігурація партійної системи впливає на форму реалізації влади необхідно проаналізувати рівень міжпартійного суперництва, що відіграє неабияку роль у функціонуванні демократичної системи та в процесі артикуляції та агрегації колективних інтересів.

Вдосконалити форми реалізації влади можна лише в умовах конкуруючої демократії, яка у свою чергу, встановлюється за умов досконалого міжпартійного суперництва. Але коли можна досягти досконалого рівня міжпартійного суперництва? Політичне суперництво є багатовимірним простором в якому максимізація одного виміру впливає на мінімізацію іншого. Будучи неможливою на практичному рівні, паралельна максимізація всіх вимірів між партійної конкуренції не гарантує досконалості. Зокрема С.Бартолліні, пропонує систему показників, що характеризують між партійну конкуренцію, вказує що за їх допомогою можна здійснювати прогностичний аналіз трансформації партійної системи. З цією метою розрізняє:

✓ *електоральна конкурентоздатність* – спроможність політичних акторів вступати в процеси політичного змагання, щоб отримати доступ до парламенту.

✓ *електоральн змагальність* в інтерпретації П.Мейра – "чітка електоральна зміна між двома послідовними виборами" та визначається кількістю всіх голосів (відсотків) отриманих (або втрачених) на виборах, яких можна вважати такими, що відбулися [Ciobanu I. Stabilitatea sistemelor de partide din Europa de Est // Sfera politiciii. – 2004. – № 112. – P. 34].

---

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Ротар Н.Ю.

✓ *електоральна вразливість* – рівень ймовірності, що актуально діючий уряд може бути змінений однією із партій чи блоком політичних партій, що знаходяться в змагальному процесі;

✓ *постелекторальна передбачуваність* – здатність партій утримувати передвиборчі альянси після проведення виборів – відноситься до існуючої моделі взаємодії між владою та опозицією [Ciobanu I. Sistemul romanesc de partide: de la competiție spre coluziune // Sfera politicii. – 2006. – № 123-124. – P. 6].

На основі ідей С.Бартоліні проаналізуємо партійну систему України (табл. 1).

Таблиця 1. Електоральна конкурентоздатність в Україні

Рік	1998	2002	2006	2007
Загальна кількість партій	9	6	5	5
Кількість нових партій	4	3	1	1
Кількість партій "out"	10	6	2	1
Індекси	1.55	0.8	0.54	0.4

Джерело: складено за: даними Центральної Виборчої комісії про результати виборів народних депутатів України 1998, 2002, 2006 <http://www.cvk.gov.ua/> та Протоколом Центральної Виборчої комісії про результати виборів народних депутатів України від 30 вересня 2007 р. http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_2007.pdf.

Результати парламентських виборів 1998 р. засвідчують, що електоральна проникливість є порівняно високою (аж 10 партій покидають систему і 4 вступають), в такому випадку електоральна конкурентоспроможність політичних партій знижується. Вибори 1998 р., які відбувалися за ухваленим 1997 р. Законом "Про вибори народних депутатів України", що запроваджував змішану виборчу систему, сприяли великим партіям, адже тільки вони мали достатній організаційний та кадровий потенціал для проведення виборчої кампанії у загальнонаціональному багатомандатному виборчому окрузі на пропорційній основі. Досить високий рівень "виборчого бар'єру" (4%), який мусила подолати партія чи блок, аби брати участь у пропорційному розподілі депутатських мандатів та сама формула пропорційності (відома як формула "Хара-Німейсра"), встановлена виборчим законом, були вигідними саме для великих партій. Перелічені фактори характеризували парламентські вибори 1998 р. як крок до консолідації партійної системи України

Результати наступних виборів показують, що кількість партій представлених в парламенті знижується до 6, але кількість нових партій складає лише 3 (індекс дорівнює 0.8), в такому випадку, проникливість і, отже й, конкурентоздатність є зниженою.

У 2006 р. ситуація є більш консолідованою, лише одна партія вступає в систему й дві партії виходять з неї. Таким чином, рівень змагальності зменшується до 0.54. Після дострокових парламентських виборів 2007 р. політичний простір стає структурованим та закритим для нових партій. В такому випадку конкурентоздатність як доступ до парламенту є майже нульовою!

Здається, що тільки техніка зради партії, за списками якої став депутатом, та заснування нової партії може бути результативною.

Постелекторальна передбачуваність також знижується, оскільки політичні партії формують свою поведінку не відповідно до результатів виборів та укладених ними договорів а залежно від власних ситуативних інтересів спричинюючи нерозуміння серед електорату. Високий рівень електоральної вразливості урядів, в даному випадку, не впливає на рівень міжпартійного суперництва, а навпаки, спричинює колізії. Невисокий рівень міжпартійного суперництва зводить нанівець результати виборів і, отже й, рівень громадського контролю над реалізацію влади. У короткотерміновій перспективі це може впливати на якість політичного режиму, а у довгостроковій перспективі це перетворюється на загрозу для його демократичної сутності.

Таким чином, партійна форма реалізації влади є демократичною якщо політичний режим є змагальним на рівні партійної системи. Це посилює роль *партій* у процесі прийняття рішень *та позитивно впливає на партійну форму реалізації державної влади*. Змагальна система гарантує високий рівень громадського контролю над політичним класом та демонструє, що еволюція української партійної системи характеризується невисоким рівнем змагальності, який постійно знижується в результаті коаліційної стратегії політичних партій.

Х.О. Голинська, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
chrystyna_holynska@yahoo.com

РІВЕНЬ ПРОГРАМНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОР ЇХНЬОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2010 Р.

Конституційна реформа в Україні була і залишається одним із найбільш дискусійних питань сучасної вітчизняної політики та політології. Ключовим аргументом її прихильників є віра в те, що зміна форми державного правління через надання політичним партіям у парламенті права формувати уряд сприятиме їхній відповідальності. Вони будуть змушені розробляти політичний курс у своїх програмах, на основі якого виборці оцінюватимуть їхню діяльність. Така логіка є виправданою, враховуючи, що політична відповідальність у західних демократичних державах існує у вигляді відповідальності партій, які є основними суб'єктами політичного процесу. Форма державного правління до значної міри визначає організаційну структуру партій та обрані ними моделі поведінки як у владі, так і в опозиції. Проте, практика доводить, що парламентський спосіб формування уряду не сприяє програмності українських політичних партій. Натомість, партії усвідомлюють те, що при утворенні коаліції вони будуть змушені відступати від своїх цінностей та ідеалів і йти на значні компроміси в обмін на участь у виконавчій владі. Тому вони схильні до розробки надто загальних та декларативних передвиборчих програм, які б дали їм змогу об'єднува-

---

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Цвих В.Ф.

тися із іншими партіями без очевидної зміни пріоритетів, та повернення до базових принципів при висуванні кандидатів на посаду Президента.

Програмність політичних партій – це відданість певним цінностям та дотримання обраної партійної філософії в усіх програмних документах, промовах лідерів та виступах рядових партійців. Програмність передбачає наступний ланцюжок відповідностей: платформа політичної партії – передвиборча програма – державний бюджет – політичні рішення. Кожна ланка повинна базуватися на попередній та не суперечити їй. Партійна програма є одним із найважливіших документів, який оскільки саме тут висвітлюються засадничі принципи та цінності, на які опиратиметься партія у своїй діяльності. Програмні засади політичної партії можуть висвітлюватися і у неофіційних документах, документах для внутрішнього користування, чи навіть на офіційній веб-сторінці політичної партії. Особливістю передвиборчої програми є наявність чіткого плану дій політичної партії у разі перемоги на виборах президента чи парламенту, який і стає основою державного бюджету та запропонованих партією законопроектів.

Відповідно, якщо партійна філософія має стати основою для прийняття рішення про підтримку партією того чи іншого кандидата. Зокрема, номінуючи певну особу на посаду Президента України, політичні партії, особливо обрані до парламенту на підставі певної програми, повинні враховувати спільність цінностей та бачення майбутнього держави. Загалом, із вісімнадцяти кандидатів у Президенти, п'ятеро були номіновані політичними партіями, представленими у Верховній Раді України. Це (за абеткою): Юрій Костенко (Українська Народна Партія), Володимир Литвин (Народна Партія), Петро Симоненко (Блок лівих та лівоцентристських сил, з якого до парламенту входять представники Комуністичної Партії України), Юлія Тимошенко (Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина"), Віктор Янукович (Партія Регіонів).

Для з'ясування програмності кожної із цих політичних партій було проаналізовано їхні основні програми, ті документи, які вони затверджували у разі об'єднання у блок перед парламентськими виборами, коаліційні угоди та, власне, передвиборчі програми кандидатів на пост Президента України, висунутих цими партіями. Так, Партія Регіонів та Комуністична Партія України, як правило, формують свої програми самостійно, тому часто – саме на основі цінностей. Втім, варто зазначити, що Партія Регіонів змінила свої пріоритети (спочатку вона позиціонувала себе як партію бізнесу, згодом – переорієнтувалась на соціальний захист громадян через збільшення ролі держави в економіці), але така трансформація не була відображена в основній партійній програмі. Водночас, усі документи, які розроблялися після цих змін, відповідали новій партійній філософії. Це стосується і програми кандидата у Президенти України від цієї партії – Віктора Януковича. Комуністична Партія України завжди зменшує міру радикальності у своїх передвиборчих програмах та уникає дискусійних питань, що дозволяє їй об'єднуватися із іншими партіями у парламенті, формуючи коаліцію чи просто спільно голосуючи за той чи інший законопроект. Очевидно, це здійснюється із врахуванням того, що КПУ отримує незначну кількість місць у парламенті і самостійно не може впливати на політичний порядок денний. Натомість, програма кан-

дидата у Президенти від цієї партії – Петра Симоненка – достатньо радикальна і хоча, знову ж таки, надто гострі питання уникаються, все ж, тут чіткіше відображені основні пріоритети та цінності Компартії.

Програменість є меншою у партій, які змушені формувати блоки ще до парламентських виборів, а тоді утворювати урядові коаліції. Це, насамперед, стосується членів Блоку НУНС та БЮТ. Через ідеологічні відмінності між політичними партіями, що входять до його складу, вони наголошують на спільних позиціях та намагаються знаходити компроміси в кожному окремому випадку. До того ж, менші партії-члени блоків не завжди можуть впливати на політичні рішення, оскільки створюється багатоступенева ієрархія – партія входить у певний блок, а блоки об'єднуються у коаліцію. Тому часто впливовіші політичні партії (наприклад, ВО "Батьківщина") хоч і змушені підписувати коаліційні угоди, які частково суперечать їхнім програмним засадам, домінують власне при ініціюванні та прийнятті законопроектів та державного бюджету. Водночас, тут знову ж таки зберігається тенденція до повернення до власного ціннісного фундаменту при формуванні передвиборчих програм кандидатів у Президенти. Це особливо стосується Володимира Литвина та Юлії Тимошенко, які, вступаючи у коаліцію із партіями правоцентристського спрямування, дещо відступили від основних цілей своїх партій, але, їхні передвиборчі програми демонструють практично повну відповідність платформам тих партій, які їх висунули.

Таким чином, підсумовуючи, можна констатувати тенденцію до повернення до основних ідеалів політичної партії, висловлених в її основній та передвиборчій програмі. На противагу цьому, утворюючи коаліції в парламенті, політичні партії більш схильні до зміни своїх пріоритетів заради участі в розподілі посад. Це абсолютно суперечить основній меті проведення конституційної реформи – більш чітка ідентифікація суб'єкта відповідальності та можливість обрання політичного курсу. Політичні партії і далі прагнуть отримати посаду президента і, розробляючи програму дій для їхнього представника на цій посаді, дійсно залишаються програмними та відповідальними. Відповідно, в умовах України саме президенціалізм сприятиме партійно-політичній відповідальності, яка, своєю чергою, є обов'язковою передумовою успішної демократичної трансформації.

М.В. Морарь, докторант, КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ "ПОЛІТИЧНИЙ ЛІДЕР" ТА "ПАРТІЙНИЙ ЛІДЕР"

Термін "лідер", згідно з Оксфордським словником англійської мови (1933), виник у XIII ст. й дослівно означає: провідник, керівник. Поняття "політичний лідер" з'явилося на початку XIX ст., в умовах інтенсивного розвитку капіталізму. Нові соціально-політичні процеси вимагали наукового обґрунтування подій політичних суб'єктів, активними рушіями якого стали політичні лідери.

Великого значення проблемі лідера надавали мислителі усіх часів. Зокрема, такі, як Макіавеллі, Карлейль, Емерсон, Ніцше, Тард. Макіавеллі роз-

глядав політичного лідера як володаря, здатного використати всі доступні засоби для збереження влади, наведення порядку. Т. Карлейль і Р. Емерсон вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом. На думку Ф. Ніцше, політичний лідер – вищий біологічний тип людини. Г. Тард розглядав лідера, виходячи з теорії наслідування.

Деякі питання пов'язані з роллю лідерів розглядалися в роботах Г. Алмонда, Ж. Блонделя, М. Вебера, М. Дюверже, Г. Москі, Р. Такера, М. Херман.

В Україні теорію лідера напрацьовують Ф. Кирилюк, Б. Кухта, М. Обушний, А. Пахарев, Ф. Рудич, П. Шляхтун. Політичні портрети державної влади презентують М. Головатий, Ю. Зущик, В. Литвин.

Феномен лідера отримав досить детальну розробку в політологічній літературі. Сучасні дослідники пропонують великий вибір найрізноманітніших підходів до визначення сутності політологічного лідера (політологічний, історичний, психологічний, системний та ін.)

Однак, слід відзначити, що до сьогодні немає загальноприйнятого визначення, не закріпилося якесь певне значення. Нерідко він ототожнюється з поняттям "керівник", "правитель", "глава".

За традиційним визначенням енциклопедій, політичний лідер – це авторитетний член організації, групи, суспільства загалом, особистий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях [Політологічний словник: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2005. – С. 436].

На наш погляд, змістовне на комплексне за суттю розуміння політичного лідера знаходимо в працях політологів КНУ ім. Шевченко – "політичний лідер" – це впливовий учасник політичного процесу, який незалежно від формального статусу намагається і здатний консолідувати зусилля людей, спрямувати їх на досягнення спільних цілей, які він висунув. Він може очолювати державу, велику соціальну чи соціально-етнічну спільноту [Політологія / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хильки та ін.; За ред.. Ф.М. Кирилюка. – К., 2004. – С. 392].

"Партійний лідер" – це авторитетна, визнана в своєму політичному середовищі особа, обрана керувати партією, здатна консолідувати громадян навколо спільної мети, найефективніше репрезентувати інтереси конкретної соціальної групи. Особа, яка для виконання своєї програми висуває як мету прихід до влади або вплив на владу, участь у справах держави.

Партійний лідер він є політичний лідер. Але, з точки зору функціонального навантаження, поняття "політичний лідер" значно ширше, ніж поняття "політичний лідер".

Політичний лідер, він є лідером великого масштабу, тобто таким, що висловлює інтереси та прагнення макро-суспільних груп або, як зазначив Ж. Блондель, лідер здійснює владу таким чином, щоб мотивувати діяльність представників цілої нації [Блондель Ж. Политическое лидерство. – М., 1992. – С. 9-11].

Отже, політичний лідер у будь-якому суспільстві покликаний виконувати певні функції: інтеграції суспільства громадян, об'єднання мас довкола спільних завдань і цінностей; пошук і ухвалення оптимальних політичних рішень; створити в суспільстві злагоду, консенсус, взаємопорозуміння.

На наш погляд, першочергова відмінність партійного лідера від політичного в підпорядкованості першого інтересам і діяльності партії. Звідси і випливають основні функції партійного лідера:

- ✓ боротьба за владу, за використання її або за контроль над нею;
- ✓ виявлення, формування й обґрунтування інтересів відповідних верств і груп, визначення цілей і завдань, принципів та засобів досягнення їх;
- ✓ формування громадської думки, вплив на неї з метою залучити на свій бік якомога більше число представників;
- ✓ формування й добір кадрів для партії, державних структур; розроблення та здійснення політичного курсу.

Відмінності між політичним і партійним лідером полягає і в тому, що шлях у політичного лідера "знизу-догори", у партійного – "згори-вниз".

Аналізуючи співвідношення поняття "політичний лідер" і "партійний лідер" ми дійшли розуміння того, що вони мають різне смислове навантаження та не можуть трактуватися як тотожні.

Слід відзначити, що в політологічній науці не існує дефініції підвиду "партійний лідер", цей термін не вживається. Само поняття презумується лише у вербальному сенсі. На початку дослідження, як ми знаємо, не вживалося у нас і такі поняття як партологія, партієтворення (М. Обушний, Ю. Шведа, М. Примуш), електоральні кампанії (А. Пойченко, С. Рябов). За останній час це поняття вживається широко.

З нашої точки зору, термін "партійний лідер" набув права на вживання після підписання Закону "Про політичні партії України" (2001 р.).

В Україні, державі із змішаним типом правління, роль лідерів є особливо важливою, оскільки вони повинні виступати потужним фактором розвитку держави. Із прийнятими змінами в Конституцію й перетворення української держави на парламентсько-президентську республіку додаткової актуальності набуває дослідження партійного лідерства, як головного чинника політичного життя країни.

А.Б. Москалюк, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
amoskalyuk@ukr.net

КРИТИЧНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ МОЙСЕЯ ОСТРОГОРСЬКОГО

Мойсей Якович Острогорський (1854-1919) – видатний російський вчений, один з небагатьох теоретиків, який на зламі двох століть заклав основи партології – нової галузі політології. Зрозуміло, що аналіз М. Острогорським проблематики соціології політичних партій, політичної поведінки та електоральної участі ґрунтувався "не на порожньому місці". Ці питання особливо активно розроблялися на початку ХХ століття, коли спостерігалася бурхливе зростання політичних партій, розробка ідейних, організаційних і політичних принципів, програм, стратегій й тактики. Але саме М. Острогорський увійшов в історію як першопочатківець політичної соціології за значний науковий доробок, який не має аналогів навіть сьогодні.

Мойсея Острогорського часто нарікають "російським Токвілем". І таке порівняння не є випадковим, адже творчий і життєвий шлях М.Острогорського дуже нагадує траєкторію життєвих прагнень А.Токвіля. Як і Токвіль, він відвідав США (та й не тільки!) з певною метою: вивчити на місцевому матеріалі функціонування демократії, її головних інституцій. Як і Токвіль, він після багаторічної аналітичної праці видав не одну книгу, присвячену демократичному суспільству. Повторюючи життєвий шлях А.Токвіля, М. Острогорський зайнявся професійною політичною діяльністю – був обраний депутатом першої Державної Думи в Росії (1906р.). Як і А.Токвіль, М.Острогорський був опонентом соціалізму, брав участь у конституційному русі. До речі, в Думу він був обраний від партії конституційних демократів. М.Острогорський, як А.Токвіль, критикував принцип більшості, коли переважає не якісний вибір, а лише механічна сума кількісної (і найголовніше посередньої) більшості. Головну загрозу в принципі більшості він вбачав у тій реальній небезпеці, що вона може загострити суспільну ситуацію, легітимуючи її. Суспільна тиранія або тиранія маси являє головну загрозу для свободи індивіда. Ця думка близька як М.Острогорському, так і А.Токвілю.

В чому полягає феномен популярності теоретичних та політичних ідей російського вченого і чому навіть у XXI столітті його критична теорія політичних партій залишається і досі популярною? Відповідь проста. Його праця "Демократія і політичні партії", яка була вперше видана французькою мовою в 1898 році, вже тоді, наприкінці XIX століття дала відповіді на такі актуальні питання як: "чому люди об'єднуються у політичні партії", "чому політика в демократичному суспільстві розуміється перш за все як партійна політика", "що можна вважати політичною партією, а що ні, навіть якщо це так називається", "які мотиви людей приєднуються до тієї чи іншої політичної партії"? А головне, М. Острогорський першим побачив проблему там, де інші вважали все зрозумілим. Інакше кажучи, М.Острогорський показав, що демократія – це насамперед проблема, а не її вирішення. Для нього демократія аж ніяк не статичне явище, не безпроблемне "блаженство" добутого покою, а динамічне "виробництво проблем", що безперервно продукуються внаслідок зіткнення інтересів протилежних соціальних прошарків, груп, зрештою, політичних партій. Політичні асоціації, зокрема партії, котрі почали відігравати вирішальну роль у функціонуванні політичної системи, стали основним предметом наукових досліджень вченого.

Виникнення політичних партій, які діють у масовому середовищі, М.Острогорський нерозривно пов'язував з еволюцією конституційного представницького режиму правління й розглядав як відбиття інституціоналізації основних соціально-політичних сил суспільства в новий час. Розвиток масових політичних партій багато в чому був обумовлений розповсюдженням загального виборчого права, яке істотно розширило сферу участі народних мас у політиці. Цим зумовлювалося необхідність нових способів легітимізації влади, вироблення специфічних організаційних прийомів завоювання й утримання політичної влади. Політичні партії як постійні масові організації, які борються за вплив на виборців, стали реальністю суспільно-політичного

життя другої половини XIX століття. Більшість буржуазних політичних партій XIX століття були партіями електорально-парламентського походження.

М. Острогорський дійшов висновку, що в умовах представницької демократії партія може одержати перемогу на виборах лише за умови постійно діючої організації й професіоналізму партійних працівників. Неминуча еволюція масових політичних партій у напрямку раціоналізації, бюрократизації й централізації виступає в концепції М.Острогорського в якості загальної закономірної тенденції. Вченим був виявлений і проаналізований комплекс авторитарних тенденцій, властивих внутріпартійному життю в умовах формальної політичної рівності.

На підставі ретельного аналізу історії й практичної діяльності політичних партій М.Острогорський доходить висновку, що варто відмовитися від політичних партій старого типу, які протистоять одна одній в боротьбі за владу й вплив на суспільство, таких партій, що мають постійну структуру й організацію. Небезпечним наслідком цього протиборства він вважає відчуження від політичного життя більшої частини населення й формування "кокусу" – партійної мафії, яка узурпує всю повноту влади. Місце цих партій із жорсткою організацією повинні зайняти, на його думку, вільні суспільні асоціації, рухи, ліги й т.ін., котрі ставлять перед собою більш конкретні й здійсненні завдання різного роду, причому участь в одній з таких асоціацій не повинна виключати участі в іншій, таким чином, щоб дві людини, які стали супротивниками з одного питання, стали потім союзниками з іншого.

Еволюція партійної системи в нашій країні добре показує правоту висновків М.Острогорського. Українське законодавство тільки сприяє перетворенню вітчизняних партій в електоральні машини, котрі мобілізують маси на вибори, як це роблять республіканські й демократичні партії США. Існує небезпека того, що в силу інертності стереотипів національного мислення й політичної культури за інститутами, котрі ззовні нагадують західні, можуть зникнути інші за своєю суттю механізми реалізації влади.

О.С. Рибак, студ., ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці*

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

На всіх етапах розвитку політичної цивілізації, починаючи від орди і закінчуючи республіканським ладом цивілізованої нації, громадська думка відіграє в суспільстві вирішальну роль. Невід'ємним елементом залишається встановлення законодавства та форма управління, тому постійно виникають протилежності і боротьба.

Згідно із Томасом Гоббсом для людської сутності природним є дух суперечностей [*Шведа Ю.Р.* Теорія політичних партій і партійних систем // http://westukr.itgo.com/teorija_partij/4.theory.html]. Вже у сутності людини вкладає тенденція боротьби. Тому по мірі встановлення цивілізації люди

---

* Рецензент – канд. політ. наук, асист. Гаврада І.О.

обирали ту чи іншу позицію та шукали шляхи для організованої форми вираження цього інстинкту. Основними організаційними формами вираження та артикуляції людських інтересів стали, невід'ємні для сучасних політичних систем, політичні партії.

Деякі представники *соціо-психологічного* напрямку, пов'язують причини формування партій з темпераментом людей: одна людина більше орієнтована на минуле та протиставляє новаціям, інша сміливо йде на ризик, реагуючи на зміни в соціальному середовищі [Малов Ю.К. Ведение в теорию политических партий (Обзор идей и концепций). – М., 2005. – С. 15]. Поява політичних партій відображала ранню стадію боротьби між різними групами соціальної структури суспільства, боротьби між прихильниками різних напрямків державності, що формувалися в європейській цивілізації: аристократами і буржуа, яacobінцями і жирондистами.

Для європейської цивілізації кінця XVII – початку XVIII ст. – періоду, коли зароджувалися політичні системи ранньобуржуазних держав, були характерними громадянські війни та буржуазні революції. Ці процеси супроводжувалися включенням в політичне життя "третього стану", загального виборчого права (XIX ст.), що послужили значному розвитку європейського суспільства. Тепер ті, хто хотів зберегти (або придбати) політичну владу і вплив, повинні були забезпечити собі масову підтримку.

Політична еволюція Європи була спричинена трьома успішними революціями – національною, індустріальною та міжнародною, які відбувалися за двома конфліктуючими вісями – функціональною та культурно-територіальною, що спричинюють серію суспільних розколіїв.

За умов системних змін європейської цивілізації соціально-політичні поділи містять у собі небезпечний конфліктогенний чинник розвитку суспільства. Концепція соціально-політичного розмежування в нашій політологічній літературі ще не має достатнього поширення. У європейській літературі проблемі розмежування, ролі соціально-політичних поділів у формуванні партійної системи приділяється значна увага.

В сучасній Європі, найбільш поширеним поділом є партійні системи, розколи між політичними партіями, проте й вони корелюються з соціальними структурами європейського суспільства. Проте, не всі соціально-політичні розмежування в європейському суспільстві перетворювалися на соціально-політичні розколи. Індикатором вважається наявність зв'язку між соціальним сегментом та політичною партією.

Один із відомих представників правого кила гегельянців К. Розенкранц стверджував: "Один із елементів держави узурпує право бути в своїй самості не лише собою, але й цілим. Таке бажання неминуче породжує протилежну тенденцію іншого елемента, вони по своїй природі координуються в боротьбі за панування". У даному випадку "іншим елементом" виступає ніщо інше як суспільство, яке в результаті суспільної стратифікації породжує виникнення різних сімей політичних партій. Саме останні й унеможлиблює узурпацію влади сильнішим елементом. Такий підхід до бачення сутності взаємодії партії, суспільства та влади отримав назву "етатичного".

За визначенням М.Вебера, політичні партії є винаходом саме європейської цивілізації та політичної культури. Він запропонував еволюційну концепцію політичних партій. У генезі політичної партії М.Вебер виокремлює три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія [Дукань К. Десять років по тому // http://http://westukr.itgo.com/p1_4.html].

Період ускладненням соціально-політичної структури суспільства пов'язаний саме з етапом політичного клубу. У другій половині XIX ст.. у Європі виникають масові партії, які характеризуються великою кількістю членів, впливовістю на широкі верстви суспільства.

Феноменом сучасної політичної історії європейської цивілізації, на нашу думку, залишається те, що вона свідомо зробила поняття політичного прогресу мотивом громадського руху – де відбулися принципові протилежності у функціонуванні партій "руху" і "спокою", які виникли спочатку з протилежності демократичних і аристократичних груп, але аж ніяк не завжди повинні бути з ними ідентичні. Бо бувають консервативно налаштовані демократії. І нерідко поштовх до внутрішньополітичного прогресу виходив з аристократичних станів [Вольтман Л. Политическая антропология // <http://www.notebookes.ru/5685-lyudvig-voltman-politicheskaya-antropologiya.html>].

Оскільки політичні партії є винаходом саме європейської політичної культури, то їх генезис відрізняється від американських. Таким чином, на відміну від генезису європейських партій, які формувалися "згори" (з парламенту) американські політичні партії формуються "знизу".

Ще однією особливістю політичних партій європейської цивілізації є їх ідеологічні засади: в Європі основою партійних поділів став конфлікт між консерваторами та лібералами. Звідси й достатній прагматизм ідейних засад європейських партій.

***М.І. Обушний, д-р політ. наук, проф., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
uaznavstvo@univ.kiev.ua***

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ "ПАРТІЙНА КОМУНІКАЦІЯ"

В ієрархії політичних комунікативних зв'язків (комунікації) одне із провідних місць посідає "партійна комунікація", вивчення сутності якої допоки залишається недостатнім.

Актуалізує звернення до цієї проблем, зокрема і те, що в умовах впровадження пропорційної виборчої системи в Україні, політичні партії об'єктивно включені у пошуки ефективніших комунікативних зв'язків. Сьогодні партійні функціонери розуміють, що не можна досягнути бажаного успіху на виборах без добре налагоджених внутрішньо та міжпартійних зв'язків. В їх числі: партійні конференції та з'їзди, виступи та зустрічі партійних лідерів перед партійцями або виборцями, поява керівників партії (лідера) у привселюдних місцях т.з. "ходіння в народ", участь лідерів партії у політичних ток-шоу, інтерв'ю тощо.

У партійній комунікації продовжують широко використовуватися і традиційно живані у політичній діяльності форми, а саме: діалог опитування, анкету-

вання, монографічні дослідження тощо. На важливість їх використання у партійній комунікації звертав увагу відомий французький дослідник політичних партій Моріс Дюверже. Учений вважав, що використання партією комунікативних засобів сприяє формуванню суспільної думки, зростанню авторитету партії серед мас. Серед названих складових партійної комунікації особливе місце М. Дюверже відводив діалогу партійців з виборцями. "Партії висловлюють суспільну думку, але не меншою мірою вони її і створюють; вони її формують, але вони ж її деформують – без цієї справи ніколи не обходиться. Іншими словами, перед нами не луна, а діалог (підкреслено мною – М.О.). Без партій ... були б лише тенденції – невиразні, інстинктивні, багатоманітні, залежні від характеру, виховання, звичаїв, соціального становища, ... etc" [Дюверже М. Политические партии: Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – С. 455].

Для виявлення симпатиків та активістів партії М. Дюверже пропонує використовувати також анкетування та опитування. "У більшості випадків виявити симпатиків у кінцевому рахунку можливо лише тільки при допомозі системи анкетування та опитування" [Там само. – С. 153].

Проте, "вищим ступенем партійної техніки" М. Дюверже вважав вміле використання партією у комунікативному плані так званих "придаткових організацій", перш за все тих, які підпорядковані і контролюються партією (фактично або юридично). Серед таких організацій М. Дюверже називає і "Молодіжні і спортивні союзи, жіночі асоціації, співдружність ветеранів, клуби інтелектуалів або літераторів, гуртки для розваг та відпочинку; профсоюзи, каси взаємодопомоги, кооперативи; товариства інтернаціональної дружби; об'єднання платників податків, квартиронаймачів, "домогосподарок", патріотичні та пацифістські фронти etc" [Там само. – С. 156].

Такого роду допоміжні організації є достатньо мобільними. За певних умов ці допоміжні організації можуть принести партії бажаний результат у плані залучення широкого загалу людей під свої партійні прапори чи здобуття перемоги на виборах.

Останнім часом до з'ясування сутності складових "партійної комунікації" долучилися і вітчизняні партологи – А.Романюк, М. Примуш, В. Якушик, К. Меркотан, О. Шиманова та ін.

Проте, жоден із вітчизняних партологів спеціально не досліджував, а відтак, і не ставив за мету з'ясувати сутність "партійної комунікації", хоча, кожен із них більшою чи меншою мірою торкався значимості її складових при розгляді своєї дослідницької проблеми.

Найближче підійшла до з'ясування поняття "партійної комунікації" у дисертаційному дослідженні О. Шиманова на тему "Політична комунікація в системі міжпартійних та внутрішньопартійних відносин в Україні".

Партійна комунікація розглядається авторкою як "...один із видів політичної комунікації, коли політична інформація циркулює всередині партії між її структурними елементами та членами, або ж ініціативи партії передається особі, громадянину, групі, іншій партії, політичному актору чи політичному інституту" [Шиманова О.В. Політична комунікація в системі міжпартійних та

внутрішньопартійних відносин в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. – Л., 2009. – С. 7].

Наведене пояснення сутності поняття "партійна комунікація" дає певні уявлення про його складові, проте, на наш погляд, таке визначення не слід вважати аксіоматичним, тобто таким, що не потребує якихось корективів чи інших доведень.

Партійну комунікацію можна поділити на зовнішню і внутрішню. Основні напрямки зовнішньої партійної комунікації визначаються Програмою партії. Вони включають: інформаційний обмін партії з органами державної влади, політичними партіями, іншими громадсько-політичними об'єднаннями держави. Основні ж засади внутрішньопартійної комунікації визначаються Статутом партії. При внутрішньопартійній комунікації інформаційний обмін відбувається всередині партійної організації між елементами її організаційної структури. Інформаційний обмін між двома і більше політичними партіями чи блоками являє собою окремий вид комунікації в політичних партіях – міжпартійну комунікацію.

Наведена аргументація дає підставу визначити сутність поняття "партійна комунікація" так: "партійна комунікація" – ідейно-корпоративна сукупність індивідуальних та групових внутрішньо- та міжпартійних комунікативних повідомлень прямого і зворотного зв'язку, спрямованих на виконання статутних та програмних цілей/завдань партії."

При цьому автор свідомий того, що будь-яке визначення не є беззаперечним, проте сподівається на те, що запропонована дифеніція поняття "партійна комунікація" стане ще одним кроком до глибшого з'ясування його сутності, наповнення партології як науки та навчальної дисципліни, відповідним понятійно-категоріальним інструментарієм.

*С.А. Теслюк, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
cler_s@bigmir.net, slsveta@gmail.com*

ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Діяльність політичних партій завжди так чи інакше пов'язана з використанням фінансових ресурсів. Адже реалізація політичних проектів неможлива без серйозної матеріальної бази. Особливо актуальною стає проблема фінансування партій в період передвиборчих кампаній – основні витрати пов'язані саме з цим процесом (купівля телеекрану, бігборди, видання агітаційної літератури тощо). Здебільшого партії використовують неофіційні капітали. Адже членські внески – це далеко не основне джерело фінансування діяльності партійних структур не тільки в Україні, а й в інших країнах. Як відомо, фінансування виборчих кампаній з Державного бюджету здійснюється на мінімальному рівні. Значно потужними джерелами фінансування є особисті виборчі фонди кандидатів.

За загальним правилом сучасне законодавство передбачає три групи фінансових джерел:

1. Власні кошти політичних партій. До них відносяться: вступні й членські внески, відрахування до партійної каси від платні членів партії, що посідають

політичні пости (депутати парламенту, члени уряду тощо); прибутки від партійних заходів (проведення виставок, лекцій, фестивалів тощо), прибутки від майна та підприємницької діяльності.

2. Приватне фінансування. Основними джерелами фінансування є добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб (грошові внески, подарунки тощо). Пожертви приватних юридичних осіб складають за загальним правилом значну частину партійних бюджетів, особливо в період проведення виборів.

3. Державне фінансування. Сучасному законодавству відомі різні форми державного фінансування політичних партій: загальне і спеціальне і т. д. Загальне (нецільове) фінансування – надання державних субсидій на поточну діяльність політичних партій головним чином організаційного характеру (утримання партійного апарату, проведення з'їздів та конференцій, оренда приміщень, придбання обладнання і т. д.) Спеціальне фінансування – субсидювання певних видів діяльності (проведення виборчих кампаній, діяльності парламентських фракцій). Фінансова підтримка держави стає особливо необхідною за сучасних умов, коли активна участь у політичному житті, і передусім у виборчому процесі, вимагає все більших матеріальних затрат, на які не вистачає ні власних коштів політичних партій, ні добровільних приватних пожертв.

Слід зазначити, що проблема державного фінансування в Україні була поставлена на порядок денний, ще у 1992 році, коли готувався закон про об'єднання громадян, який поширювався і на діяльність політичних партій. У березні 2003 році з ініціативи народного депутата України Ігора Гриніва Верховна Рада розглянула підготовлений і внесений ним проект Закону України "Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій", який передбачає за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України фінансування статутної діяльності партій не пов'язаної з участю у виборах до органів державної влади, місцевого самоврядування та відшкодування витрат партій та партій, що входили до виборчих блоків, пов'язаних із фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час виборів народних депутатів України.

Найважливішою складовою частиною регламентацій фінансової діяльності політичної партії є сукупність норм, що регулюють організацію та діяльність механізму всеохоплюючого державного контролю. У широкому розумінні цей механізм включає в себе: державні органи, що здійснюють контроль; об'єкти контролю; склади фінансових правопорушень і відповідальність партій за їх скоєння. Відповідно до розділу IV Закону України "Про політичні партії в Україні", основними об'єктами фінансового контролю є: джерела фінансових ресурсів партій (контроль за використанням тільки дозволених джерел); прибутки, отримувані з легальних джерел (контроль за дотриманням встановлених лімітів пожертвувань під час загального й цільового фінансування, наприклад, під час фінансування виборчих кампаній); витрати партій.

Потреба партій у фінансуванні власної діяльності породжує дві основні проблеми: корупцію в політиці (надання певних послуг в обмін на фінансову підтримку) та нерівність можливостей партій у боротьбі за політичну владу (їдеться про нерівномірний розподіл організаційних, кадрових, фінансових

ресурсів, що перешкоджає повноцінній конкуренції між різними партіями). Фінансова база політичних партій завжди становила неабиякий інтерес як для дослідників, так і для політичних конкурентів, та й для простих виборців, залишаючись до певної міри "terra incognita". Доволі поширеним залишається уявлення про те, що гроші є вирішальним чинником у діяльності партій взагалі та в успішному проведенні виборчих кампаній, зокрема. Таку думку не слід приймати як істину в останній інстанції – далеко не завжди великі гроші спрацьовували на перемогу політичної сили, що їх мала.

Сучасна держава активно втручається у таку делікатну сферу, якою є фінансова діяльність політичних партій, що раніше практично знаходилася поза її впливом. Масштаби такого впливу постійно зростають, посилюється його обмежувальний характер. Про це, зокрема, свідчить інтенсивний розвиток законодавства, що регламентує фінансову діяльність партій, та його спрямування. Головна проблема полягає в тому, що фінансування партій закрито від суспільства, хоча воно й прагне пильно стежити за цим процесом.

Підсекція

"ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА"

*Н.О. Балабанова, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
tiesto4ka@gmail.com*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРАВОВА ДЕРЖАВА В УКРАЇНІ

Проблема формування та розвитку громадянського суспільства в Україні тривалий час знаходиться в центрі політико-правових досліджень та дискусій, в яких значна увага приділяється дослідженню взаємозв'язку громадянського суспільства і правової держави. При цьому одні дослідники виходять з бажання підкреслити, що, проголосивши себе суверенною і незалежною, Україна стала демократичною правовою державою, з розвиненим громадянським суспільством, а інші – з прагнення довести, що побудова такого типу суспільства і держави є справою більш віддаленої перспективи.

Українські політологи звернулись до проблеми громадянського суспільства відносно недавно – з 90-х років ХХ століття. Проблема взаємовідносин громадянського суспільства і держави поставлена і вирішується українськими вченими у декількох аспектах: історичному, ціннісному, структурно-функціональному, конкретно-соціологічному.

Первинні витоки громадянського суспільства в Україні українські вчені знаходять у встановленні громадівської власності на землю Княжої доби. Тоді надмірним зазіханням держави на вільність і права людей протистояло козацтво. Навіть коли держава потрапляла під іноземне, польське чи російське політичне та ідеологічне панування, козацтво проявляло непохитну волю і рішучість відстоювати свої вільності і права.

Сьогодні, на думку таких дослідників як М. Михальченко, Ф. Рудич, А. Пархев, держава лише декларує своє прагнення бути підґрунтям громадського суспільства, але значні зусилля докладає, щоб якомога більше контролювати суспільні процеси, ставити себе вище громадянського суспільства. Це ставить серйозні перешкоди на шляхах розвитку останнього, адже громадянське суспільство формується як "знизу" – через самоврядування народу, так і "зверху" – через встановлення такого конституційного ладу, який би створював політично-правові, економічні, ідейні культурні передумови для прояву ініціативи та самодіяльності мас. Мова йде про те, що держава має бути демократичною і правовою.

З точки зору структурно-функціонального підходу громадянське суспільство виступає як асоціація самоврядних, незалежних індивідів та сукупності зв'язків співпраці, співробітництва, діалогу ніж ними. З об'єктивної сторони – це система відносно незалежних від держави інституцій, спрямованих на реалізацію і захист переважно приватних інтересів, потреб людей демократичного суспільства. З суб'єктивної сторони громадянське суспільство вимагає і можливе за умов певного рівня політичної свідомості, політичної культури, історичних традицій, накінець, громадянської активності.

Крім того, вважають українські вчені, громадянське суспільство має формуватись і на плюралістичній ідеології, реальному праві громадян відстоювати право на різноманітні ідеї, концепції, доктрини.

Аксіологічний аспект дослідження проблеми громадянського суспільства передбачає глибокий аналіз внутрішньої цінності громадянського суспільства, яке має виступати опосередковуючою ланкою між вільною особистістю та правовою державою і сприяти тим самим вирішенню важливих завдань, які не може адекватно вирішити держава – реалізації потреб людини як самостійної, вільної, самоврядної особистості.

Формування громадянського суспільства є передумовою розвитку демократичної держави. Чим більш демократичною є влада держави, тим більше простору відкривається діяльності структур громадянського суспільства. Важливим є те, що певні інститути і феномени політично-громадського життя належать водночас і правовій державі і громадянському суспільству. Йдеться про політичні партії, клуби "за інтересами", політичну культуру, державні та недержавні засоби масової інформації тощо. Накінець, вищі інтереси громадянського суспільства охороняються правовою державою та її головними інституціями – законодавчим органом, судом, прокуратурою, міліцією тощо.

Правову державу характеризує багатопартійність, можливість легальної діяльності як правлячих кіл, так і опозиційних політичних об'єднань громадян. Вимоги нормативно-правових актів правової держави поширюються на діяльність усіх громадських і політичних інституцій, усіх громадян, на усі без виключення сфери суспільства. Будь-яка суспільно важлива інформація у правовій державі є доступною для громадян, а засоби масової комунікації – мають бути максимально незалежними від держави.

Таким чином, наявність правової держави свідчить про певний рівень розвитку держави з панівними принципами рівності людей перед правовими

нормами, про верховенство права, про сувору відповідність законів держави правам людини.

Слід зазначити, що правова держава не є завершеною соціальною владною конструкцією, вона залежить від ступеню розвиненості правової системи, а остання у свою чергу має бути "правовою", передбачати проголошення, реальне втілення в законі, запровадження та захист прав людини.

За Конституцією 1996 року (ст. 1) Україна оголошена суверенною, незалежною, демократичною, правовою, соціальною державою. Але це положення віддзеркалює бажаний стан держави, якого ми маємо досягнути в процесі демократичного розвитку.

К.В. Бородюк, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
eka_ukr@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Не зважаючи на те, що Україна є незалежною суверенною державою протягом 19 років, процеси, що відбуваються в українському суспільстві науковці детермінують, як "трансформаційні". Поняття трансформації відображає особливий момент розвитку українського суспільства, який характеризується переходом від того, чого вже немає (тоталітаризм, планово-адміністративна економіка, соціальна рівність), до того, чого ще немає, але має бути (демократія, правова держава, ринкова економіка, розвинуте громадянське суспільство). Попри ряд змін, що відбулися в соціально-політичній сфері за роки незалежності українське суспільство є перехідним, його характерними рисами є: 1) руйнування старих соціальних інститутів та виникнення нових соціальних інститутів, які не контролюються державою; 2) крах ідеологічних традицій, розмивання моральних норм, правовий нігілізм; 3) радикальна зміна принципів соціального порядку в усіх сферах життя; 4) криза всіх сфер функціонування суспільства як результат соціального нігілізму стосовно попереднього історичного досвіду; 5) ірраціональність соціальних процесів; 6) актуалізація ідей націоналізму, сепаратизму.

Вище перераховані особливості українського соціуму, а також суперечливість політичних та соціально-економічних реформ, що мають не систематичний, а фрагментарний характер ускладнюють формування громадянського суспільства в Україні. Те, що громадянське суспільство в Україні набуло формальної інституціоналізації, слабо структуроване, неорганізоване порівняно з державою є результатом, по-перше, відокремленої побудови держави і громадянського суспільства, по-друге, прагненням синтезувати та інтраполювати західні моделі громадянського суспільства, без урахування національних, політичних, економічних, соціальних та культурних особливостей. Принципова помилка полягає у нерозумінні того, що нормативної (універсальної) моделі формування громадянського суспільства не існує. "Громадянське суспільство з притаманними йому функціями за своєю суттю є максимумно наближеним до соціальної сфери і має розглядатися як феномен,

що утворюється конкретним суспільством, а не як універсальна формула, яку можна застосувати до будь-якого суспільства" [Матвійчук Т. Соціальні реалії в політологічній тематиці // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 94]. У кожній країні існують певні модифікації моделей громадянського суспільства, які сформовані відповідно до історичних, національних чи політичних особливостей, а також суб'єктивних чинників.

Попри вище зазначене, у формуванні громадянського суспільства в Україні є й позитивні зрушення. На сьогодні сформована розгалужена мережа інститутів громадянського суспільства серед яких багаточисельні політичні партії, громадські організації, профспілки та інші недержавні організації. За останні роки державними органами проводиться робота по сприянню становленню та розвитку громадянського суспільства. Прикладом є ухвалення Кабінетом Міністрів України 21 листопада 2007 р. Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. Мета цієї Концепції полягає у створенні сприятливих умов для подальшого розвитку громадянського суспільства та зміцнення демократії в Україні. Очікуваним в результаті реалізації Концепції є забезпечення подальшого розвитку громадянського суспільства та зміцнення його інститутів; налагодження комунікації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства; підвищення рівня громадянської культури суспільства, активізація участі громадян у діяльності державних інститутів, формуванні та реалізації державної політики; розвиток волонтерського руху, благодійництва і меценатства.

Виходячи з того, що "громадянське суспільство – це автономна, плюралістична, самоорганізована система, зв'язків, відносин і взаємодії громадян та їх груп, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для захисту та реалізації різноманітних інтересів і прав людини, що виявляється у створенні ними відповідних інститутів і самодіяльних організацій, яка забезпечує поєднання індивідуального та спільного інтересу і гарантує права людини і громадянина" [Цвех В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – С. 116], пріоритетними напрямками державної політики України у сфері формування та розвитку громадянського суспільства мають бути заходи спрямовані на:

- ✓ формування правової держави, яка має створити правове поле, що гарантує не лише права та свободи громадянина, а й єдині правила гри для всіх членів громадянського суспільства, і здійснювати контроль над дотриманням нормативного порядку;

- ✓ творення чіткої та розвинутої соціальної стратифікації (оскільки саме в соціальній стратифікації та в межах соціальних груп створюються умови для плюралізації та артикуляції інтересів, а також для їх агрегації) і середнього класу оскільки, саме він складає соціальну базу громадянського суспільства, а його представники характеризуються високим рівнем ініціативності та адаптивності;

- ✓ перехід до ринкової економіки;

- ✓ створення політичних партій "знизу" – основний канал політичної активності громадян, який забезпечує ефективний зворотній зв'язок між суспільством та державою;

✓ розвиток недержавних ЗМІ, які припинять обслуговувати приватні і вузькогрупові інтереси, а забезпечать інформаційний плюралізм, відкритість інформаційного простору, а також мобілізацію громадськості довкола ідеї громадянського суспільства;

✓ утвердження громадянської політичної культури, яка сприятиме виникненню в кожного громадянина активної життєвої позиції і високої громадянської відповідальності.

*Н.А. Вайнілович, асп., НТУУ "КПІ", Київ
nalina.vaine@gmail.com*

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Однією з умов існування та розвитку громадянського суспільства є наявність громадянських соціальних інститутів, які покликані вирішувати гострі соціальні проблеми різних груп населення, і в тому числі зміцнювати толерантність, вирішувати соціальні конфлікти тощо. Окрім суспільної користі, підвищується статус людини: як суб'єкта громадської діяльності (коли зосереджується увага на індивідуальних потребах) та як активного учасника цього процесу.

На сьогоднішній день існує низка проблеми під час взаємодії між державою та інститутами громадянського суспільства: низька активність людей, навіть коли постає необхідність вирішення особистих питань, низький вплив громадських структур на політичні, економічні тощо рішення, що приймаються владою; недостатність співпраці третього сектору зі владою, коли остання не уважно ставиться до потреб першого, наприклад, не враховуючи витрати на соціальну сферу при формуванні бюджету, а також недовіра з боку обох сторін щодо спроможності іншої допомоги або бути компетентною в певних питаннях; недостатня правова база для ефективної взаємодії обох сторін, а також часто непрофесіоналізм суб'єктів третього сектору, які виступають лідерами, але невміло представляють власні інтереси [Общественные институты – реальная социальная сила развития гражданского общества в России: Сборник статей по материалам заочной Международной научно-практической конференции / Под ред. О.А. Копцевой. – М., 2006. – 170 с.]

Основу громадянського суспільства вбачають в різному: одні вважають, що його формують саме некомерційні організації (НКО), інші – що це справа соціальних рухів, бо саме ініціатива громадян змінює політичну культуру, вводить нові цінності, впливає на розвиток солідарності тощо. До таких ініціатив відноситься волонтерська діяльність, яка орієнтована на взаємодію між людьми, взаємодопомогу, підтримку. Проведене дослідження Фондом "Общественное мнение" в Росії серед людей віком від 18 років і старше (всього 34 тис. респондентів) виявило, що 7,7% росіян (більше жінок, ніж чоловіків) займаються саморозвитком, самоосвітою, приймають участь в діяльності НКО, практикують волонтерство, тобто займають активну громадянську позицію. Ця група виступає ядром соціальної бази громадянського суспільства. Кожний третій з цієї групи має вищу освіту та дає високий рівень свого матеріального

стану, кожний сьомий є москвичем. Жителі сільської місцевості не займають активної громадської позиції: 43% не витрачають свій вільний на громадську діяльність. Всі респонденти цього опитування були схожими у думці, що НКО не мають особливого впливу на вирішення певних питань в районі (місті, селі) (2% "за"), основною фігурою в цьому є місцеві органи влади (72% "за") [Мерсіянова І.В. Социальная база российского гражданского общества // Общественные науки и современность. – 2009. – № 4. – С. 35-46]. На думку автора, така ж ситуація відбувається і в українському суспільстві: хоча третій сектор і активно проводить свою діяльність (особливо у соціально ній сфері), кількість НКО зростає, та все ж таки державні органи влади мають основний вплив на функціонування системи соціального забезпечення, хоча вирішення поточних соціальних проблем населення не відбувається в повному обсязі.

Взагалі, можна виділити наступні причини виникнення волонтерського руху (за Л.Саламоном, директором центру з вивчення проблем громадянського суспільства при університеті Дж. Хопкінса): виникнення сумнівів у спроможності держави вирішити все соціальні проблеми; розвиток комунікативних технологій, що полегшує процес об'єднання людей (70-80 рр. XX ст., Захід); економічний підйом (60-70 рр. XX ст., Захід), що сприяло розвитку третього сектору [Кудринская Л.А. Добровольческий труд как объект и предмет социологической науки // Перспективные направления развития теоретической социологии в России рубежа XX-XXI веков / Под ред. В.А.Мансурова, С.И.Григорьева. – М.; Барнаул: Изд-во АРНЦ СО РАО, 2003. – С. 348-359]. Згідно з дослідження Університету Хопкінса, волонтерство поширене краще там, де комерційний сектор досяг високого рівня розвитку. Важливою є і роль сім'ї, коли діти наслідують поведінку своїх батьків. Не аби який вплив має ЗМІ. А одним з найважливішим каналів поширення волонтерства є інститут освіти, бо, наприклад, саме студентство є одним з найактивніших учасників громадянських ініціатив.

Отож, для громадянського суспільства важливим є те, що третій сектор виступає посередником між різними соціальними групами та державою. За даними дослідження Університету Дж. Хопкінса в 36 країнах Європи, в третьому секторі зайнято 4,4 % економічно активного населення, серед яких 1,6 % – волонтери, що відповідає більше як 131 мільйони людей. Тому держава зі свого боку має сприяти розвитку громадянських ініціатив, не створюючи перешкод у формі законодавчих, адміністративних та інших обмежень, а навпаки – надавати всебічну підтримку громадянам в можливості активно приймати участь в будованні громадянського суспільства.

І. Добржанська, здобувач, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, Чернівці
ivlasenko@list.ru

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Упродовж більшої частини еволюції, погляди на роль жінки в суспільстві мають яскраво виражений дискримінаційний характер. Жіночий початок асоціюється в переважній більшості філософських систем чимось нижчим, похі-

дним, вторинним, а подекуди – шкідливим і небезпечним для нормального функціонування суспільства й держави. Справжнім імпульсом до кардинального перегляду окреслених оцінок ролі жінки в суспільно-політичній сфері стала епоха Нового часу й пов'язані з нею трансформації в найважливіших сферах життя соціуму. Разом з тим, даний перегляд далеко не завжди відрізнявся послідовністю, всебічністю й реалістичністю, що, безумовно, не могло не накласти відбиток на більш пізню, у тому числі сучасну, гендерну та антигендерну соціально-філософську й політичну думку, кожна з яких по-своєму повна крайностей і протиріч. Всі ці обставини, роблять доцільним зважене, критично осмислене використання закордонних наробітків і підходів до проблем громадянського суспільства, його становлення й еволюції, а також до оцінки ролі жінок у даних процесах.

Під час політичних трансформацій в Україні сформувалися економічні, політичні й духовні підстави розвитку громадянського суспільства. В економіці ними виступають різноманітні форми власності, а також ринкові відносини, які створюють передумови для формування середнього класу, енергійних, самостійних і відповідальних людей. У політиці ними є поділ влади, ідеологічне розмаїття й політичний плюралізм, доступ громадян до участі в державних і суспільних справах, різні права й свободи. У духовній сфері такими підставами служать відсутність монополії однієї ідеології й світогляду, свобода совісті й віросповідання. Разом з тим, оцінюючи громадянське суспільство України, багато хто вказує, що сформовані в тому чи іншому виді структури й елементи громадянського суспільства існують лише формально й не наповнені реальним змістом [Гендерна перспектива / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2004. – С. 48]. З одного боку, слабкість інститутів громадянського суспільства обумовлена непослідовністю й незавершеністю демократичних перетворень в основних сферах громадського життя, відсутністю належної відповідальності державної влади за порушення нею прав і свобод людини, низьким рівнем політичної й правової культури населення. З іншого боку, позначаються неминучі витрати складного процесу звільнення свідомості українців від деформацій, породжених багатовіковим, заснованими на приматі державного начала й всемогутньої бюрократії соціополітичним досвідом.

Однак, незважаючи на всі труднощі й перипетії сучасного періоду розвитку України, можна з повною впевненістю говорити про те, що громадянське суспільство через такі його інститути, як громадські об'єднання й організації, поступово стає відносно стійким явищем соціально-політичного життя. Сьогодні цілий спектр громадських організацій відбиває різні ідейно-політичні плинні й підходи – від вкрай лівих до радикально-ліберальних, але головне – він досить чітко структурований за професійною приналежністю, соціальним станом, віком і статтю. Останнє бачиться особливо важливим, оскільки сучасне українське суспільство, крім усього іншого, необхідно розглядати як представлене двома гендерними групами, взаємини між якими розвиваються часом досить багатогранно й навіть суперечливо – від співробітництва до суперництва, від взаємоповаги й взаємодопомоги до неприйняття й байдужості.

Слід вказати, що динаміка розвитку жіночих організацій й їх взаємин з державою поступово набуває позитивного характеру. Сьогодні в Україні створюється нормативна база, сформувалися плідні робочі відносини практично всіх найбільш значимих жіночих організацій з державними органами влади [Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління. – Х.: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. – С. 138]. Разом з тим, процес остаточної інституціоналізації й ідентифікації, у тому числі ідейно-політичної, жіночих об'єднань й організацій поки ускладнюється наявністю низкою факторів. Головні з них пов'язані з тим, що ставлення владних інститутів до жіночих організацій досить часто носить кон'юнктурний характер, зумовлений, зокрема, ступенем підтримки у виборчих кампаніях; в українському законодавстві поки не пророблені механізми, що регулюють форми взаємодії органів влади й жіночих організацій, а також способи громадського контролю за гендерною політикою контролю; досьогодні спостерігається дискримінація участі жінок в процесі прийняття державних рішень; нарешті, сама гендерна політика як і раніше залишається на периферії діяльності держави.

У сучасній Україні роль громадських, у тому числі жіночих, організацій особливо важлива. Жіночі організації сьогодні виступають як зацікавлений посередник між особистістю, суспільством і державою, вони вже встигли продемонструвати свої здатності бути активним суб'єктом успішного розвитку українського суспільства на шляху формування громадянського суспільства й правової держави. Жіночі організації беруть активну участь у найважливіших сферах життя українського суспільства – політичній, економічній, освітній, культурній, а також мають систему постійних міжнародних контактів. Основними формами такої участі є акції й заходи, що організуються з ініціативи жіночих організацій або в тісній взаємодії з іншими суспільними структурами, політичними партіями, органами влади й управління різного рівня. Тим самим, жіночі організації грають досить помітну роль у процесі становлення громадянського суспільства в сучасній Україні.

Водночас, говорити про повне виконання жіночими об'єднаннями своїх цілей і завдань уявляється передчасним. У даного типу громадських організацій ще далеко не вичерпаний конструктивний й інтегративний потенціал, що може бути використаний для залучення українських жінок у суспільно-політичне життя країни, перетворення їх з пасивних об'єктів, що сліпо підкоряються вказівкам зверху на активних суб'єктів політичного процесу, здатних тверезо мислити й раціонально діяти. Саме такі жінки здатні зміцнити основи громадянського суспільства та зробити процес його формування в Україні незворотним.

С.І. Ілляшов, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
deus_4el@mail.ru

ІНСТИТУТ ОПОЗИЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Одразу слід зауважити, що мова йтиме виключно про опозицію політичну, тому усі згадані нижче поняття вживаються у ракурсі їх співвідношення із полі-

тичною сферою життя суспільства. Дослідження опозиції здійснювали переважно західні вчені. Основними здобутками у цій царині вважаються дослідження Р. Даля, Дж. Сарторі та Х. Лінца. Значну увагу цьому питанню приділяли також О. Кіршхаймер, Р. Макрідіс, Д. Елерз, Е. Шилз, Р. Паннет, А. Алібасік, К. Палескі, Є. Колінські. На пострадянському просторі типи й моделі політичної опозиції досліджували О. Циганков, С. Поршаков, У. Кириченко, С. Телешун та інші. Починати дослідження слід з розмежування понять опозиції як явища суспільного життя і опозиції як інституту, що є одним із елементів політичної системи та громадянського суспільства. З одного боку, опозиція – протиставлення одних поглядів чи дій, зокрема у політиці, іншим. З іншого, – це партія або група, що виступає врозрід із думкою більшості або з панівною думкою і висуває програму альтернативної політики, інший спосіб вирішення проблем. В такому разі опозиція як група людей, що складають певну організацію, є носієм опозиції як ідейного супротиву, тобто опозиційних поглядів, ідей та міркувань. Також термін опозиції часто вживається для позначення публічного виступу проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах – тоді він буде носити характер висловлення протилежних поглядів.

Виходячи із наведених визначень, пропонується до розгляду підхід, згідно з яким опозицію буде розумно розглядати як деякий послідовний процес, що складається з трьох основних стадій: 1) формування альтернативних поглядів, їх кристалізація; 2) створення організацій, об'єднань для відстоювання інтересів тих людей і груп, які підтримують запропоновані на першому етапі ідеї; 3) публічне висловлення зведених до єдиної системи, чітко сформульованих ідей, та їх донесення до відома громадськості і панівної верхівки. Іноді опозицією називають не лише протилежні погляди й думки, але й викликані ними ворожі наміри та дії – тоді мова може йти про 4у стадію, а саме стадію переростання простого вираження опозиційних ідей у намагання їх підтвердити на практиці шляхом активного супротиву владі.

Якщо розглядати політичну опозицію не лише у широкому (як вияв суспільного інакомислення та невдоволення існуючим режимом), а й у вузькому значенні – як інститут політичної системи, то можна запропонувати два основних підходи до визначення сутності політичної опозиції: функціональний та структурно-організаційний. В межах функціонального підходу робиться акцент на призначенні та функціях опозиції, в межах другого – підкреслюється роль опозиції як інституціональної складової політичної системи та ставиться наголос на суб'єктах опозиції. Основними функціями опозиції у демократичній політичній системі виступають: 1) репрезентація інтересів; 2) комунікативна функція; 3) критика та формування альтернатив у політиці; 4) зняття громадського невдоволення; 5) участь у вирішенні конфліктів [Вінничук Н.Ю. Політична опозиція як інститут сучасної демократії: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – С. 3]. Також можна вести мову про функцію легітимізації пануючого режиму, оскільки навіть не наявність опозиції, а сама можливість її існування, гарантоване законодавством право на інакомислення свідчить про рівень демократичності-антидемократичності режиму та відповідно його потенційної підтримки населенням.

Одне з найважливіших завдань, які виконує інститут політичної опозиції є акумулювання суспільних поглядів, інтересів, потреб та вимог щодо необхідності трансформації існуючого режиму, їх лаконічне і чітке формулювання та донесення до відома владних структур. Дійсно, в сучасному світі опозиція виступає одним із інститутів громадянського суспільства – певним посередником між громадянами та владою, що забезпечує донесення розмаїтих суперечливих суспільних вимог до владарюючої верхівки у адекватній зрозумілій формі із наголосом на найголовніших моментах. Саме такий "посередник" сприяє трансформації політичної системи, зазвичай її демократизації та поляризації. Тут необхідно згадати про модель політичної системи Д. Істона, в межах якої інститут опозиції буде займати проміжне місце між входом та виходом, підтримуючи постійний зв'язок між ними та вимагаючи певної відповіді, реакції влади на вимоги суспільства.

Для більш повного розуміння феномену опозиції слід розглянути її класифікацію. Беручи за основу різні критерії, можна визначити такі типи політичної опозиції: 1) за характером змін, які прагне внести в існуючу систему – структурна і неструктурна; 2) за рівнем дотримання вірності тим цілям, які на неї поклали прихильники опозиції – відповідальна і невідповідальна; 3) за рівень супротиву панівному режиму – лояльна, нелояльна та напівлояльна; 4) за фактом представленості в парламенті – парламентська і непарламентська; 5) за характером засобів досягнення своєї мети – активна і пасивна [Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М.: Интерпакс, 1995. – С. 45]. Так, кожен опозицію можна розглядати під кутом зору кожного з наведених критеріїв і тоді ми будемо мати перелік якісних ознак кожної конкретної політичної опозиції, що й визначають її місце, роль й вагомість у політичній системі того чи іншого державного або державно-політичного утворення.

Підсумувавши усе вищезазначене, можна дати визначення інституту політичної опозиції: політична опозиція – це організована політична сила, яка контролює і піддає критиці дії влади, пропонує альтернативний політичний курс, а також може мати на меті завоювання влади і зміну політичного режиму задля реалізації цілей, покладених на неї суспільством та трансформації існуючого режиму відповідно до своїх (опозиційних попередній владі) поглядів, ідей та переконань.

Д.О. Ковтун, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
darya_politology@mail.ru

ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Поняття "суспільство" не має одного точного визначення. Загалом суспільство прийнято розуміти як систему взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і

---

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Шляхтун П.П.

встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм. Суспільство, яке розглядається в конкретну історичну епоху, характеризується наявністю певної системи відносин : економічних соціальних, політичних, соціокультурних. Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я.

Поняття "громадянське суспільство" також не має одного конкретного визначення. Зазвичай воно тлумачиться як "сфера недержавних суспільних інститутів і відносин; громадянське суспільство – це все те в суспільстві, що не є державою і державним" [Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. – К.: Либідь, 2005. – С. 95]; як система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку. Не кожне суспільство можна назвати громадянським суспільством, тобто суспільством із достатньо розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами; незалежним від держави, але взаємодіючим із нею. Громадянським суспільством можна назвати таке суспільство, у якому головною діючою особою є громадянин як автономна особа, тобто як суб'єкт, який усвідомлює себе вільним членом суспільства (і вільним в першу чергу економічно, тобто таким, який має право вибору форм і видів трудової діяльності, у тому числі підприємницької).

Громадянське суспільство, як і суспільство в цілому, має певну структуру, яку складають такі сфери: економічна, соціальна (різноманітні соціальні спільноти- класові, етнічні, демографічні, професійні тощо та відносини між ними), політична (недержавні політичні інститути – політичні партії, громадські організації, рухи, органи місцевого самоврядування, недержавні ЗМІ), духовна (школа, церква, недержавні культурно-мистецькі заклади).

Економічну основу громадянського суспільства становить недержавна власність, яка існує у таких формах: індивідуальній (суб'єктами є індивіди та домашні господарства), колективній (суб'єктами є акціонерні товариства, кооперативи, громадські об'єднання і організації), муніципальній (суб'єктами є територіальні громади). "Формування громадянського суспільства супроводжується появою різних форм власності та перевагою приватного капіталу. У розвиненому суспільстві діє розгалужена ринкова інфраструктура, що підлягає регулюванню. Ці чинники спричиняють ділову активність, заповзятливість людей" [Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Шемшученка Ю.С., Бабкіна В.Д., Горбатенко В.П. – К.: Генеза, 2004. – С. 217]. Наявність у громадян власності на засоби виробництва робить їх незалежними від держави в економічному відношенні. І, навпаки, одержавлення власності призводить до ліквідації основи громадянського суспільства, що, в свою чергу, робить громадян повністю залежними від держави як роботодавця. Тому особливо важливо свобода підприємницької, трудової і споживчої діяльності.

Економічна основа є фундаментом громадянського суспільства, його визначальною сферою. Наприклад,

К. Маркс розглядав громадянське суспільство передусім як сферу матеріального і економічного життя людей. Основою такого суспільства є приватна власність як гарантія відносної самостійності громадянського суспільства щодо держави. Остання є похідною від громадянського суспільства. "Візьміть певний ступінь розвитку виробництва, обміну і споживання, і ви матимете певний суспільний лад, певну організацію сім'ї, станів або класів, словом, певне громадянське суспільство. Візьміть певне громадянське суспільство і ви матимете певний політичний лад, який є тільки офіційним вираженням громадянського суспільства" [Маркс К. Маркс – Павлу Васильовичу Анненкову в Париж, 25 грудня 1846 р. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 27. – С. 388].

Зараз актуальним є питання про вплив громадянського суспільства на економічний розвиток. На думку деяких політиків, "це міф. Активне, розвинене громадянське суспільство веде до зростання приватного підприємництва, але між економічним зростанням і громадянським суспільством немає прямо пропорційної залежності. Добре структуроване громадянське суспільство може бути природним партнером ринкової економіки. При високому стандарті життя в громадян є час і гроші для суспільного навантаження. Але вбачати причинно-наслідковий зв'язок між розквітом громадянського суспільства й розквітом економіки – значить віддаватися самообману" [Литвин В. Гражданское общество: мифы и реалии // Факты и комментарии. – 2002. – № 3. – С. 5].

О.І. Косілова, ст. викл., НАСБ України, Київ

ПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Політичні інтереси є однією з найбільш важливих категорій політології та рушієм суспільного розвитку. Політичні інтереси характеризують суб'єкта політики як діючу силу, що прагне закріпити своє панування над конкретними політичними умовами і забезпечити реалізацію його потреб. Виникнення політичного інтересу означає, що становище суб'єкта політики породжує певну політичну мету й вимагає від нього певних дій задля досягнення цієї мети. Загалом поняття "інтерес" визначається як увага, зацікавлення в чомусь чи в комусь; спрямування думки на певний предмет, те що примушує когось, (щось) слугувати на користь когось; прибуток, вигода та інше. Особливістю політичного інтересу полягає у тому, що він тісно пов'язаний з механізмом та зі способом здійснення влади в суспільстві.

Таким чином, політичний інтерес – це спрямованість дій суб'єкта політики на постановку й досягнення політичної мети залежно від можливості вирішення того чи іншого політичного завдання [Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – С. 257]. Спосіб реалізації політичних інтересів різнорівневих суб'єктів політики є своєрідним індикатором демократичності державного управління, ступінь замученості громадян у політику та відображає загальний рівень правотої та політичної культури.

Національні інтереси можна визначити, як реальну основу дій нації й держави, спрямованих на виживання, функціонування й розвиток, сукупність

національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії й тактиці у сфері національної безпеки [Ковальський В., Маначинський О., Пронкін Є. Національні інтереси: загрози та їх нейтралізація // Віче. – 1994. – № 7. – С. 57–62].

Політичні інтереси виступають важливою складовою національних інтересів. В Україні в умовах державотворення реалізація національних інтересів має відігравати особливе значення, оскільки пріоритетні національні інтереси спрямовуються на подальшу консолідацію спільноти, на збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами. У законі України "Про основи національної безпеки України" визначено головні пріоритети національних інтересів України до яких відносяться: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентноспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення та інше.

Важливо також розмежовувати державні інтереси та національні інтереси. У суспільній свідомості традиційно більшість національних інтересів ототожнюється з державними інтересами. Таке розуміння національного інтересу обумовлено тим, що важливою сферою державних інтересів є національна безпека, яка означає здатність до ефективного захисту територіальної цілісності держави, гарантії економічних відносин з зовнішнім світом на прийнятних для неї умовах, захист від зовнішніх і внутрішніх загроз. На думку А. Возженнікова, "ножиці" між національними інтересами, підґрунтя яких повинно становити життєво важливі інтереси особистості і суспільства, й державними інтересами, тобто інституціональними інтересами політичної влади суспільства, ефективно існують на різних етапах суспільного розвитку. Розбіжності між ними особливо наочно виявляються під час різноманітних соціальних конфліктів і потрясінь (революції, громадянські війни, непопулярні акції держави на зразок афганської війни тощо) [Возженніков А.В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. – М.: НПО "МОДУЛЬ", 2000. – С. 24].

Першоосновою, яка обумовлює політичну безпеку України як систему певних заходів, установ, функцій держави і суспільства, має стати зростаюча потреба і можливість безперешкодної реалізації політичних інтересів країни, народу, суспільства, громадян. Сьогодні ці інтереси полягають у розвитку таких політичних відносин, форм влади, механізмів державного управління, у висуванні таких політичних лідерів і сил, які б забезпечили найбільш ефективне вирішення проблем подолання кризи, подальший сталий розвиток країни, підвищили матеріальний і духовний життєвий рівень народу, консолідували і активізували його можливості у створенні правової держави і громадянського суспільства.

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

За роки незалежності Україна досягла помітного прогресу у створенні демократичних інституцій та зміцненні демократичних процедур. Однак, сучасний етап демократичної трансформації нашої держави демонструє, що їй так і не вдалося створити стабільну та ефективну систему державної влади. Про це свідчать: складний та затяжний процес формування правлячої коаліції та посилення суперечностей всередині неї, продовження протистояння між гілками влади та коаліцією і опозицією, загострення протиріч між Кабінетом Міністрів України і Секретаріатом Президента України, тривале блокування роботи Верховної Ради України, подальше падіння й без того низького рівня довіри громадян до всіх органів державної влади.

Дієвим інструментом створення ефективної системи державної влади та її легітимації може стати більш широке залучення до вироблення та реалізації державної політики інститутів громадянського суспільства, зокрема, неурядових громадських організацій (НУО). Тому, зростає актуальність аналізу та пошуку можливих шляхів удосконалення форм такого залучення.

Можливості партнерських стосунків між органами влади та інститутами громадянського суспільства розширюються, зокрема, завдяки позитивним тенденціям у становленні останніх. Вже протягом багатьох років в Україні спостерігаються достатньо помітні процеси зростання кількості організацій громадянського суспільства; поліпшення їх фінансового, технічного та кадрового забезпечення; підвищення їх фахового рівня в обраних сферах діяльності [Опалько Ю. *Форми участі НУО у державній політиці* // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/01.htm>].

За даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, станом на початок 2008 р. кількість громадських організацій зареєстрованих Державним комітетом статистики України сягнула 54862 [Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно правовими формами господарювання станом на 1 січня 2008 року // <http://www.ukrstat.gov.ua/>]. Однак, значна частина зареєстрованих НУО існує лише формально, або ж функціонує епізодично. За оцінками різних незалежних експертів, кількість активно діючих організацій в Україні може становити від 2 – 2,5 тис. [Бистрицький Є. *Передчуття громадянського суспільства* // *Дзеркало тижня*. – 2007. – 11-18 листопада. – № 42] до близько 4-5 тисяч [Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2006 роки: Звіт за даними дослідження / Підготовлено Творчим центром Каунтерпарт; Л. Паливода, О. Кікоть. – К.: БФ "Творчий центр Каунтерпарт", 2006. – С. 4].

---

* Рецензент – д-р філос. наук, проф. Хілько М.І.

Проте, серед розмаїття форм участі НУО у формуванні та провадженні державної політики є сенс зосередитися на тих, які в сучасних українських умовах виявилися найбільш ефективними. Мова іде про неурядові дослідно-аналітичні організації(НДАО), або як їх ще називають, think tanks ("фабрика думок"), залучення яких до вироблення урядової політики, в епоху глобалізації, стало загальносвітовою тенденцією. Посилюється роль НДАО, як виробника якісного та суспільно затребуваного інтелектуального продукту і в Україні [Якименко Ю. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи // Громадянське суспільство. – 2007. – № 2. – С.10].

Основними передумовами суспільного авторитету НДАО є дійсно незалежний характер їх досліджень, відсутність заангажованості політичними, партійними, чи іншими груповими інтересами; використання постійного штату висококваліфікованих фахівців; відкритість і прозорість в роботі; помітна присутність в інформаційному просторі; готовність до співпраці як з громадськістю, так і з органами державної влади.

За час багаторічної діяльності, завоювали собі репутацію добре знаних та авторитетних такі аналітичні інституції, як Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Інститут місцевої демократії, Інститут політики, Міжнародний центр перспективних досліджень, Український незалежний центр політичних досліджень, Інститут трансформації суспільства та ін. Всього, за підрахунками Центру ім. О. Разумкова, в Україні діє понад 380 НДАО, які позиціонують себе як дослідницькі структури [Корені трави – 2: участь громадськості у формуванні політики: У 2 ч. / Упоряд.: Г. Усатенко, О. Боронь. – К.: Фонд "Європа XXI", 2004. – Ч. 1. – С. 24].

Варто відзначити, що станом на сьогодні, найбільш вагомою є роль НДАО у забезпеченні демократичного, прозорого та чесного характеру виборів у органи державної влади всіх рівнів та місцевого самоврядування; участь у роботі громадських рад і колегій створених при центральних органах влади; дослідження стратегічних проблем суспільного розвитку, пошук пріоритетних напрямів їх вирішення; незалежна експертиза законопроектів, урядових програм, владних рішень; співробітництво з державними установами в укладанні стратегічних документів розвитку країни та окремих сфер суспільного життя; моніторинг виконання владних рішень, оцінка їх ефективності та наслідків; дослідження громадської думки та динаміки суспільних настроїв тощо [Опалько Ю. Форми участі НУО у державній політиці // [http://www.niss.gov.ua/Monitor/ May08/01.htm](http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/01.htm)].

Однак, у цілому, НДАО та органи влади ще не досягають високого рівня ефективності у своїй співпраці. Основною перешкодою на цьому шляху є відсутність зацікавленості органів влади у такій співпраці, а також низька поінформованість представників владних структур про діяльність відповідних НДАО та про їх можливості. Правда, також потрібно сказати й про те, що і самі НДАО не завжди можуть вчасно надати інтелектуальний продукт потрібної якості.

Загалом, можемо сказати, що для підвищення результативності співпраці між НДАО та державними інституціями необхідно здійснити ще певні кроки на даному шляху. По-перше, це стосується законодавчого унормування статусу НДАО, по-друге, необхідним є вироблення конкретних механізмів залу-

чення даних утворень до процесу вироблення держаної політики, по-третє, має бути законодавчо визначений статус НДАО як спостерігачів на виборах шляхом внесення відповідних змін у виборче законодавство. За умов таких змін, НДАО можуть стати дієвим інструментом формування та реалізації української держаної політики.

Т.А. Ланин, студ., БГЭУ, Минск, Беларусь*
isgo@bseu.by

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО: ОПЫТ БЕЛАРУСИ И УКРАИНЫ

Гражданское общество – один из феноменов современного общества, являющийся совокупностью социальных образований (групп, коллективов), объединенных специфическими интересами (экономическими, этническими, культурными, политическими и так далее), реализуемыми вне сферы деятельности государства и позволяющими оказывать влияние на систему государственности в целом. В современном понимании гражданское общество – это общество с развитыми экономическими, политическими, правовыми и культурными отношениями между людьми, независимое от государства, но взаимодействующее с ним.

Основными институтами гражданского общества, посредством которых удовлетворяются личные и групповые интересы, выступают политические партии, общественные организации и объединения, независимые средства массовой информации, правовые нормы, регулирующие отношения собственности, свободу участия в выборах, собраний и объединений и т. п. И как наивысшая ценность – максимально благоприятные условия для самореализации и удовлетворения материальных и духовных потребностей человека.

В 90-е годы в странах постсоветского пространства, в связи с переходом к новой системе хозяйствования – смешанной экономике, в которой наряду с государственной, также функционируют коллективные (акционерные) и частная формы собственности. Процессы связанные с этим переходом явились основными предпосылками для коренной реформации системы гражданского общества в Беларуси и Украине. Появляется более гибкая система правовой поддержки частных инициатив, происходит расширение межкультурных связей на основе развития разнопланового международного сотрудничества. Социально-политические изменения постепенно приводят к определенной стабилизации и определению сфер влияния государства и гражданского общества.

В целом, процесс становления гражданского общества текущего типа в Беларуси и Украине имел больше сходств, чем различий, обусловленных прежде всего различиями в векторах геополитической направленности. Так, к примеру, для поддержания гражданских инициатив в Беларуси имеется крайне мало источников внутреннего финансирования, но, по результатам Общенационального опроса "Портрет гражданского общества в Беларуси"

---

* Рецензент – д-р филос. наук, проф. Яскевич Я.С.

проведенного в декабре 2009 – январе 2010 гг. – более 25% респондентов готовы принимать участие и поддерживать гражданские инициативы, что, безусловно, является серьезным ресурсом для реализации потенциалов сложившихся институтов гражданского общества в РБ, причем, следует отметить неоспоримый рост заинтересованности граждан Беларуси в поддержке общественных течений. Украинские же общественные инициативы, в отличие от белорусских, для которых характерна разноплановая социальная направленность деятельности, имеют более политически направленный характер, но при также возрастающем общественном интересе к проблемам гражданского общества и возрастанию гражданской инициативы населения, Украина лучше обеспечена источниками внутреннего финансирования.

При пропорционально равном потенциале, становление украинского и белорусского гражданского общества – весьма длительный и очень сложный процесс, точно прогнозировать результаты развития которого даже на ближайшее будущее является достаточно проблематичным. Настоящее гражданское общество может существовать лишь в государстве с эффективной и конкурентоспособной, социально ориентированной экономикой. Ведь именно уровень эффективности национальной экономики является основным критерием определяющим место того или иного государства в мировом сообществе.

На сегодняшний день, рассматривая опыт развития гражданского общества Беларуси и Украины в исторической перспективе, можно выделить характерное сходство путей построения и развития гражданского общества, а именно:

- ✓ повышение политической культуры населения, создание новых возможностей для участия граждан в управлении государственными и общественными инициативами;
- ✓ развитие процессов разгосударствления сфер общественной жизни, развитие институтов гражданского общества как рыночного, так и нерыночного характера (благотворительные фонды, потребительские общества, культурные объединения, общества, ассоциации и тому подобное), развитие разных форм общественного самоуправления ;
- ✓ постоянное усовершенствование государственных регулирующих механизмов. Выработка и отладка механизмов обратной связи от общества к государству;
- ✓ расширение сферы судебной защиты прав и свобод человека, формирование уважения к праву и к закону;
- ✓ воспитание нормального природного патриотизма – национального и государственного – на основе уважения к национальному историко-культурному наследию;
- ✓ укрепление свободы слова, доступа к информации и гласности, открытости общества на основе связей с зарубежным миром;
- ✓ подъем уровня общественного сознания, преодоление явлений социальной пассивности, внедрение и использование принципов и достижений демократического развития во все сферы жизни.

В целом генеральная направленность развития гражданского общества Беларуси и Украины придерживается этих вышеперечисленных принципов.

Реализация же соответствующих программ развития, конечно, имеет свои национальные особенности, а препятствия возникающие на пути их реализации, обуславливаются текущими политическими и социальными векторами, которые имеют свойство изменчивости, ввиду непостоянства внутренних и внешнеполитических условий.

О.В. Мазур, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

СУТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І МЕХАНІЗМИ ЙОГО ВПЛИВУ НА ПОЛІТИКУ

На сьогодні однією з найбільш популярних тем наукових пошуків є проблема громадянського суспільства як передумови свободи й демократії, тільки утвердження його інститутів допоможе зробити демократичний лад стійким та повноцінним. У зв'язку з цим словосполучення "громадянське суспільство" перетворилося на одне з найуживаніших понять, про точний зміст та про швидкість утілення якого в життя багато хто не задумувався.

Багато непорозумінь при обговоренні проблем громадянського суспільства виникає через неврахування різниці між теоретичною абстракцією (ідеальним типом) "громадянське суспільство", що використовується науковцями як інструмент аналізу суспільної реальності, та описовими (емпіричними) характеристиками реально існуючих громадянських суспільств, що певною мірою і в певний спосіб наближаються до цієї абстракції. Тому, говорячи про розвиток громадянського суспільства у тій чи іншій країні, ми завжди повинні пам'ятати, що йдеться саме про певну міру і специфічну форму громадянськості, а не про якийсь абсолют, який начебто десь (наприклад, у США) втілений у життя в повному обсязі і який іншим народам потрібно просто скопіювати.

У сучасному розумінні "громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою" [Бєбик В.М. Політологія для політика і громадянина: Монографія. – К.: МАУП, 2003. – С. 201]. Тобто громадянське суспільство відображає систему соціальної, соціокультурної й духовної сфер, їх самовідновлення та передавання від покоління до покоління, систему незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що мають створити умови для самореалізації окремих індивідів і груп, в чому власне і полягають його функції.

У розвиненому громадянському суспільстві, яке характеризується високим рівнем політичної організованості, активно функціонують суспільні організації. До останніх належать політичні партії, громадські організації, об'єднання й рухи, конфесії тощо, які разом з окремими громадянами становлять структуру громадянського суспільства. Як тип взаємодії громадянське суспільство має ту особливість, що його суб'єктами виступають вільні і рівні індивіди, що вірять у свою здатність вирішувати малі і великі справи і справді це роблять, добровільно входячи й виходячи з асоціацій, належачи, зазвичай,

до декількох із них одночасно. Як члени суспільства вони творять мережі спілкування і власні моральні якості, а як громадяни (уже в політично-правовому сенсі) – їх застосовують, беручи участь у виборах, захищаючи свої свободи і формуючи, через своїх представників, правове поле своєї діяльності. Іншими словами, член асоціації, цивільної громади і – ширше – громадянського суспільства екстеріоризує набуті ним досвід, навички й мораль при виконанні будь-яких інших суспільних ролей.

Процес залучення громадських організацій, асоціацій та окремих громадян до політичного процесу державних структур має три етапи. По-перше, це – допомога у визначенні найбільш актуальних проблем для вирішення (узгодження шляхів подолання проблеми, визначення пріоритетності завдань). Другий етап – це політичне конструювання шляхів розв'язання проблеми (вибір найбільш правильного шляху з усіх можливих). Третій етап – це імплементація теорії у практику (безпосереднє вирішення проблеми). Визначають чотири можливі шляхи впливу громадських організацій на державну політику: 1) безпосередній вплив – розв'язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою (цей вплив має короткостроковий ефект, якщо не комбінується з одночасним впливом на зміну політики держави щодо цього питання); 2) консультативний – направлення державної політики у правильне русло (громадські організації шукають шляхи представлення інтересів та проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами – адвокати); 3) інноваційний – розробка та демонстрація нових шляхів вирішення проблем; 4) наглядовий – контроль за правильним виконанням державної політики. При цьому основною метою діяльності громадських організацій у представництві інтересів громадян має бути: вдосконалення структур публічної влади з метою підвищення їх відповідальності та оптимізації взаємодії; гармонізація стосунків між державою і особою через утвердження структур громадянського суспільства.

В контексті цього громадянське суспільство розглядається як найважливіша неполітична умова існування демократії. Однак не слід забувати й про небезпеки, які на думку Джона Кіна пов'язані з тим, що громадянське суспільство "дарує свободу деспотам та демократам рівною мірою", а тому за певних умов може перетворитися на поле битви, де "лисиці насолоджуються свободою полювати на курей" [Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Пер. з англ. – К.: К.І.С.; АНОД, 2000. – С. 51].

К.М. Петренко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
Ekaterina366@gmail.com

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Громадянське суспільство – це сфера недержавних суспільних інститутів і відносин. Це все те в суспільстві, що не є державою і державним. Еlemen-

---

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Цвях В.Ф.

тами структури громадянського суспільства є недержавні форми власності, різноманітні соціальні спільності, недержавні політичні інститути, культурно-освітні заклади тощо та відповідні суспільні відносини. Сенс концепції громадянського суспільства полягає в тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави робити їх соціальними партнерами, заперечувати вивисування держави над суспільством, доводити, що держава є похідною від громадянського суспільства і має слугувати йому, а не навпаки. У відносинах між громадянським суспільством і державою особливо важливу роль відіграють політичні інститути громадянського суспільства – політичні партії, громадські організації, недержавні засоби масової інформації тощо. Через ці інститути, а також вибори, референдум та інші засоби безпосередньої демократії громадянське суспільство впливає на державу.

Основою організації політичних інститутів громадянського суспільства є самоврядування. Самоврядування – це форма соціального управління, за якої те чи інше об'єднання людей самостійно вирішує питання внутрішнього значення. Самоврядування ґрунтується на таких основних принципах: самоорганізація, самостійний вибір цілей і шляхів їх досягнення; виборність і змінюваність шляхом виборів керівництва; підзвітність керівництва членам об'єднання; можливість ротації керівництва у межах об'єднання і з його ініціативи та ін. В юридичному значенні самоврядування класифікується як місцеве, регіональне, професійне та громадське. Громадське самоврядування здійснюється в політичних партіях і громадських організаціях.

Одним із різновидів громадського самоврядування є студентське самоврядування. Студентське самоврядування – це форма управління, за якої студенти на рівні академічної групи, факультету, гуртожитку, курсу, спеціальності, студентського містечка, іншого структурного підрозділу вищого навчального закладу самостійно вирішують питання внутрішнього управління. Головна мета діяльності органів студентського самоврядування полягає передусім у створенні умов самореалізації молодих людей в інтересах особистості, суспільства і держави. Стаття 38 Закону України "Про вищу освіту" закріплює наступні завдання органів студентського самоврядування: забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу; забезпечення виконання студентами своїх обов'язків; сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів; сприяння створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів; сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями; сприяння працевлаштуванню випускників; участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами.

Будь-яке самоврядування – це вищий рівень суспільного розвитку, коли механізм діє не через примус, а завдяки злагодженій роботі, професійності, демократії, відповідальності та культурі членів соціуму, їх вмінно самоорганізовуватись і контролювати себе та один одного. Але для того, щоб дійти до такого рівня розвитку, побудувати громадянське суспільство, у громадян потрібно з молоду виховувати самостійність, ініціативність, моральну та пра-

вову культуру, організаторські здібності. За умови реалізації закріплених у Законі України "Про вищу освіту" завдань, студентське самоврядування сприятиме формуванню у молоді зазначених рис.

Українська практика функціонування студентського самоврядування показала, що не всі із закріплених у Законі України "Про вищу освіту" завдань органів студентського самоврядування реалізуються у житті. Зокрема, в українських студентів немає реальних законодавчо закріплених важелів для реалізації захисту прав та інтересів студентів, а також забезпечення виконання студентами своїх обов'язків. Проте організація та проведення органами студентського самоврядування національних та міжнародних наукових конференцій, інтелектуальних конкурсів, художніх та творчих виставок, благодійних акцій, центрів працевлаштування студентів тощо є практичною реалізацією українськими органами студентського самоврядування всіх інших зазначених вище завдань.

Сучасний світ, глобалізація, ринкова економіка, науково-технічний прогрес – все це сприяє становленню світового конкуруючого співтовариства. Для того, щоб стати повноцінним членом цього співтовариства, кожному українському громадянину, як і Україні вцілому, необхідно бути конкурентоспроможними в культурному, професійному, правовому, економічному, політичному плані. Розбудова студентського самоврядування в Україні, як складової частини громадянського суспільства, дозволить певній частині українського соціуму вийти на новий рівень суспільної організації, що, в свою чергу, прискорить розвиток України в політичній, економічній, науковій та ін. сферах.

Таким чином, підтримка та розвиток студентського самоврядування в Україні сприятиме вихованню нового покоління українських громадян: ініціативних, культурних, всебічно розвинених, з практичними навичками організації та управління. В свою чергу, виховання таких громадян прискорить становлення громадянського суспільства в Україні, сприятиме побудові незалежної, демократичної, правової України.

О. Пікалова, асп., НПУ ім. М. Драгоманова, Київ

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Міжнародні відносини сьогодення характеризуються значним зростанням кількості міжнародних неурядових організацій (МНУО), збільшенням їхнього впливу на сучасний світ і міжнародну співпрацю.

Збільшення ролі міжнародної суспільної думки дозволяє говорити про співпрацю як про фактор, що впливає на прийняття рішень у тих чи інших конфліктних ситуаціях, на підхід держав до тих чи інших світових проблем.

Історія виникнення перших міжнародних організацій бере свій початок з часів Стародавньої Греції, де у 6 ст. до н.е. були створені первинні постійні міжнародні об'єднання – Лакедемська та Делоська симмахії, які були своєрідними прообразами майбутніх міжнародних організацій і вже тоді впливали на відносини між грецькими державами.

Наступним етапом розвитку міжнародних організацій було створення міжнародних економічних та митних об'єднань. Першим таким союзом був Ганзейський торговий союз, який суттєво підняв статус Північної частини Німеччини. Зазначимо, що спеціалісти в права міжнародних організацій вважають, що першою міжнародною міжурядовою організацією в її класичному розумінні була Центральна комісія з судноплавства, яка була утворена в 1832 році.

У середині XIX ст. потреба реорганізації міжнародних відносин та спілкування була основою створення постійних міжнародних міжурядових організацій, які мали постійні органи. Ці організації мали обмежену чи спеціальну компетенцію та досить слабку організаційну структуру.

Початком створення міжнародних неурядових організацій вважають багатосторонні зустрічі – конгреси, конференції, з'їзди і т. д. До початку XX ст. почало збільшуватися число таких зустрічей, що призвело до формування нового інституту міжнародних організацій – МНУО. Перші такі організації носили в основному просвітницький, науковий, релігійний, пацифістський та господарський характери.

Саме у середині минулого століття різко збільшилася кількість МНУО. Якщо до того часу існувала їх незначна кількість і вони не впливали на діяльність держав, то після закінчення Другої Світової війни ситуація змінилася: суспільство відчуло потребу у роботі таких організацій.

Нині доречно вести мову про складну, багатоманітну систему міжнародних неурядових організацій. Значний вплив на становлення таких структур сьогодні, відіграв процес глобалізації. Існують причини, які вплинули на різке збільшення кількості МНУО, а саме: недостатні можливості окремих держав та міжнародних міжурядових організацій для вирішення нових міжнародних проблем; посилення демократичних процесів у сфері внутрішніх та міжнародних відносин; зростаюче бажання індивідів збільшити контроль за процесом прийняття рішень у питаннях, які стосуються їхніх життєвих інтересів; трансформація у сфері національних інтересів держав: рух від державних інтересів до загальнолюдських цінностей, таких, як права людини та захист оточуючого середовища; розширення можливостей транскордонних зв'язків та діяльності суспільства різних держав, можливостей технологічного прогресу [Балабін В.В. Міжнародні неурядові організації. – К.: Інфодрук, 2008. – С.23].

Аналіз правового статусу МНУО, їх участь в міжнародних відносинах дає можливість вважати, що на сучасному етапі такі організації досить серйозно підходять до питання використання можливостей МНУО для вирішення міжнародних проблем. Зазначимо, що багаторазові зусилля розробити універсальну міжнародну конвенцію, яка б визначила юридичний статус міжнародних НУО, до цього часу не дала позитивних результатів.

Сучасне міжнародне право не розробило єдиного загальновизнаного визначення МНУО. Разом з тим, були визначені критерії, що дозволяють виокремити подібні організації:

✓ організація повинна мати некомерційний характер (в ООН некомерційний характер мається на увазі в силу потреби у фінансуванні організації самими членами чи добровільними внесками);

- ✓ організація не повинна бути заснована урядом держав на основі угод між державами;
- ✓ організація не повинна використовувати чи пропагувати насильницькі методи (не визнаються рухи за визволення, повстанські рухи та інші озброєнні угруповання);
- ✓ організація не повинна брати участь у політичній діяльності з метою досягнення влади (не визнаються такими об'єднаннями політичні та опозиційні партії);
- ✓ міжнародною вважається організація, якщо вона має відділення принаймні в трьох державах.

Отже, утворення міжнародних організацій є об'єктивним наслідком процесу розвитку суспільства та посилення міжнародної співпраці. Серед чинників, які ведуть до їх виникнення є: міжнародний поділ праці, інтернаціоналізація господарського життя, поглиблення політичних стосунків між країнами, глобалізація світу, проблеми забезпечення стабільності, миру й безпеки.

Найголовнішою, узагальненою умовою виникнення міжнародних організацій є інтеграція світової економіки й виникнення світового господарства.

В.В. Сенько, асп., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
v_senko@ukr.net

МОДЕЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ IEA

В 1993-1994 роках члени The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA, Міжнародна асоціація оцінки освітніх досягнень) зацікавились вивченням громадянської освіти, але насторожено поставились до використання визначень та концепцій розроблених в інших країнах. Окрім того, деякі країни, які нещодавно пережили основні етапи демократичної трансформації вбачали у тематичному дослідженні процес цінний сам по собі, який може допомогти стимулювати нове мислення про цілі та завдання з боку педагогів та громадськості. Іншими словами, кожна країна розуміла тематичне дослідження як шанс вивчити своє власне становище і вчитися в інших країн.

Розробка однієї кращої моделі громадянської освіти в демократичному суспільстві не ставилась за мету. Дослідження базувалося на припущенні що визначення та підходи до громадянської освіти будуть краще розумітися, якщо розглядати їх у контексті в якому вони знаходяться.

В 1999 році вперше було опубліковано результати дослідження і представлено модель громадянської освіти [*Torney-Purta J., Schwille J., Amadeo J. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. – Amsterdam: Eburon Publishers, 1999. – P. 18].*

Розроблена восьмикутна модель відображає два рівні: індивідуальний та громадський. В центрі моделі – індивідуальність молодшої людини. Ця особистість постійно перебуває в тісному тет-а-тет контакт з найближчим оточенням: сім'єю (батьки, сестри, брати, рідше інші родичі), навчальним закладом (вчи-

телі та викладачі, навчальні курси і програми, навчальний план, можливість участі у шкільному/студентському самоврядуванні), науковою групою (яка функціонує як у навчальному закладі так і поза ним), групою однолітків (неформальні об'єднання молоді), співробітниками та членами молодіжних громадських організацій. На цьому індивідуальному рівні відбувається обговорення та формування цілей, цінностей та методів демократичного суспільства. Крім того вплив на молоду людину здійснюється через телебачення та інші засоби ЗМІ. Все це створює так звану мікросистему моделі, в якій головний акцент ставиться на навчальних закладах, групі однолітків та найближчому оточенні.

Зовнішній восьмикутник – громадський рівень моделі – включає вісім обмежувальних факторів "макросистеми". До цих факторів належать інститути, процеси та цінності в сфері політики, економіки, освіти та релігії:

- ✓ позиція держави в області міжнародної безпеки та добросусідства;
- ✓ економічні процеси та інститути;
- ✓ політичні процеси та інститути;
- ✓ соціально-політична стратифікація, соціальна політика;
- ✓ освітній та комунікативний процес та інститути;
- ✓ становище та позиція релігійних громад;
- ✓ відношення до соціальної участі: індивідуалізм та колективізм;
- ✓ національні символи, літературні твори, які мають цінність на національному або локальному рівнях.

При аналізі моделі очевидним є те, що формування громадянськості, як мети громадянської освіти, лише шляхом цілеспрямованого освітнього процесу неможливе і неповноцінне. Фактори "макросистеми" дають можливість молодій людині критично сприймати зміст навчального курсу громадянської освіти (в Україні навчальні програми видаються за комплексну модель громадянської освіти), бо це є важливою характеристикою освіти для демократичної громадянськості. Саме тому слід розмежувати громадянську освіту як навчальну дисципліну та комплекс факторів та чинників, які несуть навчально-виховне навантаження і не формалізовані в навчальні курси. Одночасний вплив індивідуального та громадського рівнів даної моделі в процесі формування особистості буде повним і завершеним.

Ця модель забезпечує реалізацію найголовнішої місії громадянської освіти (в кожній конкретній країні), це виховання прагнення суспільства та окремих його членів до конструктивних змін, формування впевненості в майбутньому, а також творче осмислення світового досвіду впровадження громадянської освіти та його органічне поєднання з вітчизняною культурно-історичною спадщиною.

Звертаючись до громадянської освіти, як до системи факторів мікро- та макросистеми, слід зауважити, що її надзвичайно важко моделювати, оскільки вони залежить від великої кількості, мало пов'язаних між собою, соціальних та політичних інститутів, їхньої взаємодії, локальних та глобальних подій. Натомість сформулювати зміст громадянської освіти як навчального комплексу відносно легко: шляхом імплементації досвіду розвинених країн та корекції його з урахуванням національних особливостей.

Отже, громадянська освіта, як складне та багатогранне явище, що враховує особливості кожної окремої держави, може бути уніфікована лише на загальнотеоретичному рівні. Модель громадянської освіти IEA дає можливість переглянути існуючі концепції або створювати нові, адже громадянська освіта – це важливий елемент, що позитивно впливає на становлення як громадянського суспільства так і демократії, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн.

*I.B. Собко, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
irsob@meta.ua*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК КВІНТЕСЕНЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Громадянське суспільство – це складний та багатоаспектний феномен. Можна говорити про наявність доволі великої кількості наукових робіт, розробок та досліджень, пов'язаних зі сферою громадянського суспільства. В межах наявного наукового доробку розглядаються питання, що стосуються: 1) передумов становлення, генези та сутності поняття "громадянське суспільство"; 2) умов та засад формування і функціонування громадянського суспільства; 3) взаємозв'язку та взаємозалежності громадянського суспільства і держави; 4) моделей громадянського суспільства; 5) ролі громадянського суспільства у демократично розвинених країнах, тощо. Проте сьогодні існує багато теоретичних та прикладних аспектів громадянського суспільства, що не знайшли чіткого визначення й обґрунтування. Серед таких аспектів варто звернути особливу увагу на соціальний капітал, який є необхідним для формування та розвитку якісного громадянського суспільства. На разі, залишається відкритим питання про остаточне розуміння змісту соціального капіталу та його безпосередню роль у громадянському суспільстві. Як зазначає Ю. Савко, у літературі зустрічаються найрізноманітніші трактування та підходи до розуміння категорії "соціальний капітал": по-перше, визначення соціального капіталу як *умови* формування та функціонування громадянського суспільства; по-друге, *отождошення* громадянського суспільства та соціального капіталу; по-третє, розуміння соціального капіталу як *однієї зі складових* громадянського суспільства; по-четверте, трактування поняття "соціальний капітал" як *інфраструктури і змісту* автономних соціальних відносин [Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk4/Politologija/Savko.htm>]. Можна додати до цього списку й розуміння соціального капіталу як ключового елементу, особливого принципу чи однієї із засад громадянського суспільства. Але, доцільніше буде розглядати соціальний капітал як основу (квінтесенцію) громадянського суспільства. Про що засвідчить подальший виклад.

Сам термін "соціальний капітал" з'явився порівняно недавно і вперше був вжитий Л. Дж. Ханіфан у 1916 р. Проте ідея соціального капіталу була за-

кладена ще в роботах А. де Токвіля. Але, концептуального оформлення та розвитку ця ідея набула завдяки працям П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнама, Ф. Фукуяма. В Україні поняття "соціальний капітал" було введено у науковий обіг у перші роки XXI ст., і вперше питання про евристичну цінність цієї категорії розглянула А. Колодій [Там само].

Щодо визначення соціального капіталу, то тут, передусім, слід звернутися до думки ідеологів даного концепту. Так, П. Бурдьє підкреслював, що соціальний капітал створений із соціальних обов'язків та взаємовідносин. Це – інструмент явних та потенційних ресурсів, котрі разом складають інституціональні відносини, побудовані на взаємних зв'язках. На думку Дж. Коулмена, соціальний капітал – це ресурси соціальних відносин, їх мережі, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, виявленню взаємних обов'язків та очікувань, формулюванню та встановленню соціальних норм, утворенню асоціацій. Соціальний капітал – це зв'язки, норми і довіра. Р. Патнам зауважує, що громадянське суспільство характеризується активною та орієнтованою на досягнення суспільної мети позицією громадян, егалітарними політичними відносинами та заснованими на довірі і співпраці суспільними відносинами. Все це у сукупності вчений називає "соціальним капіталом". Досягається соціальний капітал довгими соціальними зв'язками, в яких люди допомагають один одному, зважаючи на взаємну довіру та норми взаємодії. Ф. Фукуяма вважає, що соціальний капітал – це загальноприйняті норми та цінності, що практикуються певною групою людей та дозволяють їм співпрацювати; це визначений потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами. Соціальний капітал є неформальною практикою розуму [Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М., 2006. – С. 7-9, 52].

Базова ідея концепції соціального капіталу заключається у тому, що соціальні мережі створюють основу для соціальних зв'язків, так як у них люди можуть кооперуватися один з одним для досягнення взаємної допомоги, успіхів та вигід. Соціальний капітал складається з норм та соціальних відносин, що входять у соціальну структуру суспільства і дають можливість координувати дії людей для досягнення бажаних цілей.

Громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, поміркованості й толерантності. В межах його структур формується "громадська добросовісність і громадянська позиція, що знаходить вираз у понятті соціального капіталу" [Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику // Доповідь на заключній регіональній конференції проекту "Чемпіони громадянського суспільства". – Л., 2003. – <http://political-studies.com/?p=148>].

Сьогодні немає єдиного визначення соціального капіталу. Найчастіше у літературі подаються такі з них: "соціальний капітал – це: інститути, відносини і норми, які формують якість і кількість соціальних зв'язків в суспільстві (визначення Світового банку, дане в 1999 р.); соціокультурний простір та інституційна інфраструктура; просторові відносини, взаємодії і мережі між групами людей, а також рівень довіри (зобов'язання і норми) усередині групи або співтовариства" [Доскаленко К.С. Соціальний капітал та його роль у ре-

гіональному розвитку // Теоретичні та прикладні питання державотворення. Електронне наукове фахове видання. Одеський регіональний інститут державного управління. – 2007. – № 1. – <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/2007-1>]. Загалом, *соціальний капітал*, під яким варто розуміти кадрово-професійні та духовно-ціннісні здобутки нації, наявність творчого та підприємницького потенціалу, культурний рівень в цілому, є *рушійною силою здорового громадянського суспільства, його основою*.

С.С. Стаєрояні, асп., НТУУ "КПІ", Київ

ПРОТИРІЧЧЯ У РОЗУМІННІ ПОНЯТТЯ "ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО"

На сьогоднішній день такі поняття, як "демократія", "громадянське суспільство", "євроінтеграція" тощо є чи не найпопулярнішими в політичних, наукових, мас-медійних колах в Україні. Дуже багато йдеться про необхідність демократизації України, європейський шлях, відхід від "радянського рабства"; як правило, демократії протиставляється комунізм як нецивілізований, антидемократичний лад. Про це говорять політики, пишуть журналісти, це обговорюють громадські діячі. Ні в якому разі не піддаючи сумніву демократичні прагнення нашого народу, мені б хотілося звернутися до сутності цих понять, й показати, яким чином проходить підміна цих понять на практиці.

Саме поняття "демократія" (дослівно – влада народу) носить грецьке коріння, де і формується прообраз теперішньої демократії. Культурологи вважають давньогрецький поліс "пращуром" середньовічного міста, й підкреслюють його вплив на формування західної цивілізації як такої. Взагалі, багато філософів говорили про тісний зв'язок традицій античної Греції із сучасною Європою. Наприклад: Уолтрауд Айерленд: "Християнство являло собою творчий сплав давньогрецького мислення, месіанської віри та моральності, запозиченої з іудаїзму, символізму та емоційності містичних культів", або ж: Ернест Ренан: "Європа грецька за своїм мисленням і мистецтвом, римська за правом, та єврейсько-християнська за релігією" [*Дейвіс Н.* Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – С. 62] та інше.

Зазвичай культурологи та філософи підкреслюють демократичний лад грецького суспільства, вважаючи, що він був каталізатором розвитку суспільних відносин, сприяв формуванню активної, творчої особистості, а згодом впливав на становлення філософії, культури, мистецтва тощо. Вчені акцентують увагу на суспільному характері управління полісом, у якому брали участь всі вільні громадяни міста. Але тут необхідно зазначити, що вони склали зовсім невеличку частину від усіх мешканців, так як жінки, раби, іноземці громадянами не вважалися. Таким чином, можна говорити швидше про "демократію для обраних", диктатуру рабовласників. Звичайно, що навіть це було безсумнівним кроком вперед по відношенню до східних деспотій.

На жаль, але схожу ситуацію можна спостерігати у сучасних так званих "демократичних" країнах. Безумовно, будучи значно гуманнішими за тоталітарні та авторитарні режими, вони по суті є "демократичними" лише для привілейованої групи людей. Враховуючи, що переважна більшість сучасних демократій є представницькими, можна зрозуміти, що вони дають людям змогу лише обирати одну з певних політичних еліт, а от народ як такий прямо впливати на суспільно-політичні процеси не в змозі. Відомий політичний діяч та мислитель Муаммар Каддафі вважає, що виходом з такої кризи є пряма демократія, тобто пряме волевиявлення народу з ключових питань державного будівництва: "Це (представницька демократія – прим. авт.) – застаріла теорія та практика, яка віджила себе. Влада має повністю належати народу" [Каддафі М. Зелена Книга. – К.: Фенікс, 2006. – С. 24]. Однак здоровий глузд та практика показують, що таку систему, принаймні, важко реалізувати на практиці.

Громадянське суспільство розуміється як "суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага" [Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 119]. Анатолій Карась, один з провідних сучасних дослідників поняття "громадянське суспільство" в Україні, пропонує таке визначення: "солідаризований вплив громадськості на формулювання та реалізацію владних рішень щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку з метою самовизначення кожної особи" [Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Л., 2003. – С. 425-426]. Велика увага тут приділяється громадським організаціям, які мають відстоювати інтереси широкої громадськості, впливати на державну політику.

На нашу думку, підкріплену досвідом громадської роботи, громадські організації все ж не мають істотного впливу на прийняття суспільно важливих рішень, їхньою позицією в таких питаннях просто нехтують. Також важливо зазначити, що громадські організації рідко є незалежними. В більшості випадків вони шукають підтримку у вигляді політичної або бізнесової сили. Звичайно, говорити після цього, що вона є незалежною й представляє "інтереси народу" безпідставно. Фактично, більшість з них стають інструментами в політичній боротьбі тих самих політичних еліт.

Таким чином, ми показали, як такі поняття, як "демократія", "громадянське суспільство" використовуються політичними силами задля власних інтересів, починаючи із античної Греції і до наших часів. Поняття "влада народу" насправді означає владу певної олігархічної групи, а демократія та демократичний вибір – лише можливість вільно обирати одну з декількох політичних еліт. Задля імітації реального впливу громадськості використовується поняття "громадянське суспільство", при тому, що громадські недержавні організації, як правило, є залежними від тих чи інших політичних груп, а головне,

не мають поки що реального впливу на прийняття важливих рішень. Для побудови такого суспільства, у якому б влада дійсно належала народу, а громадськість реально впливала на державну політику, необхідно врахувати ці питання й бачити приховані сутнісні механізми побудови суспільства, а не тільки формальну його картину.

А.І. Стеців, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
andruxa89@ukr.net

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Здобувши незалежність, Україна обрала демократичну форму державно-правління. Сучасне розуміння демократії як системи представницького правління, за якого уряди обираються народом і є відповідальними перед ним, пов'язане з уявленнями про багатоманітність соціальних інтересів і політичних поглядів та їх представництвом на державному рівні через різні, але рівні у своїх правах громадські та політичні організації. Плюралістична демократія заснована на прагненнях людей і їхньому виборі, а не на "спущених" згори цілях. Умовою її консолідації та успішного функціонування є наявність розвиненої мережі інститутів громадянського суспільства.

Під громадянським суспільством ми розуміємо автономну (стосовно держави) сферу спілкування та взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних і рівних індивідів, чії права захищені конституцією та законами. Його головними інститутами є: добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади; незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; сама громадська думка як соціальний інститут; у певному сенсі – вибори та референдуми, як засіб формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи і розподільчо-регулятивні інститути держави загального добробуту.

Розвинене громадянське суспільство справді служить підґрунтям демократії. Однак, по-перше, це не означає, що часова послідовність перетворень у перехідних суспільствах іде від громадянського суспільства до політичної демократії. Там, де перехід до демократії здійснюється від тоталітаризму, послідовність суспільних перетворень – порушена. І як би ми не уникали розмов про соціальне чи політичне "будівництво", елемент свідомого конструювання – спочатку уявлень про бажаний інституційний дизайн суспільної системи, потім формальних, законодавчо окреслених інститутів – завжди присутній. Як зазначає Ф. Фукуяма, утвердження демократії відбувається в такому порядку: ідеологія – формальні політичні інститути (конституційний

---

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Неліпа Д.В.

дизайн) – громадянське суспільство – культура. Тільки переведення певних відносин на рівень культури, закріплення їх на рівні культурних кодів дає підстави для тривалого існування інститутів. Однак для цього потрібен час.

В Україні сьогодні функціонують близько 30 тис. громадських організацій [Сидоренко О. Чи знаємо ми, що таке насправді український "третій сектор"? // Перехрестя. – 2000. – № 4. – С. 4], понад сто політичних партій; значна кількість недержавних (потенційно незалежних) засобів масової інформації; зростаюча кількість приватних дослідницьких та освітніх установ і т. д. Проте поки що в рамках громадянського суспільства відбувається те ж саме, що і в межах суспільної та політичної систем у цілому: формально створені інститути істотно не вплинули на практику повсякденних суспільних взаємодій і тим більше не перейшли на рівень культури.

Сказане можна підсумувати таким чином, що тиск знизу є вирішальним чинником лише в суспільстві, де нові інститути "виростають" спонтанно, є наслідком так би мовити природно-історичного процесу, або ж у тих, де суспільні перетворення (скажімо, демократизація) є поверненням до ще не забутої широкими верствами народу суспільної практики. В інших випадках і транзитологи, і інституціоналісти, розходячись в оцінках термінів та ступеня ймовірності закріплення (консолідації) нових відносин, єдині в тому, що ініціатива і результативність переходу загалом перебуває в руках еліти.

Звичайно, було б добре, якби "середній" українець був такий мудрий та прогресивний, щоб він міг примусити еліту діяти так, як треба. Тоді від самого початку громадянське суспільство стало б підґрунтям стійкої демократії. Але такі сподівання на пострадянських теренах безпідставні. Формування громадянського суспільства, яке є інституційно-культуральним феноменом, не може йти "попереду" демократизації. В кращому випадку – це можуть бути паралельні процеси. І то з тим застереженням, що саме громадянське суспільство на початкових стадіях свого існування є більше формальним і потребує підтримки "ззовні".

Нова фінансово-політична еліта України, що здобуває щораз більший політичний вплив в Україні (а прагне до безроздільного панування) діє на засадах клієнтелізму і несе всі загрози, які з ним пов'язані. Вона незацікавлена автономному та відкритому функціонуванню інститутів громадянського суспільства. Вона встановлює форми контролю, до яких можемо віднести слова Карло Россетті – дослідника клієнтелізму в Італії: прав над клієнтельською політикою зазнає поразки від політичної еліти, що контролює ринки. Така форма контролю може відтворювати вибірковий доступ до наданих прав, так що режим стає "злочинною" державою, якою править невидима сила незаконного суверена".

Це позначається на способах формування політичних партій: чим далі тим більше відсуваються на задній план програмно-політичні розмежування. Натомість на перший план виходять патронажно-клієнтельський принцип партійних і міжпартійних взаємодій. "Центристські" партії є провідниками партикулярних інтересів, протидіють незалежності виборців і спробам незалежного функціонування громадянського суспільства. Вони

пов'язані тіньовими грошима і зобов'язаннями та показують людям, що демократичні змагання нічого не варті, адже вирішальними є зовсім інші чинники. Якщо такі партії ще й закулісно домовляються зі своїми суперниками про перерозподіл ресурсів, то вибори виглядають як поверхова гра, до якої не варто ставитись серйозно.

Такі настрої поширені серед значної частини виборців України. До цього додається яскраво виражена перехідність соціальної структури суспільства, бідність широкого загалу, відсутність дієвого судового захисту. Саме ці чинники, а не міфічний "менталітет" є на заваді формуванню громадянського суспільства з міцними й дійовими структурами.

І.П. Федірко, доц., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Політична свідомість як своєрідний різновид суспільної свідомості відображає політичне буття суспільства в усій його різноманітності. Оскільки політика є доцільною діяльністю, то вона потребує формування у громадян відповідних уявлень і знань про політичну дійсність, усвідомлення своїх домагань, визначення цілей і завдань, а також засобів і методів досягання їх.

Об'єктом відображення політичної свідомості є політичні відносини й процеси, діяльність різноманітних суб'єктів політики, політичні явища, політичне життя суспільства в цілому. Але ключовою проблемою політики, а відповідно й політичної свідомості, є проблема політичної влади. Саме навколо цієї проблеми в усі часи розгорталася боротьба, точилися й тривають нині гострі дискусії різних політичних сил і лідерів.

В політологічній літературі можна знайти різні підходи до означення політичної свідомості, які зводяться до того, що політична свідомість – явище складне й багатогранне. Сутність політичної свідомості полягає в тому, що вона опосередковано відображає політичне життя суспільства у формі певних почуттів і настроїв, поглядів, знань та ідей, які характеризують політико-владні відносини, політичні інтереси суб'єктів, які матеріалізуються у функціонуванні політичної системи.

Політична свідомість охоплює собою широкий комплекс питань духовного осмислювання політичних реалій, ключовою серед яких є політична влада, а також питання практичної реалізації інтересів і потреб суб'єктів політики, соціально-політичного розвитку в цілому.

Оскільки політичне життя суспільства є сферою постійного змагання, боротьби інтересів різних соціальних верств, класів і політичних сил, то саме політичні інтереси є спонукальними мотивами й рушійними силами діяльності громадян і їхніх об'єднань. Прагнення реалізувати свої інтереси й потреби визначає ставлення громадян до влади й політичних інституцій, які здійснюють управління суспільними процесами.

Важливим тут є й те, що через виконання управлінських функцій, які здійснюють інститути політичної системи, політичні відносини так чи інакше

впливають на всі сфери суспільного буття і, відповідно, все це є об'єктом політичної свідомості.

Політична свідомість за своїм змістом охоплює різноманітні уявлення людей, що опосередковують об'єктивні зв'язки як з інститутами влади, так і між собою з приводу участі в управлінні справами держави й суспільства й складається із різноманітних уявлень людей про політику і політичні відносини, вона відображає інтереси і потреби суб'єктів політики, різних соціальних груп та індивідів. У політичній свідомості представлені породжені історичними і соціальними умовами стереотипи, міфи, традиції і звичаї, а також наукові і повсякденні уявлення про політичну дійсність. Зміст політичної свідомості складають як наукові, так і повсякденні уявлення людей про політичну сферу суспільства.

Формування політичної свідомості відбувається під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників відносяться реальні умови життєдіяльності людей, які складаються на основі економічних, політичних, культурних відносин, матеріальних умов людського існування, функціонування політичних інституцій тощо. Суб'єктивні чинники політичної свідомості включають в себе потреби, інтереси, духовні цінності й політичні пріоритети, індивідуальні соціально-психологічні особливості людини тощо.

Важливість формування політичної свідомості громадян для будь-якого суспільства полягає в тому, що вирішення цього завдання є необхідною умовою функціонування політичної системи, забезпечення її легітимності.

Формування політичної свідомості – процес складний і суперечливий, оскільки суперечливими є соціальні інтереси різних груп і верств, а узгодження приватних і загальнодержавних, загальнолюдських інтересів є одною з найактуальніших проблем політики.

Аналіз структури політичної свідомості дає можливість виділити її складові і з'ясувати механізм формування їх. Дослідники звертають увагу на складність структури політичної свідомості, багатоманітність складових елементів і багатоваріантність їхніх функціональних зв'язків.

Реальні політичні відносини є першоджерелом формування й функціонування політичної свідомості. Тому першим рівнем духовного відображення політичного життя є емпірична політична свідомість, яка базується на безпосередньому практичному досвіді суб'єкта. Її нерідко ототожнюють з буденною, хоча між ними й існують певні відмінності. Як і емпірична, буденна політична свідомість є сукупністю ідей і поглядів, які виникають безпосередньо з практики суб'єкта, але крім цього в буденну політичну свідомість входять ще ідеологічні й теоретичні елементи, що характеризують осмислення та узагальнення буденних стосунків, які значним чином можуть доповнювати безпосередній досвід людини.

Емпірична й буденна політична свідомість, як правило, відображають лише поверхневі процеси, не проникаючи в їхні сутнісні характеристики. І разом з тим вони є важливими для безпосередньої орієнтації людини і можуть бути джерелами теоретичної й ідеологічної свідомості.

Важливу роль у функціюванні політичної системи суспільства відіграє політико-теоретична свідомість, яка є вищим рівнем політичної свідомості. До її складу входять ідеї та погляди, що формуються на основі наукових досліджень політичних реалій і дають можливість пізнавати глибинні взаємозв'язки й закономірності розвитку суспільства. Завдяки цьому теоретична свідомість стає стрижнем політичної ідеології, що в систематизованій, цілісно-концептуальній формі відображає основні інтереси певного класу, нації чи соціальної групи, їхнє ставлення до влади.

В.Ф. Цвух, д-р політ. наук, проф., КНУТШ

ХРАМ НАУКИ ЧИ MARKET PLACE

Університетська вища освіта і її головний носій і творець – університети – набувають у сучасних умовах великої суспільної і політичної ваги та впливу? Чому?

Насамперед, університети краще інших розуміють виняткову важливість освіти і науки для сьогодення й майбутнього своїх країн і для світу в цілому. Відбулася якісна зміна ролі університетів, як у суспільстві загалом так і у системі влади, передусім з позицій власної ні з ким нерозділеної відповідальності за долі своїх країн і народів. Сучасна наука не може бути й ніколи не буває оціночно нейтральною. Умоглядна наука – продукт XIX століття, коли було досягнуто широкої моральної згоди. Представники університетів відповідають за всіх інтелектуалів, які повинні захищати гуманістичні цінності цивілізації. Знати означає відповідати за дії, а діяти – значить прилучатися до оновлення суспільства. Щоб представити завтрашній ранок нового світу, треба сьогодні знати, які знання потрібні і для якого суспільства. Необхідно розуміти і бачити різницю між науковими знаннями та іншими формами знання. А також те, до яких цінностей треба звернутися, щоб інститути освіти зробили свій внесок у позитивні зміни. Можновладці замінили цінності справедливості – на яких має базуватися конструкція мирного і креативного світу – на норми, які регулюють комерційні трансакції.

Освіта, насамперед, університетська, переводиться на принципово іншу методологічну й інструментальну базу, обумовлену новітніми проривами в науці й техніці. Світ, що вступив у нову постінформаційну епоху переживає безпрецедентне панування технологій. Університети є носіями й творцями цих технологій. Зрозуміло, що країни, які володіють новітніми технологіями будуть займати панівне становище у світовій економіці. США домінують у світі ідеологічно, політично, економічно й культурно тому, що мають найбільш ефективну і якісну систему вищої освіти й мережу найкращих університетів світу. Це ж дає їм можливість панувати у світі й технологічно.

Однак, класичний університет як соціокультурний феномен, що існує в координатах певного простору й часу, може втратити свою унікальність. Принаймні, відповідні виклики надходять з боку таких нових форм освітніх послуг як віртуальний і корпоративний університети, галузеві університети. Більше того, університет починає втрачати свої переваги й в іншій якості.

Потреба в безперервній освіті викликала до життя нові інститути, які здатні оперативно озиватися на запити ринку освітніх послуг, і це тільки верхівка айсберга. У цьому плані величезні перспективи в ЗМІ й інших інформаційних структур. Важко сказати, зможе чи не зможе університет зберегти свою лідируючу роль у вищій освіті, або стане одним з партнерів у мережі освітніх послуг. Вища освіта уже втратила статус вищої як кінцевої, цільової освіти. Університет почав втрачати свої ексклюзивні права на надання такої освіти. Запорукою успіху у вирішенні цих проблем виступає проєкт інноваційного університету, сприйнятливо до змін. Освіта стає динамічною і гнучкою системою. Університети теж мають стати більш гнучкими. Це передбачає для університету активну варіативність часом, місцем, планами і програмами. В результаті університет перетворюється у свого роду економічну корпорацію, пов'язану з виробництвом і поширенням знань.

Постінформаційна революція змінює принципи організації суспільства, на зміну вертикальним ієрархіям приходять горизонтальні зв'язки, які встановлюються людьми за їхнім власним вибором. Починає формуватися мегасуспільство - суспільство глобальних мереж з конфігурацією в ньому відносин, які швидко змінюються. Тепер теоретично для студента в будь-якій точці Земної кулі, якщо він має доступ до необхідної інформаційної технології, є можливість зареєструватися "онлайн" для проходження програми на одержання академічного ступеня, одержувати «онлайн» всі інструкції, включаючи аудіо-відеоспілкування із керівниками та викладачами, складати іспити в «онлайнному режимі» і навіть одержувати сертифікати про присвоєння кваліфікаційного академічного ступеня. Приватні прибуткові компанії тепер можуть конкурувати з університетами у цьому бізнесі за допомогою простої купівлі послуг викладачів. Однак університети при цьому також використовують ці компанії для поширення власних програм в усьому світі.

Звичайно, глобалізація також загрожує знецінюванням всіх національних проєктів, одним із яких є університет. Його ідея протягом останніх двох століть полягала в його культурній місії. Університет був творцем і хоронителем національного духу й у цьому він знаходив підтримку держави. Але під час глобалізації, коли змінюється роль самої держави, скорочуються її можливості впливати на глобальні економічні процеси, коли поставлено під питання саме існування держави як національного проєкту, постає питання, яка ідея сучасного університету або університету найближчого майбутнього?

Переважання перманентних змін над станом стабільності, свого роду скорочення географічного простору, нові типи взаємодії, виникнення горизонтальних мережевих структур, віртуалізація багатьох сфер життя привели до формування нової концепції університетської освіти, яка корінним чином відмінна від традиційної моделі класичного університету, яка сформувалася у Середні віки, відповідала культурній ситуації свого часу. "Абсолютність ідеалів", "атмосфера інтелекту", "чистота знання", "виховуюче навчання" (Дж. Ньюмен, В. Гумбольдт) – все це втілювало і виражало фундаментальний характер університетського знання і його гуманітарну аксіологічну спрямованість.

Сучасність змінивши зміст принципів, конструюючи "університетський Універсум" – фундаменталізм і гуманітарність – ставить проблемні питання. В чому їхня суть? Які виклики це створює? Якщо колись знання, наука спиралась на просвітницьку картину світу і розглядалися в основному як абсолютна і безмежна цінність, то віднині взяло гору, запанувало поняття "корисного знання" (useful knowledge), тобто знання, обмеженого, звільненого в принципі, але необхідного сфокусованого на конкретиці і спрямованого на результат, що приносить негайну безпосередню вигоду. Віднині університет не розглядається як *храм науки*, а як *market place* в самому найширшому розумінні цього поняття.

На цьому фоні фундаментальні знання витісняються на периферію, і стають інтересом для небагатих і, відповідно, обслуговують їхні інтереси. Університети починають прирівнюватися до будь-яких суб'єктів ринкових відносин за принципом: те, що не продається просто не виробляється. Наприклад, у США всі, без винятку, державні і приватні ВНЗ виступають самостійними гравцями на ринкові освітніх послуг. Державна фінансова підтримка навіть державних ВНЗ не перевищує більше 30 % всіх витрат.

Це принципово змінює природу вищої освіти. Віднині вона стає підприємництвом з усіма далеко йдучими наслідками, а університети повноцінними суб'єктами ринкової економіки. Тобто комерціалізація вищої освіти в Україні є важливим і, навіть, обов'язковим елементом ринкових відносин та ринкових реформ у суспільстві загалом і сприяє прискоренню формування громадянського суспільства. Якщо взяти західний досвід, то виявляється, що заробляти гроші – норма не тільки для Університету, але й навіть для Церкви. Інша річ, що заробляти гроші можна зовсім не тільки заради отримання "голого прибутку". Дуже символічно, що у списку найбагатших прибуткових організацій світу одразу після Римської Католицької Церкви йде Гарвардський університет. Інші відомі американські університети також є дуже могутніми капіталістичними підприємствами.

Нині ми перебуваємо в колі доміанти економічного виміру всіх аспектів соціокультурного життя. Економіка, ринок тепер суддя всіх політичних та соціальних проблем і суперечностей, які постали перед людиною і суспільством [Кремень В. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації // Дзеркало тижня. – 2006. – 21 жовтня. – № 40]. Це ж відноситься і до освіти та її головних носіїв і творців університетів.

Сучасні університети під впливом різноманітних чинників перетворюються в економічні корпорації, пов'язані з виробництвом і розповсюдженням знань. Всі ланки університетської структури самовизначаються за ознаками конкурентноздатності і прибутковості. Університети мають стати більш гнучкими, це передбачає активну варіативність часом, місцем, навчальними планами і програмами тощо.

Здатність вищих навчальних закладів, насамперед, університетів до змін стає важливим фактором успіху.

З'являється проект інноваційного університету: конкретним напрямками тут можуть бути впровадження нових програм, розширення спектру дослід-

ницьких робіт, розвиток відносин співробітництва із зарубіжними університетами з високою репутацією і значними ресурсами.

З'являється і таке поняття, як тотальне управління якістю навчального процесу ("total quality management", TQM). Ця стратегія має за мету охопити всі без винятку клітини університетського організму, прагнучи отримати від кожної з них найвищу ефективність і віддачу.

Факультети, лабораторії, наукові центри і, навіть, окремі професори розглядаються тепер під особливим кутом зору: який їхній внесок у бренд університету на ринкові освітніх послуг.

Не виключено, що в перспективі факультети і окремі кафедри як самостійні структурні одиниці почнуть відмирати, поступаючи місцем динамічним міждисциплінарним проектам і програмам, які відкриваються і закриваються у відповідності до запитів, попиту зовнішнього ринку і спиратимуться на рухливий склад професорів, що залучаються на договірній основі.

На перший погляд, ця загроза стоїть передусім перед тими системами вищої освіти, які подібно до освітньої системи США, діють переважною мірою за принципами ринкової економіки. Як зауважує Мирослав Попович, за умов комерціалізації освіти вчений стає "надзвичайно діловою людиною", а "його престиж залежить насамперед від того, скільки він має грантів, а не від блиску і глибини його лекцій..." Так, капіталістичному суспільству "дедалі більше потрібні вузькі фахівці-прикладники й дедалі менше – люди з широкою освітою" [Попович М.В. Модель сучасного університету // Покликання університету: Зб. наук. пр. / Відп. ред. О.Гомілко. – К., 2005. – С. 16]. Разом з тим, на думку академіка Поповича, наполегливе слідування запитам ринку, яке мало та має місце на Заході (передусім – у США), хоч і заслуговує на серйозну критику, все ж таки вадить науці та освіті значно меншою мірою, ніж характерне для радянських часів тотальне підпорядкування науки та освіти державному замовленню.

Загалом університети світу, насамперед США, в сучасних умовах починають повністю знімати з себе тягар гарантій і обов'язків перед штатним складом професорів запрошуючи професуру до участі у тимчасових міждисциплінарних програмах, наперед свідомо тимчасових, де все залежить від ринкової кон'юнктури і ефективності цих програм при мінімумі відповідальності адміністрації за можливий неуспіх у майбутньому. Тут і з'являються відповідні проблеми перед професорами і викладачами та організаціями, які виражають і захищають їхні інтереси – національними профспілками і міжнародними об'єднаннями профспілок, зокрема, такими як Інтернаціонал Освіти (ІО).

Таким чином можна стверджувати, що тенденції до міждисциплінарності, динамічності, ринкової орієнтованості вступають у конфлікт з традиційними формами організації навчального процесу в університетах, традиційними університетськими цінностями, метою та покликанням університетської освіти. Даний конфлікт потребує гармонійного вираженого вирішення з врахуванням існуючих реалій і оптимальним збереженням традицій фундаментальної університетської освіти.

Круглий стіл "ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ"

О.В. Арбузов, асп., ТНУ ім. В. Вернадського, Сімферополь*
alexander_arbuzov@mail.ru

СВІТОВА ФІНАНСОВА КРИЗА І НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ГЛОБАЛЬНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ

Вплив глобальної фінансової кризи не можна недооцінювати, тому що поняття "криза" потрібно розглядати як переломний стан, ця криза має не тільки соціально-економічні наслідки, але вимагає глобальних політичних змін на міжнародній арені. Тимчасовий занепад США став причиною формування нового геополітичного порядку у сучасному світі.

Ключові гравці глобальної геополітики. 4 грудня 2009 у газеті "Financial Times" була опублікована стаття "Why Obama does not want a multipolar world order", на основі якої ми пропонуємо до дискусії наступні тези:

1) На стратегічному фронті існує яскравий дисбаланс: одна військова супердержавна, яка абсолютно перевершує всіх інших (США); велика держава, яка підіймається (Китай); держава, яка "витягує" завдяки своєму минулому і може лише підтримувати власний статус, використовуючи свої енергетичні ресурси (Росія); і чимало середніх гравців, здатність яких скеровувати свою військову силу є дуже слабкою.

2) Немає жодних свідчень якогось руху в напрямку до стратегічної багатопольності; окрім Китаю, який має бажання та відповідні засоби, і Росії, яка має бажання, але не обов'язково засоби, не з'явилось жодної потенційної глобальної держави. Бразилія та Індія, звісно, зміцнюють свої збройні сили. Проте в найближчому майбутньому їхні стратегічні амбіції матимуть регіональний характер. До того ж, піднесення Китаю може зміцнити стратегічну залежність Японії від США, незважаючи на тимчасові протиріччя в японсько-американських відносинах.

3) Європа стикається з тим фактом, що вона не держава. Єдине, чим вона володіє, – це нормативний вплив, здатність змінювати світ, поширюючи норми у глобальному регулюванні – у сфері фінансів, довкілля, безпеки харчових продуктів тощо. Це, звісно, має певне значення, але й не компенсує браку стратегічної сили.

Звичайно, структура міжнародної політичної системи перебуває у стані вичайної еволюції, американської сили волі недостатньо, щоб зупинити її. Проте було б помилкою недооцінювати американський вплив, після того як його так сильно переоцінювали. Навіть більшою помилкою був би висновок, що США відмовилися від свого бажання й надалі виступати головним гравцем у грі, попри весь шарм Обама [Zaki

---

* Рецензент – д-р наук держ. управління, проф. Сенюшкіна Т.О.

Laidi. Why Obama does not want a multipolar world order // http://www.ft.com/cms/s/0/1de3871e-e075-11de-8494-00144feab49a_i_email=y.html].

Європа. Економічна криза викликала аналогічні соціальні проблеми у більшості країн Європи. Від Балтики до Середземного моря, від Піренеїв до Кавказу, люди потерпають від зниження рівня життя та зростання безробіття. Проте інтенсивність цих симптомів змінюється від країни до країни. Є також специфічні соціальні питання, особливо актуальні для менш розвинених країн Східної та Південної Європи, включно з країнами Чорноморського регіону. Серед них трудова міграція є однією з найзначніших.

Європейські держави відреагували на кризу безпрецедентними фінансовими стимулами і зняттям монетарних обмежень. Однак, загалом вважається, що реакція була неадекватною, як у розвинених державах ЄС, так і у менш розвинених країнах Чорноморського регіону. Тільки після виходу з кризи буде можливо повною мірою оцінити, чи мала переваги агресивна реакція США, чи більш раціональним є обережний європейський підхід [Подібні проблеми – відсутність єдиного вирішення: соціальна вартість глобальної кризи // СВІТОВА КРИЗА: Безпекові наслідки та виклики для ширшої Європи. – 2009. – С. 74. – http://www.icps.com.ua/files/articles/55/32/2009_10_12_KSF_book_UA.pdf].

Україна. З точки зору глобального розподілу сил, Україна також має унікальну позицію для того, щоб бути важливим партнером США в забезпеченні ефективної рівноваги сил в Євразії.

У євразійському регіоні трикутник ЄС-Росія-Україна відіграє чи не провідну роль у вирішенні питань енергетичної безпеки. Водночас, у цьому трикутнику ЄС та/або окремі країни-члени, а також Україна (як імпортери і транзитери) – і Росія (як експортер) мають подібні, але часто різноспрямовані інтереси.

До їх спільних інтересів можна віднести: (1) підвищення безпеки та надійності роботи енергетичних об'єктів як складних технічних систем з високим рівнем небезпеки експлуатації; (2) зменшення політичного впливу на процеси енергозабезпечення [Диверсифікація енергопостачань в ЄС, Росії та Україні: загальні підходи, наміри і проблеми // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 6. – С. 3].

Україна має дуже складну але збалансовану позицію і служить провідником між її східними і західними стратегічними блоками. Україна, безумовно, має інтереси як в економічній, так і політичній площині. В умовах формування нових геополітичних коаліцій Україна має знайти своє місце в новому світовому порядку відповідно до власних національних інтересів.

А.В. Макота, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
Makota.A@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

Проблеми управління політичними процесами у сучасному світі – це проблеми управління складними організованими системами (біологічна, технічна, соціальна), та змінами, що відбуваються у цих системах.

Система існує доти, доки вона може вирішувати внутрішні протиріччя, тобто залагоджувати конфлікти, інакше система вступає у трансформаційну просторово-часову модель свого розвитку. Характерною особливістю цього етапу є те, що відбуваються зміни не у рамках системи (як за циклічної просторово-часової моделі), а зміни самої системи.

Це так звана точка біфуркації – досягнення якісного стану системою і повернення більше до попереднього стану.

Екстраполюючи цю думку на політичну систему, створену тоталітарним режимом радянського зразка, виникає питання про його зміну чи трансформацію в умовах сучасного світу, на прикладі України. Цей перехідний етап називають "посткомунізмом". І характерний він зокрема для країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи. "Посткомунізм – це загальна ситуація (і поняття) переходу від однієї епохи політичної організації суспільного життя до іншої, посткомуністичної, не модерної епохи в розумінні суспільства та його політичної практики" [Быстрицкий Е. Политическая философия посткоммунизма: горизонты методологии// Политическая мысль, 1995. №1; с.4]

Існує кілька моментів, що свідчать про складність та проблематичність трансформаційного процесу в Україні:

1. Невизначеність внутрішніх орієнтирів (політичних, соціально-економічних, та соціально-культурних). Орієнтири для діяльності будь-якої систем, в тому числі й соціальної, є життєво необхідним джерелом стабільного розвитку; сукупність певних орієнтирів, цінностей – це як певна програма за якою має функціонувати система! Також проблематичність у тому, що перехід відбувається "одразу у чотирьох напрямках – державобудування, консолідація нації, демократизація суспільства та реформування економіки" [Дещиця А.Б. Трансформація тоталітарного режиму в Україні: теорія та практика: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 1995. – С. 21].

2. Перед Україною постало питання не тільки переходу від тоталітарно влаштованої держави до демократично орієнтованого суспільства, але й **проблема прийняття викликів світових трансформаційних процесів** (глобалізація, перехід від індустріального до інформаційного суспільства). Адже "вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитись тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас" (Михайло Драгоманов).

Щоб вплив на систему був ефективним, потрібно визначитися із ієрархією тих завдань, що є першопочатковими. Український політичний мислитель Юліан Бачинський, наголошував на першочергових економічних змінах, а вже потім – політичних. "Нерозуміння теперішніх суспільно-економічних відносин, після яких піде дальший розвиток тих відносин, потягнув за собою політичну безпрограмовість, політичний "хаос" [Бачинський Ю. *Ukraine irredenta*. – К.: Основні цінності, 2003. – С. 23]. Такі зміни в цілому, можна назвати модернізацією. "Модернізація – це явище цивілізаційного рівня, що являє собою пристосування командно-адміністративної структури, позбавленої потенції динамічного саморозвитку, до виклику епохи, яка почала кардинально змінюватися. Для України це означало визначити значимість, смисло-

життєве значення ринку, приватної власності та економічних свобод, а також значимість пов'язаних з ним інститутів громадянського суспільства та правової держави" [Саух П. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям. – Рівне, 2001. – С. 26]. Але так як модернізація не є явищем безособовим, то виникає питання про суб'єкта цієї модернізації, якою повинна бути політична еліта, яка була б національною елітою. Це проблема вирішується шляхом вихованням такої еліти. Саме вона задає орієнтири і пише програми розвитку системи (суспільства), від неї залежить утвердження формальної (демократичні інститути, захист прав і обов'язків громадян та ін.) та неформальної демократії (прийняття демократичних цінностей більшою частиною суспільства).

Хоча, деякі дослідники, зокрема Каротерс висловлюють скепсис щодо можливості утвердження демократії в тих країнах, які згадали той час, який їм був відведений для визначення! Вони, таким чином, опинилися у "сірій зоні" (сюди він зараховує Україну, Албанію, Боснію та Молдову, з режимом "безкорисного плюралізму"). В цих країнах існують регулярні вибори, політична свобода, розподіл влад, але "політичні еліти від всіх політичних партій сприймаються як корумповані, егоїстичні, нечесні і такі, що не турбуються про благо країни" [Carothers T. The End of the Transitional Paradigm // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13, № 1. – P. 10]. Отже, в системі існує невизначеність, а це означає: 1) дефіцит інформації (який політичний режим для України найприйнятніший? Як його легітимувати?) 2) необхідність прийняття рішення (ігнорування актуальних питань сьогодення, що відкидає нас у маргінес історії). Ця невизначеність усувається шляхом надання системі інформації, написанні програми її розвитку. Тому, для успішного і ефективного здійснення трансформаційних процесів в Україні, потрібно керувати системою (в даному випадку, соціальною), визначаючи її суть, призначення, завдання та очікувані результати.

Круглий стіл

"МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЄВРО-АЗІАТСЬКОГО РЕГІОНУ"

---

*М.О. Кацуба, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
n1989@kievnet.ua*

КУЛЬТУРНА СУТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

В країнах пострадянського простору, які задекларували свій рух до демократичних цінностей, визнання важливості формування громадянського суспільства стало апіорним. Не менш очевидним є і те, що за вірець тут завжди беруться розвинені західні демократії, з вкоріненою системою суспільного устрою, яку називають загальним словом "громадянське суспільство". Однак варто відзначити, що бравурні гасла побудови громадянського суспільства співіснують з уявленням про нього, як про сукупність громадських організацій, чи то органів місцевої влади, що формується і контролюється громадянами "знизу". Очевидно, що таке розуміння даного поняття є вкрай обмеженим. Громадянське суспільство – це не просто певне утворення в межах суспільства взагалі, а це і є суспільство – точніше, один з його історичних типів. Всього виокремлюють три історичні типи людських суспільств: первісне, феодалське (або підданське) та власне громадянське. Відомий російський культуролог та філософ Мойсей Каган вважав, що будь-яке суспільство, в тому числі і громадянське – це складне утворення декількох взаємоінтегрованих систем: економічної, політичної, правової, духовної та художньої. Звідси випливає контекст розгляду перспектив розвитку громадянського суспільства в посттоталітарних країнах, який не обмежується лише аналізом його зовнішніх інституціональних ознак.

Не беручи до уваги в межах даної роботи архаїчний тип суспільства, варто проаналізувати характерні риси і відмінності феодалського і громадянського суспільств, оскільки ознаки обох з них в тій чи іншій мірі характерні для країн пострадянського простору. Історичний тип феодалізму пов'язаний з жорсткою становою диференціацією, і утворенням держави, яка собою скріплює існуючі ієрархічні взаємини між верствами суспільства. Обсяг прав і свобод підданого такої держави, фактично, не залежить від людини, а є санкціонованим державою відповідно до станової приналежності. Фундаментальною для розрізнення суспільних типів є економічна складова: так в за феодалізму абсолютна більшість суспільних багатств належала вузькому колу аристократії, яка через вплив на державну владу засобами станово-представницьких органів розподіляла ці багатства. Відомий закон: хто формує державний бюджет, той його і розподіляє. Корінний перелом відбувся з формуванням широкої верстви дрібних власників і торгівців, які в процесі

соціально-економічних трансформацій стали власниками потужного економічного ресурсу. Але як і раніше, вони залишались безправними, їх ресурс був абсолютно незахищеним. Відтоді почалась боротьба новоствореного класу буржуазії за свої права. Право для них було єдиною можливістю захистити свою власність. Не даремно перше самоврядування за часів пізнього середньовіччя з'явилось саме в містах. Цей процес (в суті своїй – економічний) породив до життя і інші складові формування громадянського суспільства: створення політичних інститутів народного представництва, теоретичних уявлень про рівність прав всіх людей (теорії природного права та суспільного договору), відповідної етичної концепції, яка втілювалась в протестантизмі, художній культурі, яка стверджувала автономність особи. Саме всі згадані компоненти в своїй органічній єдності і складають сьогоденні явище, яке називається громадянським суспільством. В такому вигляді воно, передаючись поколіннями європейців через трансляцію культурних цінностей в процесі соціалізації, стало визначальною ознакою сучасного західного світу.

Виходячи зі сказаного можна зробити два ключових висновки: Перше – демократія є іманентною ознакою громадянського суспільства. Друге – приватна власність є основою самовизначення людини, як громадянина. Саме ці дві аксіоми забезпечують стабільність європейської демократії, і убезпечують її від радикалізму на кшталт фашистських чи комуністичних диктатур. Останнє викликано тим, що лише людина, якій не потрібна свобода (а це априорі – людина бідна, без власності) Готова, чи навіть прагне передати свою свободу, свої права іншому: монарху, диктатору чи церковному ієрарху.

Тепер можна проаналізувати стан та перспективи громадянського суспільства в пострадянських країнах.

В Російській імперії клас, який мав потребу в формуванні громадянського суспільства – дрібна і середня буржуазія почав формуватися як такий лише в XIX столітті, однак був повністю знищений радянською владою. СРСР за своєю суттю був, як писав М. Каган рефеодалізованою країною, в якій, перш за все, через відсутність приватної власності, жодних зародків громадянського суспільства бути не могло. В суспільній свідомості була вкорінена комуністично-егалітаристська формула П.Прудона "Власність це грабунок". Демократизація (лише політична) кінця 80х – початку 90х років не призвела, і не могла призвести до формування громадянського суспільства. На це є кілька причин: по-перше в суспільстві слабко формувалась верства дрібних і середніх власників, "контрольний пакет" суспільних багатств отримало вузьке коло олігархів, які в результаті і стали формувати державну владу. По-друге в свідомості "радянських людей" була ненависть до власників (якій посприяла нечесна приватизація) та всеосяжний патерналізм, і бажання віддати свою свободу (тобто відповідальність за прийняття рішень) державі.

Очевидно, що формування громадянського суспільства на пострадянському просторі може бути лише наслідком зростання доходів громадян, тобто появи у більшості приватної власності, і як наслідок – необхідність її захищати. Можна виокремити кілька основних напрямків, які безпосереднім чином впливають на формування громадянського суспільства: розвиток ринкових

відносин; державне регулювання розподілу доходів (перш за все через прогресивний податок) з метою зменшення диференціації доходів населення; громадянське виховання в закладах освіти (оскільки заміна ідеологізованої радянської освіти на безідеологічну призвела до виховання політичної та соціальної індиферентності). Крім того особливим "рецептом" для Російської Федерації є зменшення впливу надприбуткових галузей виробництва – перш за все нафтогазової. Оскільки на сьогоднішній день вони справляють вирішальний вплив на формування національного багатства Росії, і це дозволяє не рахуватись з "міноритарними акціонерами" – дрібним і середнім бізнесом, і монополює впливати на політику держави. В такій ситуації голос громадянського суспільства ніколи не буде почутий, оскільки за законом "хто формує бюджет, той його і розподіляє", вплив дрібної буржуазії на політику, а отже і на формування політичного режиму буде мізерним.

С. Коваль, ОНУ ім. І. Мечникова, Одеса*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті наведені результати пілотажного соціологічного дослідження на тему "Взаємодія держави та соціальних інститутів", проведеного студентами соціологами в березні 2009 року в м. Одесі. Усього було проведено чотири напівформалізованих інтерв'ю: два в громадських організаціях і два в державних структурах. Інтерв'ю проводилися з головами громадських організацій та керівництвом державних структур.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що сучасне українське суспільство знаходиться на стадії трансформації: система соціальних цінностей і норм, політична і соціально-економічна система знаходяться в стані "пошуку себе". Це і загострює увагу до труднощів взаємодії держави з іншими соціальними інститутами, адже саме ця взаємодія багато в чому і створює процес формування громадянсько суспільства, а також – так необхідних перехідному українському суспільству соціальних цінностей і норм.

Метою дослідження було визначити рівень взаємодії держави з соціальними інститутами та проблеми які заважають формуванню громадянського суспільства в Україні.

Україна отримавши статус незалежної держави, стала на шлях формування громадянсько суспільства. Але даний процес ускладнюється у зв'язку з тим, що багато соціальних інститутів досі знаходяться на стадії формування та розгортання своєї діяльності, про що говорять результати проведених досліджень. Все ж таки, можна прогнозувати, що з формуванням громадянського суспільства в Україні на перший план вийдуть ті громадські суспільні проблеми, які цікавлять різні соціальні прошарки.

---

* Рецензент – доц. Кропива І.В.

Швидке і вчасне оголошення соціальних інтересів різноманітних прошарків українського суспільства через інститути громадянського суспільства поступово приведе до того, що органи державної влади будуть приймати рішення, які будуть відповідати часу, а головне – будуть розв'язуватися проблеми розподілу матеріальних та духовних цінностей між різним соціальними прошарками населення.

Порівняльний аналіз організацій двох типів (державних і громадських), чия діяльність направлена на захист прав і свобод громадян України, дозволила виявити, що державні організації носять більш закритий характер, їх керівники важко ідуть на контакт. Це можна пояснити нестабільною ситуацією, яка склалася в політичній і економічній сферах, можливим переживанням за подальше продовження своєї кар'єри і/або отримання прибутку. В громадських організаціях ситуація кардинально відрізняється. Голови і члени організацій сміливо ідуть на контакт і відповідають на всі запитання. Громадські організації відкриті по своїй природі, тому що їх прямою задачею являється налагодження зв'язків з населенням. Відкритість громадських організацій можна пояснити і тим, що населення поки що мало проінформоване про існування подібних громадських організацій.

В громадських організаціях відсутня тривога за фінансування, так як основним джерелом фінансування являються гранти, отримання котрих на пряму залежить від організаторських і управлінських можливостей членів організацій, здібностей планувати діяльність організацій і виконувати завдання поставленої програми.

Одна з проблем функціонування неурядових організацій пов'язана з тим, що вони існують за рахунок добровільних і бюджетних внесків, які не завжди розподіляються рівномірно. Постійний пошук фінансування створює реальну загрозу незалежності громадянського сектору, змушуючи його йти на зближення з державними і бізнесовими структурами, тим самим приводячи до втрати своїх незалежних позицій.

Аналіз отриманих даних дозволяє автору пропонувати наступну класифікацію громадських організацій: 1) ті, які активно розвиваються і функціонують; 2) організації, які знаходяться в стані стагнації, відмирання.

Структура сучасного українського громадянського суспільства, яка складається з неурядових і громадських організацій, представляє собою багатовекторну сітку, і те, як вона буде в подальшому розвиватися багато в чому залежить від лідерів, які будуть головувати в цих організаціях, а також від контактів цих організацій і їх фінансування. Таким чином, організації першого виду (активно розвиваючі) в процесі свого подальшого вдалого розвитку можуть або трансформуватися в політичні партії, а лідери таких організацій стануть лідерами партій і в подальшому будуть відігравати ключеві ролі в політичних процесах, які будуть відбуватися в Україні; або будуть продовжувати служити на благо розвитку громадянського суспільства в Україні.

Причини, за яких громадянські організації можуть відмирати досить різноманітні. В ході дослідження було виявлено, що одною з головних причин являється те, що проблеми, на рішення яких направлена діяльність організацій

стають не актуальними для українського суспільства. Так, наприклад, якщо суспільна організація бореться за конкретне право людини в тій чи іншій сфері, а Верховна Рада України приймає закон, який регламентує захист цих прав, то необхідність в діяльності цієї організації і в дослідженнях, які вона проводить, автоматично відпадає. Діяльність такої організації стає неактуальною, таким чином, її подальше існування і розвиток проходить по одній із двох моделей: або вона закінчує своє існування, або перекваліфіковується і починає займатися дослідженнями проблем іншої сфери, не менш актуальної.

Таким чином, ми дійшли висновку, що однією з головних проблем існування і формування сьгодні громадянського суспільства в Україні є те, що не існує потрібних нормативних і організаційних умов, а головне – працюючих механізмів реалізації законодавчих норм, регламентуючих діяльність громадських організацій. За даними Українського незалежного центра [1. с. 76] політичних досліджень, тільки 11% громадських і неурядових організацій мають прийнятий устав організації, де були би прописані такі форми функціонування, як проведення суспільних слухань, загальних зборів громадян тощо. Не менш важливим фактором виступає і те, що засоби масової інформації пасивно висвітлюють діяльність громадських структур, що гальмує формування інформаційного підґрунтя для заохочення громадян до участі в реалізації різних форм діяльності громадських організацій.

*Д.О. Ковтун, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
darya_politology@mail.ru*

МОДЕЛІ ПОВУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НОВОГО ТИПУ, НЕТРАДИЦІЙНОГО ДЛЯ ЗАХІДНИХ МОДЕЛЕЙ

Поняття "громадянське суспільство" на сьогоднішній день є актуальним і для розвинених країн, і для країн, що розвиваються. Даний термін вживається як синонім до таких понять як рівень розвитку, ступінь незалежності і свободи особи в державі тощо. Проблема полягає в тому, що поняття "громадянське суспільство" не має одного конкретного визначення. Зазвичай воно тлумачиться як "сфера недержавних суспільних інститутів і відносин" [Шляхтун П.П. Політологія. – К.: Либідь, 2002]; як система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку. Не кожне суспільство можна назвати громадянським суспільством, тобто суспільством із достатньо розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами; незалежним від держави, але взаємодіючим із нею. Громадянським суспільством можна назвати таке суспільство, у якому головною діючою особою є громадянин як автономна особа, тобто як суб'єкт, який усвідомлює себе вільним членом суспільства (і вільним в першу чергу економічно, тобто таким, який має право вибору форм і видів трудової діяльності, у тому числі підприємни-

цької). Громадянське суспільство має складну структуру, яка включає господарські, економічні, етнічні, релігійні та правові відносини.

Однією з головних ознак громадянського суспільства є наявність соціального мінімуму, доступного всім громадянам. Іншими важливими ознаками є наявність системи кооперації держави і її громадян з акцентом на можливості самореалізації громадян, наявність і дієвість інституту громадянських прав і свобод. "Громадянське суспільство-це перш за все сукупність потреб, а також релігія, сім'я, державний устрій, право, мораль, обов'язок, культура, освіта. Громадянське суспільство є вищим ступенем розвитку цивілізації." [Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М., 1990].

Сучасний світ в глобальному масштабі не є однорідним утворенням. Досить умовно він поділений на регіони, які характеризуються певними спільними ознаками. Говорячи про європейський континент варто брати до уваги той факт, що зазвичай він ділиться на 2 області: західну і східну, які нерідко протиставляються одна одній. Моделі розвитку цих двох регіонів тлумачаться дослідниками як досить різні, а тому і становлення держави, і розвиток громадянського суспільства тут відбувається по-різному.

Говорячи про становлення і розвиток громадянського суспільства в західному світі виокремлюють такі основні моделі громадянського суспільства: ліберальна модель (її основа-індивідуальні, приватні інтереси, які певною мірою протистоять державі загалом), соціально-демократична модель (її основа-колективні інтереси та групова власність) та індивідуально-групова модель (займає проміжне місце між попередніми моделями; поєднує індивідуальне і суспільне начало). Для даних моделей характерними є такі ознаки як домінування громадських об'єднань в системі організаційних форм, визначальна роль саме економічного капіталу, слабкі зв'язки між акторами, наявність сильної держави з домінуванням законів в суспільному житті.

Становлення і розвиток громадянського суспільства в країнах східно-азіатського регіону відбувається з акцентом на інших моментах і за іншими моделями. Для моделей громадянського суспільства, які функціонують поза західним світом, характерні наступні ознаки: домінування неформальних зв'язків в системі організаційних форм, визначальна роль культурного або соціального капіталу, сильні зв'язки між акторами, наявність досить слабкої держави з переважанням особистих зв'язків між політичними акторами.

Говорячи про розвиток громадянського суспільства в країнах євро-азіатського регіону варто зазначити, що акцент в межах даного процесу робиться на накладанні моделей розвитку західного суспільства на існуючу культурно-політичну реальність в межах кожної окремої країни. До уваги значною мірою не беруться такі аспекти як політичні традиції, менталітет, національно-культурні традиції, рівень розвитку суспільства, рівень політичної культури і саомосвідомості громадян. Виходячи з такої ситуації не дивним є те, розвиток громадянського суспільства поза західним регіоном відбувається повільно і в межах одностороннього впливу.

Зараз серед політичної еліти країн східно-азіатського регіону поширене ідеальне уявлення про громадянське суспільство, яке включає такі атрибути як розвинена ринкова економіка, багатоманітність форм власності, економіч-

на свобода, захист особистих прав і свобод, виборність і легітимність влади, юридична рівність осіб, незалежність засобів масової інформації, ефективна соціальна політика держави тощо. Але проаналізувавши дані орієнтири можна зробити висновок, що вони багато в чому є калькою західних традицій.

Країни євро-азіатського регіону вже пройшли етап копіювання досвіду розвинених країн. Зараз важливим є визначення власної стратегії розвитку, яка б передбачала поєднання індивідуально-особистісного і корпоративно-групового-підходів з врахуванням в першу чергу психологічних особливостей кожної нації. Моделі побудови громадянського суспільства нового типу мають базуватися на провідній ролі знання і освіти, на домінуванні ринкових відносин, на переважанні економічного індивідуалізму та приватної власності із врахуванням системи вимог сучасного світу і встановленням взаємовідносин з іншими країнами. Для побудови громадянського суспільства важливим є пошук компромісу між приватними та груповими інтересами, між державою на позадержавними утвореннями. Тому в першу чергу слід враховувати взаємозв'язок розвиненого громадянського суспільства і правової держави, в якій діє в першу чергу принцип верховенства права, який має провідне значення і для становлення відповідної моделі громадянського суспільства.

*О.А. Кудіна, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ
olkakud@ukr.net*

ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Громадянське суспільство не лише своєрідний "знак якості" для системи взаємовідносин соціальних груп, індивідів та влади, це модель розвитку соціуму, що потребує фундаментальних суспільних перетворень. Американські дослідники Дж. Коен та Е.Арато підкреслюють симбіоз факторів, що творять громадянське суспільство, виокремлюючи не лише економічну та політичну сфери діяльності в рамках правової системи держави, а також їх взаємодію із "суспільними асоціаціями, комунікативними інститутами й культурними формами..." [Козн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М., 2003. – С. 583]. Відповідно потрібно усвідомлювати, що втілення в життя даної моделі – це зміни у функціонуванні всіх суспільних інститутів без виключення. Головним актором цих процесів є індивід. Як суб'єкт державотворення він повинен існувати перш за все у системі цінностей таких, як цінність верховенства закону, конституційних прав людини та ін. Модель громадянського суспільства передбачає формування самоцінності індивіда, створення умов, за яких чи то колективна, чи індивідуальна діяльність набуває характеру соціально корисної.

На мою думку, формування громадянського суспільства в Україні має стати процесом поетапним, в ході якого мають бути вирішені наступні проблеми:

✓ забезпечення державою соціальних стандартів та гарантій. Високі стандарти життя є показником благополуччя країни. У західноєвропейських концепціях державного розвитку (зокрема, "концепції загального добробуту") давно вже прийшли до висновку, що демократія можлива як форма правління домі-

нуючого у суспільстві середнього класу. Саме домінування середнього класу забезпечує високі стандарти життя і відповідно високі стандарти демократії. Ефективна економічна політика працює на випередження гострих соціальних проблем, лише з її практичним втіленням можна буде говорити про можливість формування політичної культури суспільства та його готовність усвідомлювати значимість змін, що в собі несе модель "громадянського суспільства".

- ✓ створення умов для реалізації економічного потенціалу особистості в рамках правової системи держави.

- ✓ збалансований розвиток економічної та соціальної сфер суспільного життя: держава не повинна продовжувати радянську традицію патерналізму мислення громадян та вважати існування пільгового суспільства нормою. Етика капіталізму, за якого ми так прагнемо жити, передбачає працю як єдину можливу форму існування індивіда.

- ✓ правова система повинна націлювати правотворчі, правозастосовчі та правоохоронні органи на розв'язання практичних завдань впровадження правових засад в усі сфери суспільного життя.

- ✓ стабільність функціонування політичної системи суспільства. Політична система – це цілісна впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних відносин та принципів політичної організації суспільства, що безпосередньо впливає на формування тенденції до змін чи навпаки стагнації будь-яких процесів модернізації, ступінь інтегрованості суспільства, його демократизацію. Політичні партії як важлива ланка політичної системи має мобілізувати кращі суспільні ресурси на його ж благо.

- ✓ організація місцевого управління на засадах самоврядності, що можлива лиш за умов розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади та місцевим самоуправлінням і реалізації основних принципів регіональної демократії, задекларованих у Європейській хартії місцевого самоврядування [Європейська хартія місцевого самоврядування // <http://www.eucharter.pedagog.org.ua>]. Зокрема, питання інформаційного забезпечення громадян щодо основ місцевого управління та механізмів участі у даному секторі владних відносин є не вирішеним на сьогодні. Незнання в свою чергу сприяє існуванню пасивної громадянської позиції у більшості членів суспільства.

- ✓ виховання у громадян активного відношення до стану суспільних справ та формування правової грамотності як основи для вирішення поточних проблем.

Звісно, громадянське суспільство формується під впливом громадських ініціатив та суспільних рухів, однак його інститути діють та розвиваються в правових межах, що визначає держава. Роль держави у забезпеченні фундаментальних прав як організуючого принципу громадянського суспільства є беззаперечною. Тому всі вищезазначені питання мають вирішуватися перш за все з ініціативи держави, як суверенного носія владних важелів впливу на всі сфери суспільного життя. Побудова моделі громадянського суспільства на ґрунті заздалегідь не вирішених проблем стане штучною і нестійкою надбудовою над існуючими суспільними відносинами. Фундаментальні суспільні перетворення, а зовсім не існуючі промо-кампанії створюють засади громадянського суспільства і формують соціально активну громадськість.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕМОКРАТІЯ: МАЙБУТНЄ ЄВРОАЗІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Утвердження в тій чи іншій країні демократичного політичного режиму не є результатом прагнення певних політичних сил чи бажання окремих осіб. Демократія дедалі чіткіше проявляється як об'єктивна закономірність світового політичного розвитку. Демократичне державне правління має довготривалу історію і ґрунтується на вагомих теоретичних засадах. До основних принципів народовладдя належать: ідея народного суверенітету; ідея представництва; виборність органів влади; громадянський консенсус; мажоритаризм; дотримання та охорона прав меншості; участь народу у здійсненні державної влади; принцип свободи, принцип рівності; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки; політичний та ідейний плюралізм [Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – 3-тє вид., стер. – К.: Либідь, 2005].

Які найбільш вірогідні основні ідеологічні і політичні суперники демократії з'являються в майбутньому? Ф.Фукуяма вважає, що найсерйозніший суперник з'являється в даний час в Азії, а також що відбувається це на рівні ідеології й залежать від рівня громадянського суспільства і культури. Учений виділяє чотири рівні, на яких повинна відбутися консолідація демократії, і кожен рівень вимагає відповідного рівня аналізу.

Рівень 1: Ідеологія. Це рівень нормативних переконань про правильність або неправильність демократичних інститутів, що підтримують їх ринкові структури. Рівень 2: Інститути. Ця сфера включає конституції, судові системи, партійні системи, ринкові структури і т.д. Рівень 3: Громадянське суспільство. Це царство спонтанно створених соціальних структур, окремих від держави і водночас в основі демократичних політичних інститутів. Ці структури формуються ще повільніше, ніж політичні інститути! Вони менше піддаються маніпулюванню з боку державної політики і часто знаходяться в зворотній залежності від державної влади, посилюючись у міру відступу держави і навпаки. До недавнього часу громадянське суспільство рідко ставало предметом аналізу. На Заході його часто приймали за щось само собою зрозуміле як неминучий супутник модернізації, тоді як на Сході марксиста його відкидали як обман. Громадянське суспільство знову увійшло в моду після падіння комунізму, тому що було визнано, що посттоталітарні суспільства характеризуються особливим дефіцитом соціальних структур, що є обов'язковою передумовою появи стабільних демократичних політичних інститутів. Рівень 4: Культура. Цей найглибший рівень включає такі явища, як структура сім'ї, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, "громадянськість" і партікулярістичні історичні традиції. Подібно до того як демократичні інститути базуються на здоровому громадянському суспільстві, громадянське суспі-

* Рецензент – канд. політ. наук, доц. Малкіна Г.М.

льство, у свою чергу, має попередників і передумови на рівні культури. Культуру можна визначити як ірраціональну етичну звичку, що передається за традицією. Хоча вона податлива і піддається впливу подій, що відбуваються на трьох верхніх рівнях, культура схильна лише до найповільніших змін. З погляду аналізу, це сфера соціології і антропології. В області політології дослідження рівня культури і впливу цього рівня на цивільне суспільство проводилися набагато рідше, ніж дослідження громадянського суспільства.

Зміна на третьому рівні, тобто на рівні громадянського суспільства, відбувалися набагато повільніше. І ось тут-то темпи змін явно залежать в значній мірі від характеристик четвертого рівня, тобто рівня культури. Громадянське суспільство відродилося відносно швидко в Польщі, Угорщині, Чехії і прибалтійських країнах, де існували сильні альтернативні еліти, готові до того, щоб змісти геть старі комуністичні еліти. Економічна криза в цих країнах перестала заглиблюватися з появою здорового приватного сектора, а політичне життя стало просуватися у напрямку до відомих західноєвропейських зразків. Громадянське суспільство народжувалося в набагато сильніших муках в Білорусі, Україні і Росії, які в дуже значному ступені залежали від старих комуністичних еліт при заповненні вакансій в нових (а іноді не дуже-то нових) інститутах. Ці відмінності можна прослідкувати до культурного рівня.

Головні труднощі, з якими ліберальній демократії доведеться зіткнутися в майбутньому, ймовірно, зустрінуться на третьому і, особливо, на четвертому рівні. В даний час не існує великих розбіжностей на першому і другому рівнях: важко назвати вірогідних ідеологічних суперників, і є зовсім небагато альтернативних інститутів, що можуть збудити який-небудь ентузіазм. Суперечки на цих рівнях носять маргінальний характер, оскільки при цьому обговорюються такі питання, чи як слід розширювати або звужувати можливості держави загального добробуту, переваги президентського правління над парламентським і т.д. Насправді, соціальна інженерія на рівні інститутів ударила об масивну цегляну стіну: досвід минулого сторіччя показав більшості демократичних держав, що амбітні перебудови інститутів часто викликають більше несподіваних проблем, чим вирішують. Навпаки, реальні труднощі, що впливають на якість життя в сучасних демократичних державах, відносяться до соціальних і культурних відхилень від норми, які, мабуть, стоять за межами можливостей інституціоналістських рішень, а значить, за межами можливостей державної політики. Питання культури швидко висувається на перший план, [Фукуяма Ф. Главенство культури // www.russ.ru/journal/peresnot/97-07-14/fuku.htm].

З явних систематичних суперників демократії тільки один швидко набирає силу і здається здатним кинути виклик демократії на її рідній території. Цей єдиний серйозний суперник – форма патерналістського азійського авторитаризму. Інші передбачувані можливі суперники: крайній націоналізм або фашизм; іслам; відроджений необільшовизм. Кожний з цих рухів зазнає труднощі при спробах перетворитися на світовий ідеологічний рух. Всі три рухи володіють лише обмеженими здібностями адаптації до вимог сучасних

природних наук, а отже, вони вимушені відмовитися від інтеграції у все технологічнішу глобальну економіку.

Через те, що азіатські суспільства починаються на четвертому рівні і просяваються вгору, той тип політичних структур, який вони проводять або з яким вони сумісні, залишається в якійсь мірі невизначеним. Тому в двадцятому сторіччі виявилось можливим для модернізованих азіатських суспільств відокремити те, що конфуціанський учений Ду Веймін називає "політичним конфуціанством", від конфуціанства "буденного життя". Традиційне політичне конфуціанство, яке диктувало існування імперської системи з її ретельно розробленою ієрархією мандаринів і благородних учених, могло бути відкинуте відносно легко і замінено різноманітними формами політичних інститутів без збитку для існування згоди в суспільстві. Тому неправильно ідентифікувати азіатську альтернативу з наявністю конкретних інститутів, таких як існування парламенту або відсутність гарантій деяких прав індивіда. Суть азіатської альтернативи – це суспільство, побудоване на основі не прав індивіда, а глибоко укоріненого морального кодексу, що є фундаментом для сильних соціальних структур і суспільного життя. Таке суспільство може існувати як в демократичній державі (Японія), так і в напівавторитарному (Сінгапур). Хоча деякі інститути, очевидно, несумісні з таким типом соціального ладу (наприклад, комунізм), він визначається саме соціальними структурами та їх культурною узгодженістю, а не інститутами.

Г.С. Сірякова, студ., КНУ ім. Т. Шевченка, Київ*
hannasiryakova@gmail.com

ВПЛИВ МЕНТАЛІТЕТУ НА ПОБУДОВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Громадянське суспільство – продукт капіталістичних країн, який створено під суспільства певного типу, власне, капіталістичного. При чому ці країни можна розділити на дві основні категорії: традиційні та нові, тобто ті, які обрали капіталізм під навіюванням західної інтеграції. Російський вчений Семьонов розділяє ці два типи на центральні і периферійні. [...международная капиталистическая система достаточно четко подразделяется на две части: центр, который образуют страны Запада, и периферию. Капитализм, существующий в странах периферии, (его можно назвать периферийным капитализмом), качественно отличается от капитализма стран центра. что во всех зависимых от западноевропейского мирового центра периферийных странах капитализм принял форму иную, чем в странах центра. Этого долгое время не замечали. Долгое время считалось, что все особенности капитализма в периферийных странах связаны либо с тем, что они лишены политической независимости, являются колониями, либо с тем, что этот капитализм является ранним, еще недостаточно развитым, незрелым. – *Семёнов Ю.И – №5 Скепсис*. Современный мир и основные тенденции его развития. –

---

* Рецензент – д-р політ. наук, проф. Цвих В.Ф.

http://scepsis.ru/library/id_594.html]. Таким чином, в країнах з нетрадиційною західній системою регулювання існують свої, особисті форми організації та способи здійснення державної влади. Оскільки капіталістичні відносини в таких країнах будуються на власних особливостях, то і громадянське суспільство як невід'ємна частина капіталізму теж не може будуватися в чистому вигляді. Ці особливості слід пов'язати з тією частиною людського буття, яка зазвичай ігнорується вченими політологами і економістами. Мова іде про ментальність.

Ментальність (mentalités) – термін, який означає соціально-психологічні установки, автоматизми і звички свідомості, способи бачення світу, уявленнь людей, які належать до тої чи іншої соціально-культурної спільноти. У той час, як всякого роду доктрини і ідеологічні конструкції являють собою кінцеві продумані системи, ментальності розлиті в культурі на рівні побутової свідомості. Більшістю вони не усвідомлюються самими людьми, які відносяться до цього бачення світу, а проявляються у поведінці і висловлюваннях мимоволі. Ментальність висловлює не стільки особливості окремої особистості, скільки є проявом суспільної свідомості певної спільноти, і проявляються в мові, традиціях, віруваннях тощо. [Формы мироотношения людей данной социально-культурной общности образуют в конечном счете систему – *картину мира*, которая лежит в основе их поведения и тем самым налагает неизгладимый отпечаток на их *социальный строй и культуру*... Постановка проблемы ментальностей возвращает нас из мира политико-экономических и социологических абстракций к человеку как живому социальному существу, служит заслоном против вульгаризации и дегуманизации истории. – А.Я. Гуревич – Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. – Вып. 1. – М., 1989. – С. 75-89].

Кожна нація існує в умовах постійної взаємодії з іншими націями і системами, які керують всіма сферами життя. Неможливо ізолювати одну спільноту людей від іншої, певний вплив завжди буде впливати на суспільства. І нерідко такий вплив призводить до кардинальної зміни в структурі кожного з суб'єктів цих взаємовідносин. Вивчення ментальностей не віддаляє від соціально-економічних проблем – воно ставить їх в більш ємкий контекст. В сучасному світі існує величезний бар'єр між духовним життям людини і соціально-економічними системами, і висвітлення впливу ментальності на спосіб життєдіяльності може допомогти подолати цей бар'єр, а також прослідкувати тенденції суспільного розвитку і побудувати громадянське суспільство з позиції диференційованого аналізу.

Д.В. Смолінська

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ

Ментальність – це притаманний даній нації варіант світосприймання поведінки, який реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі (Г.Півторак). Ментальність поряд з наукою, мистецтвом, міфологією та релігією є однією з форм суспільної свідомості. Вона жодним чином не закріплена в матеріалізованих продуктах, а має над свідомий характер. Націона-

льний менталітет є продуктом певної культури і водночас, персоніфікуючи її, – носієм, продовжувачем культурних традицій і норм поведінки в наступних поколіннях. Вплив культури на ментальність і вдачу людини здійснюється її ранні роки через родину, яка відтворює культурне середовище етногрупи, її традиції, звичаї, обряди. В результаті, із своєрідного родинного стилю життя в глибинне несвідоме дитини входить певна частина цінностей, якої вона дотримуватиметься протягом усього свого життя. Пізніші культурні впливи торкаються здебільшого поверхні психіки. Так, глибоко вкоріненими в душі українців є "матріархальність" родини, недовіра до влади, загострена прихильність до ідеї рівності. Російський менталітет сформувався в епоху, коли абсолютна більшість населення проживала в селах і займалась селянською працею. Тяжкі кліматичні умови приводили до того, що, навіть тяжко працюючи, російський селянин ледве міг прогодувати себе і сім'ю. Тяжкий клімат знижував спроможність до ведення індивідуального господарства і змушував селян збиратися в общину і сприяв формуванню зрівняльних і колективістських принципів.

Менталітет – своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

Менталітет українського народу формувалась впродовж багатьох століть існування в контексті землеробської культури, яка народжувала в етнічній свідомості пращурів українського люду архетип ласкавої, лагідної неньки-землі, її поетичне бачення, що зумовлювало обрядовість народного життя. Це й спричинилося до формування основних рис українського менталітету. В історичному становленні української психіки особливу роль відіграє геополітична ситуація. Колонізація України, відсутність державності, соборності території розвивали й особливості світосприймання народу з домінантою тотального підкорення. За таких умов нівелювалися споконвічні чесноти честі, свободи, сумління тощо. Умовою виживання стали соціопсихологічний і політичний конформізм, який передбачав не лише прислужництво "меншовартісної" нації, а й її задоволення від рабства. Те, що українці століттями не мали своєї держави спричинили недостатнє усвідомлення ними себе як національної самостійної єдності, комплекс меншовартості, занепад рідної мови та інших ознак національної самобутності, позначилося на розвитку національної самосвідомості. Останню тлумачать як усвідомлення народом своєї спільності, національної своєрідності або, коли йдеться про окрему людину, – як усвідомлення нею причетності до певного народу, його культури та мови, усвідомлення свого місця й ролі у світовій цивілізації та права на національну незалежність.

Починаючи з діяльності КирилоМетодіївського братства, особливо М. Костомарова, концепт українського національного характеру отримав статус наукової, світоглядної проблеми. Ті чи інші аспекти українського національного характеру, пов'язані насамперед з розвитком української національної ідеї, досліджували найвідоміші діячі української культури – В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Франко, М. Грушевський, М. Хвильовий,

Д. Донцов, М. Міхновський, Ю. Липа, В. Липинський та інші. Питання визначення і характеристики національної ментальності в наш час дискутувалось у роботах І. Бичко, А. Бичко, В. Васильєва, Л. Гамаль, Я. Гарасима, В. Дорошкевич, І. Старовойт, В. Храмової. Спільним моментом поглядів вітчизняних вчених є акцентування зв'язку цього поняття з поняттям душі народу та її складовими: психічними характеристиками, волею, розумом.

Видатний український етнодослідник О. Кульчицький у статті для етнопсихології українознавства "Риси характерології українського народу" (1949 р.) серед головних українських архетипів називає "добру, ласкаву, плодючу Землю" і "Богиню-Матір" [Павленко В.М., Талєїн С.О. Етнопсихологія. – К., 1999. – С. 505]. Представники американської школи етнопсихології першої половини ХХ ст. "культура і особистість" стверджували, що існує специфічна для кожного народу "базова структура особи", яка є оптимальною для життя у тих умовах, у яких існує етнос [Современная западная философия. – М., 1991. – С. 43]. З узагальнення результатів представлених вище досліджень випливає, що категорія "ментальність" дає змогу аналізувати психічний склад людей у соціальному, філософському, політичному чи етнічному контексті. Тому проблеми менталітету і ментальності є дуже актуальними в соціальнополітичних, філософських дослідженнях зарубіжних і вітчизняних вчених останнім часом. Вивчення менталітету того чи іншого етносу зобов'язує політиків, філософів урахувати у своїй діяльності його внутрішній світ, національний характер, вплив на поведінку людей довкілля, географічного середовища, побуту, клімату, традицій, релігії та інших обставин. Вивчення національного менталітету допомагає коригувати національну політику і етнополітику. Так, культури (матеріальна і духовна) давньої етнокультурної спільності і сучасних народів відрізняються між собою набагато більше, ніж їхні менталітети, розглянуті в рамках окремих історичних епох.

ЗМІСТ

Секція "ПОЛІТИЧНА ДУМКА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ"

Підсекція "ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ: ВІД ВИТОКІВ ДО 18-го ст."

Постовойтенко А.С.

Проблема особи і держави в політичних концепціях Т. Гоббса і Дж. Локка.....3

Шапошніков А.О.

Національне питання як складова державної політики
у російській політичній думці XV – першої половини XIX ст.....5

Шейгис Д.В.

До питання гармонізації політичних відносин
у контексті соціального утопізму Шарля Фур'є.....7

Підсекція "ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ 19-20 ст."

Баран В.М.

Карл Поппер: критика політичної програми Платона 9

Бондар О.В.

Гегелівське розуміння сутності держави 11

Бондаренко О.О.

Погляд Ф. Ніцше на інститут держави 13

Воробйова Г.Ю.

Феномен організації влади в США у концепціях Г. Лассуела та Ч. Мерріама.....15

Дудка С.В.

Співвідношення політики і права: обґрунтування важливості дослідження...16

Запорожець С.А.

Дефініція світоглядного сенсу анархізму.....18

Кадигріб Д.О.

Концепція "політичного класу" Гаєтано Моски.....19

Казак Є.О.

Погляди Дж. С. Мілля на laissez-faire 21

Котович І.О.	
Росія на "великій шахівниці" Збігнева Бжезінського	23
Кур'ян Р.І.	
Роль традиції у збереженні та формуванні свобод (за Ф. Гаєком).....	25
Мазуренко С.А.	
Сучасні підходи до вивчення морального виміру в політиці	27
Рой Д.О.	
Джерела політичної революції у Ханни Арендт	30
Салій І.Р.	
Махатма Ганді як політичний мислитель	32
Сіданіч М.О.	
Умови розвитку біхевіоризму у США першої половини ХХ століття.....	34
Сіданіч Н.А.	
Особливості сучасної зарубіжної політології.....	37
Солодар М.О.	
Природа політичних феноменів у концепції З. Фрейда	38
Тимошик Я.М.	
Моделювання та моделі в концепції державотворення Стейна Роккана.....	40
Тьоткіна О.К.	
Свобода як основа політичної справедливості за Дж.Ст. Міллем	42
Чекригін Т.О.	
Теорія соціал-демократії Карла Каутського: проблема демократичного суспільства	44
Щегельська Ю.П.	
Трансформація політичної ідентичності польського суспільства в історичній ретроспективі	46
Ясько Є.О.	
Політична свобода у політичній філософії Герберта Спенсера	48

Підсекція "ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ"

Антонюк А.І.	
Формування української політичної нації в працях В. Липинського	51
Бєй Г.А.	
Чорноморський вектор української геополітики за працею Ю. Липи "Чорноморська доктрина".....	52
Бульдович П.В.	
Елітистська теорія В. Липинського.....	54

Вакулова Т.В.	
Цивілізаційна проблематика в політичній мислі України	56
Іванова І.І.	
Елітарна концепція Дмитра Донцова	58
Медвідь А.М.	
"Слово о полку Ігоревім" як суспільно-політичний маніфест Київської Русі	60
Саліженко О.В.	
Особливості геополітичної концепції Юрія Липи	62
Салтовський О.І.	
Культ Святих, героїв та мучеників як засіб формування української політичної свідомості князівської доби.....	64
Хитрик К.В.	
"Українська національна еліта" в концепціях В'ячеслава Липинського.....	66
Шульга М.А.	
І. Лисяк-Рудницький про незалежність України та її позицію стосовно Росії.....	68

Секція "ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ"

Підсекція "ПАРТОЛОГІЯ"

Боднараш Г.В.	
Вплив трансформації та конкурентоспроможності партійної системи на особливості форм реалізації влади в Україні.....	71
Голинська Х.О.	
Рівень програмності політичних партій України як індикатор їхньої політичної відповідальності на прикладі президентських виборів 2010 р.....	73
Морарь М.В.	
Порівняльний аналіз понять "політичний лідер" та "партійний лідер".....	75
Москалюк А.Б.	
Критична теорія політичних партій Мойсея Острогорського	77
Рибак О.С.	
Політичні партії в історії європейської цивілізації	79
Обушний М.І.	
До питання сутності поняття "партійна комунікація"	81
Теслюк С.А.	
Фінансування політичних партій в сучасній Україні	83

Підсекція
"ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА"

Балабанова Н.О. Громадянське суспільство і правова держава в Україні.....	85
Бородюк К.В. Особливості формування та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні.....	87
Вайнілович Н.А. Волонтерство як невід'ємний елемент громадянського суспільства.....	89
Добржанська І. Гендерні аспекти формування громадянського суспільства.....	90
Ілляшов С.І. Інститут опозиції в політичній системі суспільства	92
Ковтун Д.О. Економічна основа громадянського суспільства.....	94
Косілова О.І. Політичні інтереси як складова національних інтересів.....	96
Крицкалюк Н.І. Роль неурядових організацій у формуванні державної політики.....	98
Ланин Т.А. Гражданское общество: опыт Беларуси и Украины	100
Мазур О.В. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику....	102
Петренко К.М. Студентське самоврядування як складова громадянського суспільства в Україні.....	103
Пікалова О. Виникнення та становлення міжнародних неурядових організацій	105
Сенько В.В. Модель громадянської освіти ІЕА.....	107
Собко І.В. Соціальний капітал як квінтесенція громадянського суспільства	109
Ставроянні С.С. Протиріччя у розумінні поняття "громадянське суспільство"	111
Стеців А.І. Перешкоди на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.....	113

Федірко І.П.	
Феномен політичної свідомості	115
Цвих В.Ф.	
Храм науки чи market place	117

Круглий стіл
"ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ"

Арбузов О.В.	
Світова фінансова криза і новітні тенденції у глобальній геополітиці.....	121
Макота А.В.	
Проблемні аспекти трансформаційних процесів у посткомуністичних суспільствах (на прикладі України)	122

Круглий стіл
"МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В КРАЇНАХ ЄВРО-АЗІАТСЬКОГО РЕГІОНУ"

Кацуба М.О.	
Культурна сутність громадянського суспільства і перспективи його розвитку в пострадянських країнах	125
Коваль С.	
Роль громадських організацій в формуванні громадянського суспільства в Україні	127
Ковтун Д.О.	
Моделі побудови громадянського суспільства нового типу, нетрадиційного для західних моделей	129
Кудіна О.А.	
Засади формування громадянського суспільства в Україні.....	131
Піхота А.А.	
Громадянське суспільство і демократія: майбутнє євразійської культури....	133
Сірякова Г.С.	
Вплив менталітету на побудову громадянського суспільства	135
Смолінська Д.В.	
Особливості національного менталітету українців	136

Наукове видання

ДНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2010

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(21–22 КВІТНЯ 2010 РОКУ)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА ІХ

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 13.04.10. Формат 60x84^{1/16}. Вид. № 197-9. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 120. Ум. друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 12. Зам. № 210-5200.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.

E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.